

Erfgoededucatie als spiegel voor de hedendaagse identiteit

Een kwalitatief onderzoek naar de mogelijkheden van erfgoededucatie voor het verbeteren van de leefbaarheid in krimpregio Parkstad

Naam: Renske Hoekstra
Studentnummer: 4142705
Begeleider: Bouke van Gorp
Datum: mei 2020

GEO4-3717 Masterthesis
Geografie: educatie & communicatie
Universiteit Utrecht

Bronvermelding afbeelding linksboven: <https://medium.com/the-coffeelicious/who-am-i-43ede687d7d7>

Bronvermelding afbeeldingen rechtsboven (plattegrond Parkstad): <https://proxplain.com/werk/iba-parkstad/>

Bronvermelding foto linksonder (Mijnmuseum): Eigen foto auteur.

Bronvermelding afbeeldingen rechtsonder (Thermenmuseum): <https://www.visitzuidlimburg.nl/te-doen-in-zuid-limburg/limburgse-historie/zuid-limburg-in-de-romeinse-tijd/>

Bronvermelding logo Universiteit Utrecht: Verkregen van de website van Universiteit Utrecht: <https://www.uu.nl/organisatie/huisstijl/richtlijnen/huisstijlelementen/logo-van-de-universiteit-utrecht>

Bronvermelding groene golven: <https://ya-webdesign.com/imgdownload.html>

Summary

The liveability in various Dutch shrinking regions is experiencing further negative development. To counteract this development, investments can be made in heritage education, among other things, so that people attach value to the region and heritage of this region. People can attach different values to heritage, which means that heritage education can be offered in different ways. In order to improve the liveability in a shrinking region, it is important that heritage education ties in with the expectations of potential target audiences.

The aim of this research is to provide insight into how heritage education can combat liveability problems in Parkstad Limburg, a shrinking region in the south of the Netherlands. The following research question has been formulated as such: "How can heritage education be applied to improve the liveability in the shrinking region of Parkstad Limburg?" In order to use heritage education effectively, it is important to look at how heritage education works, which regional heritage sites are relevant within the subject heritage education and finally, for which target audiences said education should be designed.

To answer the research question, ten expert interviews were conducted with three types of respondents: general heritage experts, general heritage education experts and regional experts. The interviews were conducted using three different questionnaires. Based on the conversations with the respondents, it appears that heritage education can be of great importance for both the individual identity of the local residents and as part of the local community of Parkstad. According to the respondents, the mining heritage of the region in question seems to be suitable for this. As a requirement, anecdotal stories from the mining past must be told in which people can find a common identity or with which they can connect. For this, heritage education must be provided to target audiences who could benefit the most from this form of education. These are young people between 10 and 18 years old, families with children aged 5 years and above, and new residents of the region. In this way, heritage education can be used to improve the liveability in the shrinking region of Parkstad.

The influence of heritage education on the regional liveability should not be overestimated. Therefore, it is important for the effectiveness of heritage education to gain insight into which heritage the residents link their identities and what heritage this education should focus on. A recommendation for further research would be to approach residents of the region about their experience with the local heritage. Furthermore, heritage education should also be tailored to the experiences of the residents and supplemented with the recommendations of the experts.

Inhoudsopgave

---

1. Inleiding.....	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Probleemstelling	8
1.2.1 Doelstelling	9
1.2.2 Vraagstelling	9
1.3 Relevantie	9
1.3.1 Wetenschappelijke relevantie.....	9
1.3.2 Maatschappelijke relevantie	10
1.4 Leeswijzer.....	11
2. Theoretisch kader	12
2.1 Demografische krimp.....	12
2.1.1 Definiëring demografische krimp.....	12
2.1.2 Demografische krimp in Nederland	13
2.1.3 Krimpgebieden in Nederland	14
2.1.4 Krimp in Zuid-Limburg	15
2.2 Leefbaarheid	16
2.2.1 Leefbaarheid in krimpgebieden	17
2.2.2 Definiëring leefbaarheid.....	17
2.2.3 Factoren leefbaarheid	18
2.2.4 Leefbaarheid in krimpregio Parkstad	21
2.3 Erfgoed.....	21
2.3.1 Benoeming erfgoed	22
2.3.2 Waardering erfgoed	23
2.3.3 Mogelijkheden erfgoed in krimpgebieden.....	24
2.4 Erfgoededucatie.....	26
2.4.1 Definiëring educatie	26
2.4.2 Definiëring erfgoededucatie.....	27
2.4.3 Doelen erfgoededucatie	28
3. Methoden.....	29
3.1 Kwalitatief onderzoek	29
3.2 Dataverzameling: expertinterviews.....	30
3.2.1 Expertinterviews	30
3.3.2 Selectie experts.....	31
3.3 Operationalisering	33
3.4 Data-analyse.....	34
3.5 Onderzoekskwaliteit	34

3.5.1 Betrouwbaarheid	34
3.5.2 Validiteit	35
4. Resultaten	36
4.1 Verbeteren leefbaarheid Parkstad	36
4.2 Meerwaarde van verhalen bij erfgoed	42
4.3 Doelgroepen erfgoededucatie	48
5. Conclusie en discussie.....	54
5.1 Conclusie	54
5.2 Discussie en aanbevelingen	55
5.3 Reflectie	57
Literatuur.....	59
Bijlagen	66
Bijlage 1: Vragenlijst erfgoedexperts.....	67
Bijlage 2: Vragenlijst erfgoededucatie experts.....	68
Bijlage 3: Vragenlijst erfgoedmedewerker regio.....	70
Bijlage 4: Codeboom	72

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De Nederlandse bevolking zal naar verwachting tot 2040 blijven groeien. Na 2040 wordt een krimp in de Nederlandse populatie verwacht (De Jong & Van Duin, 2009). Negen regio's in Nederland hebben al te maken met bevolkingskrimp. Daarnaast zijn er negen anticipeergebieden waar krimp in de nabije toekomst wordt verwacht (Rijksoverheid, z.j. a). Krimpregio Parkstad Limburg krijgt volgens de prognoses te maken met de grootste krimp. In de periode 2008-2040 zal de bevolking van Parkstad naar verwachting met 16% afnemen. Dit zijn ongeveer 39 duizend mensen (Verwest & Van Dam, 2010). Als gevolg van bevolkingsdaling kunnen krimp- en anticipeergebieden te maken krijgen met verschillende problemen. Wanneer er niet in wordt gegrepen kunnen de gebieden in een neerwaartse spiraal terecht komen (Leidelmeijer, Marlet, Van Rossum, Van Woerkens & Schulenberg, 2011).

Krimp wordt in de regio's voornamelijk veroorzaakt door vergrijzing. Bovendien trekken jongeren en gezinnen uit de gebieden weg om te studeren of te werken. Deze mensen komen vaak na hun studie niet meer terug. Het percentage ouderen wordt hierdoor steeds groter (Verwest & Van Dam, 2010). Bevolkingskrimp is niet per definitie een probleem. Het heeft wel consequenties voor de sociale en economische vitaliteit van het gebied. Het vertrekken van deze bewoners heeft als gevaar dat ook winkels, scholen en bedrijven sluiten doordat de vraag verandert (Kennis voor Krimp, 2015). Naast dat voorzieningen onder druk komen te staan, heeft krimp ook gevolgen voor de woningmarkt. Leegstand, verloedering en waardedalingen van woningen en bedrijfspanden maken een gebied onaangenaam om te wonen (Verwest & Van Dam, 2010; Leidelmeijer et. al, 2011).

Daarnaast kan een verandering in de bevolkingsamenstelling leiden tot problemen als sociale instabiliteit wat een dreiging kan vormen voor de sociale cohesie (Verwest & Van Dam, 2010). Vreke, Salverda & Langers (2010) definiëren sociale cohesie als volgt: 'de mate waarin individuen of groepen in de samenleving met elkaar verbonden zijn en zich met elkaar verbonden voelen' (p.11). Sociale segregatie en de mate van homogeniteit, gebaseerd op verschillende factoren, zijn voorbeelden van problemen die de sociale cohesie bedreigen. Deze gevaren voor de sociale cohesie kunnen uiteindelijk leiden tot leefbaarheidsproblematiek (Leidelmeijer et. al, 2011, p. 14). Deze problemen kunnen ontstaan doordat de (leef)kwaliteit van het gebied vermindert, in dit geval door demografische krimp. Als gevolg van demografische krimp kunnen ook de kwaliteit van de woonomgeving (zoals de huizen en openbare ruimten) en kansen voor mensen (zoals een opleiding of werk) afnemen. Hierdoor wordt een regio steeds minder interessant voor investeerders en blijven de kansarmere groep mensen en ouderen achter in de regio (Leidelmeijer, Marlet, Ponds & Woerkens, 2012). Dit kan er uiteindelijk toe leiden dat nog meer mensen wegtrekken uit het gebieden waardoor de bevolkingsomvang mogelijk nog verder zal dalen (Kennis voor Krimp, 2015). Anders gezegd vormt bevolkingskrimp een gevaar voor de kwaliteit van het leven en de leefbaarheid in krimpregio's (Großmann, Bontje, Haase & Mykhnenko, 2013).

Tot op heden heeft bevolkingskrimp in Nederland nog niet geleid tot het doemscenario van verpauperde en uitgestorven dorpen en steden. Door hier waakzaam voor te zijn, kunnen problemen in de toekomst worden voorkomen of worden beperkt (Verwest & Van Dam, 2010). In de periode 2012-2014 is er met behulp van de Leefbarometer de leefbaarheid van Nederland onderzocht. De Leefbarometer is een instrument van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties [BZK] en brengt de (ontwikkeling van de) leefbaarheid van heel Nederland tot op wijkniveau in beeld. Hierbij wordt de leefbaarheid gedefinieerd als: 'de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld' (Ministerie van BZK in Leidelmeijer et. al, 2012, p. 9). Aan de hand van 100 indicatoren die betrekking hebben op de leefbaarheid, zoals woningvoorraad en de fysieke omgeving, is gebleken dat er momenteel krimpregio's zijn waar de leefbaarheid aan het afnemen is. Zo is in de periode 2012-2014 de leefbaarheid in krimpregio's Parkstad Limburg en de Westelijke Mijnstreek al afgenomen. De leefbaarheid in de gemeente Heerlen staat het meest onder druk. Hier is al sprake van een afname van de leefbaarheid (Leidelmeijer et. al, 2012).

De Rijksoverheid heeft als doel de krimp- en anticiperregio's nu en in de toekomst leefbaar te houden door te investeren in de leefbaarheid van deze gebieden (Rijksoverheid, z.j. a). Verwest & Van Dam (2010) en Leidelmeijer et. al (2011) adviseren de overheid, met name gemeenten, om het beleid te richten op het begeleiden van krimp in plaats van het bestrijden van krimp. Dit laatste lijkt momenteel weinig effectief te zijn (Verwest & Van Dam, 2010, p. 10). Er zijn verschillende manieren waarop de overheid krimp in krimpregio's kan begeleiden (Leidelmeijer et. al, 2011). Eén daarvan is het investeren in erfgoed en cultuur (Bulder, 2018).

Erfgoed kan gedefinieerd worden als 'sporen uit het verleden die een betekenis hebben in het heden' (Renes, 2011, p. 6). In de context van krimp kan erfgoed gebruikt worden om de kwaliteit van de omgeving te verbeteren en mensen vast te houden aan de regio (Renes, 2011). Erfgoed, vaak gebouwen die een centrale positie hebben (gehad) in de lokale gemeenschap, zorgt voor een bepaalde mate van bewustzijn bij de bewoners. Erfgoed kan functioneren als identiteitsdrager voor de regio. Het geeft de bevolking trots en draagt bij aan de lokale identiteit en de *sense of place* (De Graaf et. al, 2014). Het kan daarnaast ook gelden als verbindende factor tussen de bewoners (Nederlandse Museumvereniging [NMV], 2011). Erfgoed kan daarmee bijdragen aan gevoelens van verbondenheid en groepsidentiteit in krimpgebieden. Erfgoed is namelijk onderdeel van de identiteit van mensen (Dibbits, 2015). In tijden van globalisering is de 'eigen' identiteit steeds belangrijker en worden er steeds meer waarden aan gehecht (Aplin, 2002). Bovendien is erfgoed ook een plek waar mensen samen kunnen komen. Het brengt mensen bij elkaar en juist in krimpgebieden is dit belangrijk. Dit maakt erfgoed een uitstekend middel om de regio te revitaliseren (De Graaf et. al, 2014). Bovendien is sociale betrokkenheid een belangrijke voorwaarde voor sociale cohesie en daarmee ook de leefbaarheid (Bulder, 2018).

1.2 Probleemstelling

Cultuur draagt bij aan identiteitsvorming. Het verbindt en kan bewoners een gevoel van betrokkenheid geven. Erfgoed kan ingezet worden om mensen samen te brengen en hen te verbinden (Ennen & Offringa, 2013). Dit komt doordat erfgoed in staat is om elke plek op aarde een specifiek en uniek karakter te geven. Aan de hand van deze specifieke kenmerken kan erfgoed mensen verbinden aan de regio. Mensen binden zich aan het unieke van de regio en kunnen zich identificeren met de plek (Graham, Ashworth & Turnbridge, 2016). Een manier om mensen in contact te brengen met cultuur en erfgoed, is cultuur- en erfgoededucatie (Bulder, 2018). Educatie hoeft niet per se onderwijs op school te zijn, maar kan ook educatie zijn buiten scholen om. Informele educatie, zoals cultuurparticipatie, brengt mensen samen en in contact met erfgoed (Vanherwegen & Lievens, 2014).

Investeren in erfgoed kan een belangrijke bijdrage leveren aan de leefbaarheid in krimpgebieden (Bulder, 2018). Volgens Bulder (2018) 'bestaat er een positieve relatie tussen cultuur(beleving) en betrokkenheid bij en de kwaliteit van de leefomgeving'. Momenteel probeert de overheid op verschillende manieren te investeren in erfgoed en mensen in contact te brengen met erfgoed. Zo stelt het huidige kabinet (Rutte III) €325 miljoen euro beschikbaar om erfgoed 'in de leefomgeving van mensen te positioneren en in de maatschappij onder de aandacht te brengen' (Rijksoverheid, z.j. b). De overheid probeert nieuwe gebruikers van erfgoed aan te trekken en hen te betrekken bij erfgoed. Ook moet er de komende jaren inzicht komen in wat belemmeringen zijn voor niet-bezoekers van erfgoed. Dit wil de overheid bereiken door cultuuronderwijs en -participatie een grotere rol te geven in het cultuurbeleid. Hiermee hoopt de overheid zowel professionals als particulieren aan te spreken (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie Amateurkunst [LKCA], 2019).

Al met al kan erfgoed in staat zijn om mensen te binden aan de regio. Het is voor mensen een middel dat mogelijk bijdraagt aan en onderdeel is van hun identiteit. Cultuurparticipatie kan de sociale cohesie vergroten waardoor mensen meer geneigd zijn om onderling een band op te bouwen met de regio. Voor een krimpregio kan erfgoed een middel zijn om verdere leegstroom te voorkomen en waar mogelijk zelfs mensen aan te trekken. Daarmee kan erfgoed(educatie) als middel in krimpgebieden ingezet worden om de kwaliteit van leven en de leefbaarheid in de omgeving te vergroten (Bulder, 2018). Hiermee heeft erfgoed zowel een individuele als maatschappelijke waarde voor de Nederlandse samenleving (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). Hoewel er momenteel al veel materiaal

beschikbaar is voor erfgoededucatie, kan de effectiviteit op veel punten nog vergroot worden (Van Hasselt & Mein, 2013).

1.2.1 Doelstelling

Uit onderzoek van Bulder (2018) is gebleken dat het inzetten van erfgoed(educatie) kan bijdragen aan het verbeteren van de kwaliteit van het leefmilieu in een krimpregio. Belangrijke aspecten hiervoor zijn verbondenheid en identiteit. Erfgoed is een nuttig middel voor deze persoonlijke ontwikkelingen, omdat het herinneringen met het verleden en de plaats kan brengen (Aplin, 2002). Dit is een persoonlijk gegeven en zal voor iedereen anders zijn. Mensen hechten hierdoor andere waarden aan erfgoed. Daarnaast kan erfgoed een rol spelen bij de identiteitsvorming en betrokkenheid met de regio (Holthuis, 2005). Er zal daarom gekeken worden naar wat erfgoed kan betekenen voor bepaalde groepen en hoe deze groepen betrokken kunnen worden (Aplin, 2002). Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen op welke manier erfgoededucatie ingezet kan worden om bij te dragen aan de identiteitsvorming van bewoners van krimpregio Parkstad en hoe dit mogelijk bijdraagt aan het vergroten van de leefbaarheid van de betreffende regio.

1.2.2 Vraagstelling

De leefbaarheid in enkele krimpregio's staat momenteel al onder druk. Een manier om dit tegen te gaan, is om de sociale cohesie en de *sense of place* in de krimpregio's te verbeteren. Erfgoededucatie in welke zin dan ook, is hiervoor een bruikbaar middel (Bulder, 2018). In dit onderzoek wordt daarom gekeken in hoeverre en op welke manier erfgoededucatie in krimpregio Parkstad kan bijdragen aan het verbeteren van de leefbaarheid. Bij het onderzoek staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

'Op welke manier kan erfgoededucatie toegepast worden om de leefbaarheid in krimpregio Parkstad Limburg te verbeteren?'

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn een aantal deelvragen opgesteld:

1. Welk erfgoed in regio Parkstad Limburg is het meest geschikt om de lokale identiteit te versterken?
2. Hoe is erfgoed en erfgoededucatie in te zetten om bewoners te betrekken bij de regio?
3. Welke doelgroepen zijn belangrijk om meer betrokkenheid bij de regio te creëren?

1.3 Relevantie

1.3.1 Wetenschappelijke relevantie

Krimp is een probleem dat in verschillende disciplines geanalyseerd wordt, waaronder de planologie en (stads)geografie. Krimp gaat verder dan deze domeinen en heeft ook betrekking op omgevingsstudies en sociologie. Hoewel er internationaal al veel onderzoek is gedaan naar krimp, ligt het zwaartepunt van krimpstudies momenteel in Duitsland (Pallagst, 2010). Ook in Nederland is in het laatste decennium veel onderzoek gedaan naar de krimp in Nederland en Zuid-Limburg, onder andere door Hoekveld & Bontje (2016), Leidelmeijer et. al (2011) en Ročak, Hospers & Reverda (2016). Deze onderzoeken richten zich voornamelijk op de ontwikkeling en factoren van krimp en niet zozeer op de invloed van erfgoed of erfgoededucatie.

Daarnaast is in wetenschappelijke literatuur de samenhang tussen krimpgebieden en leefbaarheid veelvuldig onderzocht (onder andere Leidelmeijer et. al, 2012; Bulder, 2017; Tillema, Jorritsma & Harms, 2019). Bij deze onderzoeken wordt geen link gelegd met erfgoed en erfgoedonderwijs en het belang daarvan voor krimpregio's zoals Bulder (2018) dat doet. Renes (2011) stelt tevens dat onderzoek naar de rol van burgers bij erfgoed, bijvoorbeeld burgerparticipatie voor behoud van erfgoed, zich moet voortzetten. Het voortbestaan van erfgoed in krimpgebieden is namelijk mede afhankelijk van de betrokkenheid van lokale gebruikers. Deze betrokkenheid kan meer aangespoord worden, aldus Ennen & Offringa (2013). Renes (2011) stelt in onderzoek dat erfgoed in tijden van krimp gebruikt kan worden om de kwaliteit van de omgeving te verbeteren. Dit geldt voor zowel materieel erfgoed als immaterieel erfgoed. Op die manier kan krimp ook een middel zijn om burgers en bedrijven aan de regio te binden

(Renes, 2011, p. 24). Dit onderzoek zal inzichtelijk maken wat erfgoed en erfgoededucatie kunnen betekenen voor een krimpregio en hoe burgers mogelijk betrokken kunnen raken. Zo wordt inzicht gegeven in hoe erfgoed een krimpregio kan ondersteunen wanneer leefbaarheidsproblemen zich voortdoen.

Erfgoededucatie op welke manier dan ook kan hierop aanhaken. Het is een middel dat een rol kan spelen bij de identiteitsvorming en mensen in contact brengt met de omgeving. Deze kans wordt te weinig benut. De effectiviteit komt in gevaar om verschillende redenen. Een daarvan is dat erfgoededucatie door docenten soms wordt vergeten, omdat het bijvoorbeeld niet duidelijk gepositioneerd is in het secundaire onderwijs. Het is lastig om te bepalen wie welke verantwoordelijkheid heeft op het gebied van erfgoededucatie (Erfgoed Brabant, 2018). In dit onderzoek wordt duidelijk welke vorm van educatie het meest geschikt is voor erfgoededucatie. Op basis daarvan kan bepaald worden hoe erfgoededucatie uitgevoerd kan worden om de leefbaarheidsproblemen tegen te gaan. Zo komt er meer duidelijkheid voor betrokkenen.

Tenslotte zal dit onderzoek inzicht geven over de relatie tussen erfgoededucatie en krimp. Tevens wordt er gekeken naar de vorm van erfgoededucatie en welke behoefte er speelt bij verschillende doelgroepen. Wanneer deze inzichten gevonden worden, zal erfgoed een uitstekend middel zijn om mensen in contact te brengen met de omgeving en betrokkenheid op te wekken (Erfgoed Brabant, 2018; Ennen & Offringa, 2013). Met behulp van dit onderzoek kan duidelijk worden hoe erfgoededucatie ingezet kan worden om krimpgebieden te helpen. Door dit nader te onderzoeken, kan een bijdrage geleverd worden aan de wetenschappelijke wereld. De uitkomsten van het onderzoek kunnen namelijk ook voor soortgelijke krimpregio's, zoals andere voormalige mijngebieden, van belang zijn.

1.3.2 Maatschappelijke relevantie

In Nederland zijn momenteel al enkele regio's die te maken hebben met een daling van de populatie (Nimwegen & Heering, 2009). Dit heeft mogelijk invloed op onder andere het voorzieningenniveau en de leefbaarheid in deze regio's. Erfgoed leidt dit ook tot nieuwe mogelijkheden, ook voor de leefbaarheid (Overweel, 2014). Eerdere regionale samenwerking ter verbetering van de leefbaarheid zijn succesvol verlopen. Deze initiatieven, georganiseerd door de zeven gemeenten van krimpregio Parkstad, waren gericht op de fysieke aspecten van de leefomgeving en niet op de sociale aspecten van de leefomgeving (Luken, 2019). Een andere manier om de sociale leefbaarheid te verbeteren is erfgoed.

Erfgoed kan gezien worden als stuwende kracht voor het verbeteren van de leefbaarheid (Libau, z.j.). Volgens Wijn (2003, p. 31) is 'cultuurbeleid bij uitstek een middel waarmee de gemeente de eigen identiteit van de lokale gemeenschap tot uitdrukking kan laten komen en versterken'. Volgens Bulder (2018) leent erfgoededucatie zich als middel uitstekend om de leefbaarheid van een krimpregio te vergroten. Ook de landelijke overheid ziet hier potentie in en stelt geld beschikbaar. Dit wordt geïnvesteerd voor de instandhouding van monumenten en het zichtbaar en toegankelijk maken van monumenten. Bovendien stelt de overheid dit geld beschikbaar om jongeren kennis en kunde omtrent erfgoed bij te brengen en te investeren in erfgoedopleidingen en -onderwijs. Op die manier hoopt de overheid jongeren betrokken te maken bij erfgoed (Rijksoverheid, z.j. b). Met behulp van dit onderzoek kunnen opdrachtgevers en makers van erfgoededucatie inzicht krijgen in welke factoren van erfgoededucatie kunnen helpen om mensen meer betrokken te maken. Met behulp van deze factoren kan educatie ontworpen worden die meer doeltreffend is dan de al bestaande educatie. Zo kan erfgoededucatie op een juiste manier worden gepresenteerd en kan het een bijdrage hebben voor de leefbaarheid.

Daarnaast komt er ruimte voor lokale initiatieven om op kleinere schaal bewoners bij erfgoed te betrekken (LKCA, 2019). Een voorwaarde voor de realisatie van deze doelen is dat er zoveel mogelijk rekening gehouden moet worden met de lokale behoeften van de bevolking (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [OCW], 2018). Door in gesprek te gaan met experts uit het erfgoedveld wordt in kaart gebracht wat de verwachte behoeften is van de bevolking. Deze uitkomsten kunnen van

meerwaarde zijn, omdat deze behoeften meegenomen kunnen worden bij het ontwerpen van erfgoededucatie.

Erfgoed en leefbaarheid staan hoog op de politieke agenda van zowel de landelijke overheid als van gemeenten (De Erfgoedstem, 2009). Erfgoed is een belangrijk aspect voor de *sense of place* en de binding met de regio (Ennen & Offringa, 2013). Het draagt bij aan het vergroten van het historisch besef, identiteitsvorming en het wordt in staat geacht om leerlingen met de eigen omgeving te verbinden. Dit is iets waar de regering de komende jaren naar wil streven. Door op een lokale schaal te kijken naar de invulling van erfgoededucatie, wordt duidelijk hoe de eigen omgeving hierbij betrokken kan worden. Zo wordt voor Parkstad duidelijk welke aspecten van de eigen omgeving verwerkt kunnen worden bij erfgoededucatie.

Tenslotte zal dit onderzoek duidelijkheid geven over hoe erfgoededucatie in de praktijk het beste ingezet kan worden om de leefbaarheid van krimpregio Parkstad Limburg te kunnen verbeteren. Niet ieder persoon of elke doelgroep zal dezelfde waarden belangrijk vinden en op eenzelfde manier een binding hebben met de regio. Daarom is het belangrijk om hier zicht op te krijgen. Op die manier kan erfgoededucatie en -participatie op een juiste manier gestimuleerd worden.

1.4 Leeswijzer

Het onderzoek bestaat naast de inleiding nog over vier andere delen.

Hoofdstuk 2 – Theoretisch kader

In het theoretisch kader wordt bekeken welke wetenschappelijke literatuur al bekend is over de belangrijkste thema's van dit onderzoek. Tevens wordt de afbakening van het onderzoeksgebied gedaan op basis van deze literatuur. De bevindingen gelden als achtergrond en input voor de interviews die gehouden zullen worden.

Hoofdstuk 3 – Methoden

In het derde hoofdstuk volgt een verantwoording van de gehanteerde methoden. Er zal toegelicht worden waarom gekozen is voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. Daarnaast zal duidelijk worden op basis van welke criteria de respondenten benaderd zijn. Ook de belangrijkste begrippen worden geoperationaliseerd en er volgt een uitleg van de data-analyse. Het hoofdstuk sluit af met een toelichting van de kwaliteit van het onderzoek.

H4 – Resultaten

Op basis van de verzamelde data is een analyse gedaan naar de uitkomsten. De uitkomsten van de interviews zullen in dit hoofdstuk gekoppeld worden aan de theorie. Deze worden in dit hoofdstuk thematisch behandeld. Hierbij worden de deelvragen van het onderzoek beantwoord.

H5 – Conclusie en discussie

In het laatste hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van het onderzoek. Vervolgens volgt een paragraaf waarin de uitkomsten van het onderzoek bediscussieerd worden. Het hoofdstuk sluit af met een reflectie op het gehele onderzoek.

2. Theoretisch kader

2.1 Demografische krimp

Hoewel de bevolking van Nederland in zijn geheel blijft groeien, zijn er ook gebieden die te maken hebben of het risico lopen in de toekomst te maken te krijgen met bevolkingskrimp (Planbureau voor de Leefomgeving [PBL], 2009). Sinds het begin van de 21^e eeuw is stedelijk en regionale krimp een onderzoeksrichting voor geografen, planologen en economen. Het blijft echter lastig om dit eenduidig te definiëren, omdat het een multidimensionaal ruimtelijk verschijnsel is (Hoekveld & Bontje, 2016). In deze paragraaf wordt daarom eerst gekeken naar wat demografische krimp is en waar de krimpgebieden in Nederland zich bevinden. Vervolgens zal gekeken worden naar de invloed van demografische krimp op de leefbaarheid van deze gebieden.

2.1.1 Definiëring demografische krimp

De meest gebruikte graadmeter voor krimp is een afname van de populatie, een afname van het aantal inwoners (Panagopoulos & Barreira, 2012). Deze vorm van krimp wordt voornamelijk bepaald door het geboorte-, sterfte en migratiecijfer, ook wel de natuurlijke en sociale bevolkingsgroei (Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS], z.j.). Krimp is op deze manier een gevolg van sociaal-culturele ontwikkelingen en conjuncturele schommelingen. Deze processen beïnvloeden het geboortecijfer (Van Dam, De Groot & Verwest, 2007).

Krimp gaat verder dan alleen de afname van de bevolking. Een factor is de verandering van het aantal huishoudens. Het aantal huishoudens kan fluctueren. Tegenwoordig zijn er meer niet traditionele huishoudens, zoals woningdelers of eenoudergezinnen (Lauf, Haase, Seppelt & Schwarz, 2012). Als gevolg van sociaal-culturele bevolkingsontwikkelingen, gekenmerkt door individualisering, blijven ouderen langer op zichzelf wonen (Van Dam et. al, 2007). Deze ontwikkelingen kunnen leiden tot woningleegstand (Lauf et. al, 2012; Ritsema van Eck, Van Dam, De Groot & De Jong, 2013). Ouderen zoeken iets anders in een huis dan jongeren of gezinnen. Wanneer ouderen zoeken naar een woning die gelijkvloers is, blijven de gezinshuizen als het ware over. Een ander gevolg van individualisering is dat het aandeel alleenstaanden van middelbare leeftijd aan het toenemen is. Sinds de jaren '70 zijn steeds meer stellen gaan samenwonen zonder een geregistreerd partnerschap of te trouwen. Deze trend gaat gepaard met onstandvastigheid en een hoger risico om te scheiden. Dit leidt tot een groei in het aantal huishoudens (Van Dam et. al, 2007). Krimp zegt daarom niet enkel iets over de absolute bevolkingsafname, maar gaat het ook over veranderingen in de huishoudens- en gezinssamenstelling. Als gevolg van deze ontwikkelingen veranderen ook de behoeften van een regio of land, zoals de woningvraag (Verwest & Van Dam, 2010).

De derde factor om krimp mee te omschrijven, zijn veranderingen in de beroepsbevolking (Verwest & Van Dam, 2010). Deze worden veroorzaakt door economische veranderingen: 'Urban shrinkage is a phenomenon whereby an urban area experiences population decline combined with economic transformation' (Ročak et. al, 2016, p. 2). Krimp in dit geval veroorzaakt door veranderingen in de regionale economie met een herverdeling van de beroepsbevolking als gevolg. Werkgelegenheid bepaalt samen met studiemogelijkheden 50% van de aantrekkelijkheid van een regio. Wanneer er weinig werkgelegenheid in een gebied is, is dit voor mensen een reden om het gebied te verlaten (Van Dam et. al, 2007). In de periode 1875 tot 1945 veranderde er veel op het gebied van werkgelegenheid (Hoekveld & Bontje, 2016). Globalisering leidde in die periode tot een herverdeling van de beroepsbevolking, waardoor de economische structuur van gebieden en regio's veranderde (Martinez-Fernandez, Audirac, Fol & Cunningham-Sabot, 2012). De-industrialisatie leidde tot een verschuiving van de werkgelegenheid (Palma, 2014). Waar in de voormalig industriesteden een gebrek aan werkgelegenheid ontstond, vormden in andere steden clusters van kennis, geld, infrastructuur en daarmee werkgelegenheid in deze 'global cities'. Deze werkgelegenheid werkt als een magneet om mensen aan te trekken en daar in de buurt een leven op te bouwen en de industriesteden achter zich te laten (Martinez-Fernandez et. al, 2012). Martinez-Fernandez et. al (2012) omschrijven een

krimpgebied dan ook als een gebied (of regio, stad of stadsdeel) 'that has experienced population loss, economic downturn, employment decline and social problems of a structural crisis.' (p. 214).

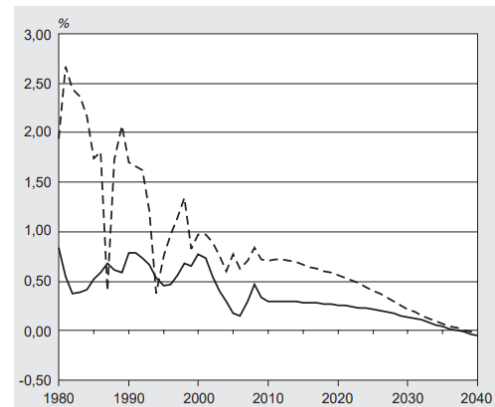
2.1.2 Demografische krimp in Nederland

In Nederland wordt krimp in het dagelijks leven beschreven als 'een afname van het aantal inwoners' (Verwest & Van Dam, 2010, p. 53). Volgens het CBS (2019) telt Nederland begin 2019 bijna 17,3 miljoen inwoners. De bevolking is net als in 2016 en 2017 het derde jaar op rij gegroeid met ruim 100.000 inwoners. Deze groei wordt voornamelijk veroorzaakt door een migratieoverschot (CBS, 2019). Naar verwachting zal de bevolking de komende 25 jaar ook nog gestaagd blijven groeien. Hierdoor zal Nederland in 2060 tussen de 17,2 en 19,7 miljoen inwoners tellen (CBS, 2019). De verwachting is dat de natuurlijke bevolkingsgroei tot 2040 licht zal afnemen doordat er als gevolg van vergrijzing meer mensen komen te overlijden. Het aantal geboorten zal in diezelfde periode ongeveer gelijk blijven. Doordat er verwacht wordt dat het migratieoverschot stabiel zal blijven, kent Nederland tot 2040 een gestaag afnemende bevolkingsgroei (De Jong & Van Duin, 2009).

Naar verwachting zal het aantal huishoudens in Nederland tot 2040 zal blijven groeien. De groei van het aantal huishoudens zal relatief gezien minder sterk zijn dan voorgaande decennia. Dit is te zien in [afbeelding 2.1](#). De huishoudensgrootte wordt kleiner doordat er steeds meer alleenstaanden zijn. Dit zijn zowel ouderen die achterblijven wanneer hun partner overlijdt en mensen van middelbare leeftijd (De Jong & Van Duin, 2009).

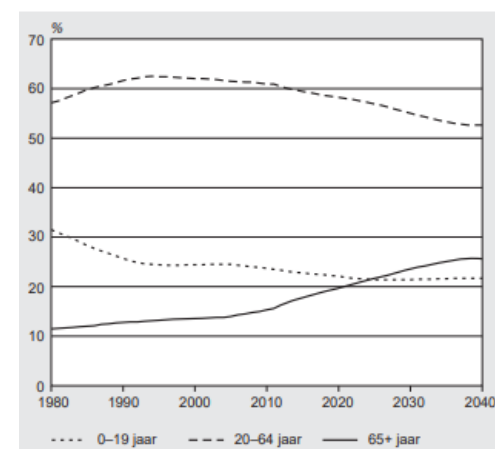
Als gevolg van de geboortegolf vlak na de Tweede Wereldoorlog wordt de bevolkingsgroei in de periode tot 2040 gekenmerkt door een afname van de beroepsbevolking (Verwest & Van Dam, 2010; De Jong & Van Duin, 2009). De mensen die in die tijd geboren zijn, bereiken vanaf 2011 de 65-jarige leeftijd waardoor deze mensen niet meer tot de beroepsbevolking gerekend worden. Het Rijk probeert dit tegen te gaan door onder andere het verhogen van de AOW-leeftijd. De verwachting is voornamelijk dat in bijna alle gemeenten in Nederland de beroepsbevolking de komende jaren zal afnemen (Verwest & Van Dam, 2010). Daarnaast zal naar verwachting het aandeel 65-plussers van 15% in 2009 naar 26% in 2040 toenemen. Het aandeel jongeren (0-19 jaar) evenals de leeftijdscategorie 20-64 zal dalen. Deze laatste leeftijdsgroep zal harder dalen dan de jongeren. Dit is weergegeven in [afbeelding 2.2](#) (De Jong & Van Duin, 2009).

Al met al valt te concluderen dat demografische krimp verder gaat dan alleen het afnemen van de bevolking van een gebied. Het is een fenomeen waarbij er een verandering optreedt in de populatie en bevolkingssamenstelling gepaard met een economische omslag (Ročak et. al, 2016). De oorzaken van krimp zijn te onderscheiden in drie grote factoren (bevolking, huishoudens en beroepsbevolking) die niet overal dezelfde uitwerking hebben. Het is een multidimensionale ontwikkeling die op elke plek anders is ontstaan en andere gevolgen heeft (Ročak et. al, 2016). Hierdoor verschillen de krimpgebieden. Steden waarvan de economie afhankelijk is van één specifieke sector worden het hardst getroffen door krimp (Fol, 2012). De problemen in deze gebieden worden veroorzaakt doordat de socio-demografische en de socio-economische structuur onder druk komen te staan (Ročak et. al, 2016).

Afbeelding 2.1: Groei huishoudens ten opzichte van tot bevolkingsgroei.

Bron: De Jong & Van Duin, 2009.

Afbeelding 2.2: Bevolkingsontwikkeling 1980-2040 naar leeftijdsgroep.

Bron: De Jong & Van Duin, 2009.

2.1.3 Krimpgebieden in Nederland

Nederland heeft net als andere welvarende, westerse landen te maken met een tegenstrijdige ontwikkeling. De bevolking groeit op nationale schaal en bevolkingskrimp is nog geen kwestie. Op regionale schaal is dit wel het geval (Verwest & Van Dam, 2010). Er is een ongelijke, geografische verdeling van mensen tussen meer en minder succesvolle gebieden. Krimp is deels een gevolg van een herverdeling van de bevolking (Ročak et. al, 2016). 'Bevolkingskrimp in delen van Nederland is vooral een gevolg van verschuivingen. Terwijl de bevolking van het ene gebied stagneert of krimpt, vindt in andere gebieden nog groei plaats' (Renes, 2011).

In Nederland groeit de bevolking in de Randstad de komende jaren door, terwijl gemeenten aan de randen van Nederland zullen krimpen (PBL, z.j.). De vier grote steden in de Randstad blijven tot 2025 sterk groeien, evenals de universiteitssteden en de sterke economische steden buiten de Randstad, zoals Nijmegen, Amersfoort, Groningen en Zwolle. Volgens voorspellingen van het PBL (z.j.) zal de bevolking van Amsterdam tot 2025 groeien met 90.000 mensen, Utrecht met 80.000 mensen en Rotterdam en Den Haag met 40.000 mensen. Ook Almere zal naar verwachting groeien met 60.000 inwoners (Verwest & Van Dam, 2010).

Er zijn gebieden waar de bevolkingsomvang aan het dalen is of waar de samenstelling verandert (De Erfgoedmonitor, z.j.). Dit zijn name de perifere regio's bij de grens met Duitsland en België (Elzerman & Bontje, 2015). Deze regio's hebben sinds de eeuwwisseling te maken met een achterblijvende demografische groei. Nederland beschikt momenteel over negen krimpgebieden. Een krimpgebied wordt als volgt gedefinieerd: 'wanneer meerdere buurgemeenten structureel met een of meerdere vormen van demografische krimp te maken hebben of in de nabije toekomst zullen krijgen (Verwest & Van Dam, 2010, p. 12). Met name Zuid-Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Noord- en Oost-Groningen hebben hiermee te maken. Deze regio's worden de 'topkrimpggebieden' genoemd

Afbeelding 2.3: Krimp- en anticipieergebieden.
Bron: Erfgoedmonitor, z.j.

(Rijksoverheid, z.j a.; Verwest & Van Dam, 2010). De verwachting is dat de bevolking van deze gebieden tot 2040 met 16% zal afnemen (Rijksoverheid, z.j. a). Volgens een prognose van het PBL (2009) zal Parkstad Limburg in 2025 15 duizend inwoners minder hebben. Tussen 2025 en 2040 daalt dit verder met 40 duizend inwoners (De Jong & Van Duin, 2009). Daarnaast zijn er ook elf anticipieergebieden. Dit zijn gebieden die in de toekomst zeer waarschijnlijk met bevolkingsdaling te maken zullen krijgen (Ministerie van BZK, 2018). De krimp- en anticipieergebieden zijn weergegeven in afbeelding 2.3. Over het algemeen geldt dat het met name de landelijke gebieden zijn die te maken hebben of krijgen met bevolkingskrimp. In krimpregio Zeeuws-Vlaanderen zijn het voornamelijk de grotere kernen die krimpen (Leidelsemeijer et. al, 2011).

Krimp wordt in deze regio's veroorzaakt door sociaal-culturele en verschillen in de regionale economieën. Naast processen als individualisering die heel Nederland treffen, ligt het geboortecijfer in de krimpregio's in Zuid-Limburg onder het Nederlandse gemiddelde. In 2010 lag het gemiddeld kindertal per vrouw in Nederland op 1,80. In 2013 is dit gedaald naar 1,67, terwijl dit in 2014 iets gestegen is naar een gemiddelde van 1,71 kind per vrouw in Nederland (Compendium voor de Leefomgeving, 2015). In

2019 kreeg een vrouw in Limburg gemiddeld 1,45 kind. In Maastricht lag dit nog lager en werd er gemiddeld 1,06 kind geboren per vrouw. Dit betekent dat het aantal kinderen om de plek van de ouders in te nemen te laag is (Kennis voor Krimp, 2019).

Daarnaast hebben de krimpregio's te maken met het wegtrekken van jongeren, hoogopgeleiden en gezinnen naar de grote steden (Erfgoedmonitor, z.j.). Dit leidt tot een herverdeling van de bevolking over de succesvolle steden, terwijl de perifere gebieden worden achtergelaten. De steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht domineren op het gebied van de werkgelegenheid (Goess, De Jong & Meijers, 2016). Mensen zijn door een toenemende mobiliteit in tegenstelling tot jaren geleden minder geneigd om de werkgelegenheid te volgen (Leidelmeijer, et. al, 2011). Desondanks kiezen zij er alsnog voor om de reistijd te beperken. Dit betekent dat zij wel in de buurt van deze grote steden willen wonen (Verwest & Van Dam, 2010). Als gevolg daarvan verlaten hoogopgeleiden de krimpgebieden om in de (omgeving van) grotere steden te wonen (Rijksoverheid, z.j. a). Een ander gevolg is dat ook jongeren deze krimpgebieden verlaten om in een centraal deel van Nederland te gaan wonen, dan wel voor werk of voor studie (De Jong & Van Duin, 2009). Tenslotte trekken ook gezinnen naar grotere steden toe (Rijksoverheid, z.j. a). Daarentegen zijn krimpgebieden voor bewoners die de Randstad willen verlaten niet de plek waar zij heen willen verhuizen (Verwest & Van Dam, 2010). Dit alles heeft als gevolg dat het populatie in de krimpgebieden afneemt, maar het aantal huishoudens nog wel toeneemt (Verwest & Van Dam, 2010).

2.1.4 Krimp in Zuid-Limburg

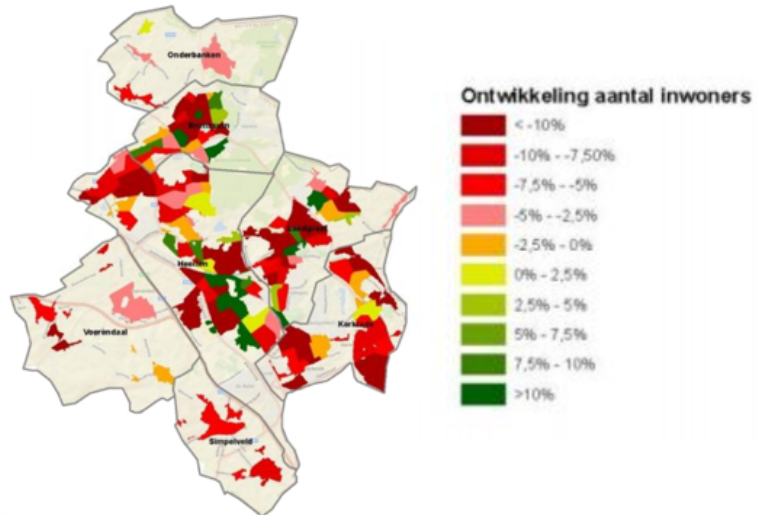
Binnen een relatief klein gebied als Zuid-Limburg zijn er verschillen in de demografische ontwikkelingen (Hoekveld & Bontje, 2014). In Zuid-Limburg bevinden zich drie krimpgebieden: Westelijke Mijnstreek, Maastricht-Mergelland en Parkstad Limburg (zie [afbeelding 2.4](#)). Krimpregio Parkstad komt wat betreft de indeling van gemeenten overeen met de Oostelijke Mijnstreek van Limburg. Hiermee wordt dezelfde regio benoemd.

Afbeelding 2.4: Mijnregio's in Zuid-Limburg.
Bron: Hoekveld & Bontje, 2016.

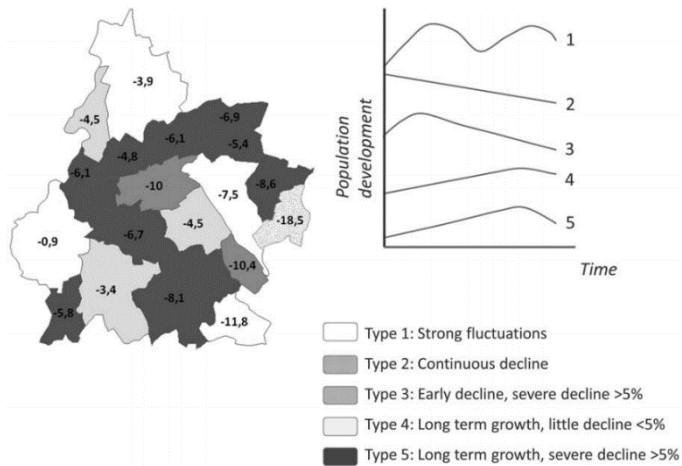
De krimp in de drie regio's verschilt, omdat de regio's zich sinds het openen van de eerste mijnen in 1889 anders hebben ontwikkeld. In Maastricht-Mergelland is de bevolkingsdichtheid ten opzichte van de andere regio's altijd iets lager geweest, Dit was een agrarisch gebied (Hoekveld & Bontje, 2016). De mijngebieden ondergingen daarentegen in snel tempo een transformatie die wordt gekenmerkt door economische welvaart, kansen en groei van de bevolking (Ročak et. al, 2016). Beide mijnstreken trokken veel werknemers aan. Grootschalige exploitaties vonden ruim 25 jaar eerder plaats in de Oostelijke Mijnstreek (in 1900) ten opzichte van de Westelijke Mijnstreek (in 1926). Ook na het sluiten van de mijnen (de laatste mijn sloot in 1974) zijn de gebieden zich anders gaan ontwikkelen. Economische herstructurering was in het westelijke gebied minder problematisch dan in het oostelijke gebied. De Westelijke Mijnstreek kon profiteren van de uitbreiding van de chemische en auto-industrie in Nederland (Hoekveld & Bontje, 2016). Ook in de Oostelijke Mijnstreek werd gepoogd om andere industrieën te ontwikkelen. Het Rijk, provincie en gemeenten hebben in de regio maatregelen getroffen om werkgelegenheid te creëren en de economie te stimuleren (Elzerman & Bontje, 2015). Deze pogingen waren niet succesvol, omdat de bevolking alleen ervaring had in de mijnbouw en niet gekwalificeerd was voor ander werk (Ročak et. al, 2016). Hoewel de regionale economie al rond de jaren '70 stagneerde, bleef de bevolking op dat moment nog wel groeien. Vanaf de jaren '90 kreeg Parkstad structureel te maken met krimp, voornamelijk omdat jongeren uit de regio wegtrokken (Elzerman & Bontje, 2015). Maastricht-Mergelland bloeide juist op door de opening van de universiteit in Maastricht in 1976 (Hoekveld & Bontje, 2016).

Ook binnen de krimpregio's verloopt de bevolkingsontwikkeling anders (Leidelmeijer et. al, 2011). Heerlen en Kerkrade, beide steden in krimpregio Parkstad, zullen naar verwachting te maken krijgen met de grootste absolute bevolkingskrimp (Van Dam et. al, 2007). In [afbeelding 2.5](#) is te zien dat er binnen krimpregio Parkstad ook gemeenten zijn waarbij het aantal inwoners groeit of minder snel daalt ten opzichte van andere gemeenten.

Afbeelding 2.5: Bevolkingsontwikkeling Parkstad Limburg. Bron: Leidelmeijer et. al, 2011.

[Afbeelding 2.6](#) laat zien dat naast de fluctuaties in de mate van krimp, er ook schommelingen zijn in de bevolkingsontwikkeling door de tijd heen. Zo laat de witte kleur (type 1) zien dat periode van groei en krimp elkaar afwisselen en de donkerste kleur (type 5) betekent dat de gemeente eerst nog groeide, maar er nu sprake is van sterke krimp (>5%). Intraregionale en internationale migratie zijn hiervan de oorzaak. Intraregionale migratie wordt voornamelijk beïnvloed door de aanwezigheid en toegankelijkheid van huizen en buurtkenmerken. Bewoners verhuizen naar een gebied dat overeenkomt met de woonwensen. Veel van de gebieden met een sterke mate van krimp bevinden zich bij de grens met Duitsland, omdat bewoners van de krimpgebieden ook over de grens op zoek gaan naar een nieuwe woning (Hoekveld & Bontje, 2016). Hierdoor groeien sommige gebieden wel, terwijl andere gebieden te maken hebben met krimp (Leidelmeijer et. al, 2011; Ročak et. al, 2016). Ook hier is krimp het gevolg van een herverdeling van de bevolking (Renes, 2011; Ročak et. al, 2016).

Afbeelding 2.6: Intraregionale bevolkingsontwikkeling Zuid-Limburg per gemeente. Bron: Hoekveld & Bontje, 2016.

Na het sluiten van de mijnen heeft de Oostelijke Mijnstreek (krimpregio Parkstad) moeite met het aannemen van een nieuwe identiteit. Momenteel is Parkstad het enige stedelijke gebied dat structureel met krimp te maken heeft. Jongeren trekken weg om elders opzoek gaan naar educatieve en werk gerelateerde kansen (Elzerman & Bontje, 2015). Daarnaast heeft Parkstad ten opzichte van de twee andere gebieden momenteel al sterker te maken met vergrijzing (Koomen, Westerink & Nedkov, 2014). In 2025 wordt een afname van het aantal huishoudens verwacht van 8%. Dit komt neer op ongeveer 9 duizen huishoudens (Van Dam et. al, 2006). Dit brengt de nodige problemen. Heerlen heeft bijvoorbeeld in vergelijking met het nationale gemiddelde een hogere mate van werkloosheid en een hoger armoedecijfer (Hoekveld & Bontje, 2016). Dit heeft effect op de leefbaarheid in dit krimpregied (Ročak et. al, 2016). Hoe dit werkt zal in de volgende paragrafen worden toegelicht.

2.2 Leefbaarheid

Demografische krimp leidt tot verschillende problemen voor de regio's. Uit de inleiding blijkt dat krimp kan leiden tot onder andere verloedering en segregatie. Momenteel zijn er al regio's die te maken hebben met dergelijke problemen. Daarom zal eerst de ontwikkeling van leefbaarheid in krimpregio's

besproken worden. Daarna zal gekeken worden wat leefbaarheid is en welke factoren van invloed zijn de leefbaarheid. Tenslotte zal gekeken worden hoe de leefbaarheid in krimpregio Parkstad zich heeft ontwikkeld en welke factoren daarbij een rol hebben gespeeld.

2.2.1 Leefbaarheid in krimpgebieden

De leefbaarheid in Nederland is in de periode 2012-2014 gemiddeld gezien toegenomen. Deze ontwikkeling verschilt per regio. Ook binnen krimpgebieden verloopt de ontwikkeling van de leefbaarheid anders (Leidelmeijer, et. al, 2011). In afbeelding 2.7 is de ontwikkeling van de leefbaarheid tussen 2012 en 2014 per krimpregio te zien. Hoewel de leefbaarheid in krimpregio de Achterhoek zich volgens afbeelding 2.7 positief heeft ontwikkeld, is er een afname van de leefbaarheid in de gemeente Berkelland (rood) te zien in afbeelding 2.8. De gemeente Bronckhorst (blauw) ontwikkelt zich wel positief, terwijl in de andere gemeenten in de Achterhoek de leefbaarheid geen noemenswaardige ontwikkelingen vertoont.

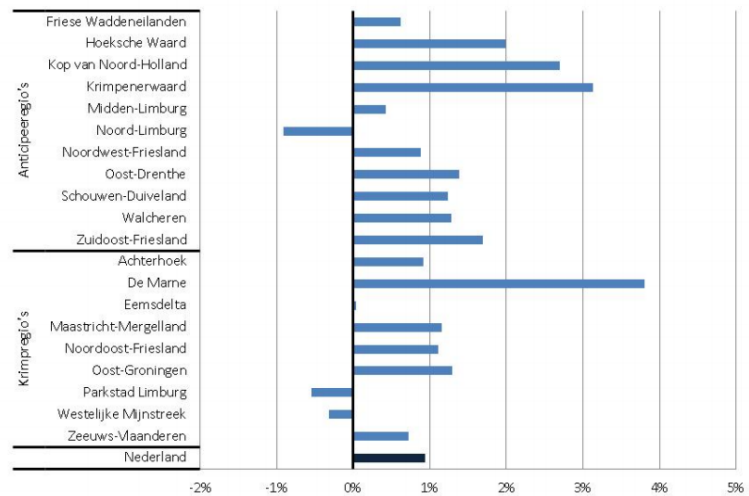
Hoewel er een samenhang is tussen krimp en leefbaarheid, kan er niet gesproken worden over een causaal verband (Leidelmeijer et. al, 2012). Er zijn krimpgebieden waar de leefbaarheid zich positief ontwikkelt. Gardenier, Nanninga, Van Rijn & Weijer (2011) hebben onderzoek gedaan naar de leefbaarheid in dorpen in Noord-Groningen. De leefbaarheid staat in deze dorpen niet onder druk. De dorpen zijn springlevend (Hospers & Reverda, 2015).

Desondanks zijn er ook krimp- en anticipeergebieden waar de leefbaarheid is afgenomen. Krimp hoeft hier geen oorzaak van te zijn, maar er zal voor gewaakt moeten worden dat de leefbaarheid in deze gebieden niet in een negatieve spiraal terecht komt (Ritsema van Eck et. al, 2013, p. 12).

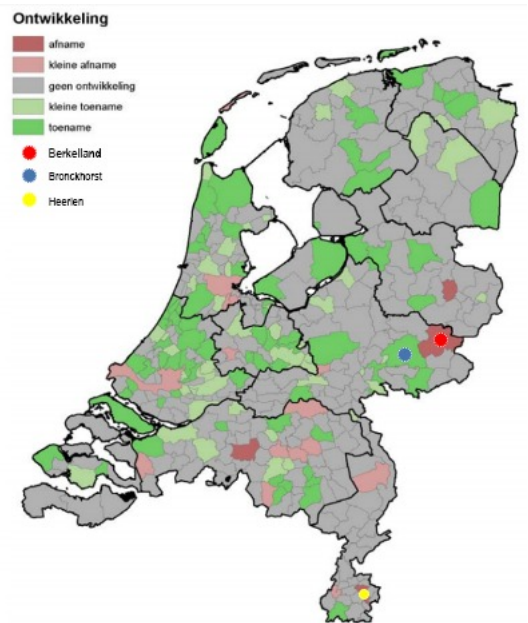
2.2.2 Definiëring leefbaarheid

Demografische krimp leidt tot verschillende problemen. Om te kijken waarom de leefbaarheid zich in regio's verschillend ontwikkelt, is het van belang om duidelijk te hebben wat leefbaarheid precies is. Op die manier kan gekeken worden waarom de ene krimpregio zich positief ontwikkelt terwijl een andere krimpregio met leefbaarheidsproblemen zit.

Leefbaarheid is een breed concept. Iedereen kent het, maar het blijft lastig om het te definiëren. Het gaat over de 'leef kwaliteit', maar het gaat ook verder dan dat (McCann, 2007). Bodd & Hofman omschreven leefbaarheid in 1999 als 'een meetlat die aangeeft dat het goed toeven is in de buurt' (p. 6). Marsman en Leidelmeijer (2001) beschrijven het als: 'de waardering van de woonomgeving door de

Afbeelding 2.5: Ontwikkeling leefbaarheid in krimp- en anticipeerregio's tussen 2012-2014. Bron: Leidelmeijer et. al, 2012.

Afbeelding 2.6: Ontwikkeling leefbaarheid per gemeente in de periode 2012-2014. Bron: Leidelmeijer et. al, 2012.

bewoners'. Wat de definities met elkaar gemeen hebben is dat leefbaarheid geen absoluut 'iets' is, maar dat het een subjectief begrip is.

Volgens andere auteurs zijn er ook objectief vast te stellen criteria. Hierbij gaat het over 'de kwaliteit van het leven, het welzijn van de buurt en het niveau van wonen' (Okulicz-Kozaryn & Valente, 2018). Volgens Burton (2014) gaat het over de kwaliteit van de plek: 'the physical characteristics of community, the way it is planned, designed, developed, and maintained' (p. 5312). Deze definities maken leefbaarheid een tastbaar begrip. Een tekortkoming is dat de moeilijk meetbare, subjectieve aspecten niet worden meegenomen. Er wordt geen rekening gehouden met factoren als levendigheid, authenticiteit en de karakteristieke eigenschappen van de omgeving (Okulicz-Kozaryn & Valente, 2018). De subjectieve leefbaarheid gaat over de manier waarop mensen hun leven zien. Het gaat om de manier waarop het leven wordt beoordeeld en de mate van tevredenheid en voldoening. Factoren als emoties en de stemming van een persoon spelen ook mee (Steel, Schmidt & Schultz, 2008). Okulicz-Kozaryn & Valente (2018) noemen dit 'subjective well-being' (de mate van geluk en voldoening in het leven). Er bestaat een positieve relatie tussen leefbaarheid en welzijn: wanneer de leefbaarheid hoog is, zijn de behoeften (beter) vervuld wat zal leiden tot geluk (Okulicz-Kozaryn & Valente, 2018).

Leefbaarheid zegt iets over wat mensen, de bewoners, vinden van de omgeving. Het gaat om de mate waarop de omgeving aansluit bij de behoeften die mensen in de omgeving hebben. Het heeft niet alleen betrekking op hoe de omgeving eruit ziet of is opgebouwd, maar in sterkere mate het perspectief van de mens: hoe beoordelen bewoners de omgeving? Leefbaarheid zegt daarom iets over de relatie tussen mens en plaats en mens en ruimte (Khorasani & Zarghamfard, 2017). Hoe mensen dit ervaren hangt af van hen als individu (Bulder, 2018). De definitie van leefbaarheid in dit onderzoek is: 'de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld'. Deze behoeften hebben onder andere betrekking op faciliteiten als zorg, veiligheid en mobiliteit (Leidelmeijer, Marlet, Van Iersel, Van Woerkens & Van der Heijden, 2008, p. 14). Het is voor beleidsmakers lastig om alle wensen van elke bewoner in acht te nemen. Er moet vaak op een of andere manier gecompenseerd worden: 'leefbaarheid gaat om de juiste verhouding, de geëigende maat en daarmee om verhoudingen en relaties' (Smit, 2009, p. 29).

2.2.3 Factoren leefbaarheid

Om de juiste verhouding en relaties voor leefbaarheid te creëren, zal er gekeken worden welke factoren de leefbaarheid bepalen. Hoewel er geen causaal verband is tussen krimp en leefbaarheid, kan het problematisch worden wanneer krimp verschillende factoren van leefbaarheid negatief beïnvloed. Op die manier kunnen alle vormen van krimp de leefbaarheid van een gebied aantasten als er niet ingegrepen wordt (Verwest & Van Dam, 2010). Daarom zullen de factoren worden besproken evenals hoe krimp de factoren kan beïnvloeden.

Leidelmeijer et. al (2012) deelt de factoren die de leefbaarheid bepalen op in fysieke en sociale factoren. De fysieke leefbaarheid wordt volgens Leidelmeijer et. al (2012) gekenmerkt door vijf dimensies: woningen, voorzieningen, bewoners, fysieke veiligheid en fysieke omgeving. De dimensie woningen zegt iets over het bouwjaar, woningtype en de eigendomssituatie. Ook Verwest & Van Dam (2010) achten deze factoren bepalend voor de leefbaarheid. Mensen die eigenaar zijn van een woning, zullen zich meer bekommeren om de omgeving (Verwest & Van Dam, 2010). Daarnaast voelen bewoners met een koopwoning zich over het algemeen meer verbonden met een wijk en hebben meer sociale contacten in vergelijking met bewoners die een woning huren. Dit kan de leefbaarheid positief beïnvloeden (Kleinhans & Bolt, 2010). Deze factoren zijn ook bepalend voor de kwaliteit en onderhoud van een gebouw. Als gevolg van krimp kan de investeringsbereidheid en -mogelijkheden van zowel bedrijven, overheden en burgers in de regio afnemen (Leidelmeijer et. al, 2011; Leidelmeijer et. al, 2012). Dit kan gevolgen hebben voor de woningmarkt. Het leegstaan van huizen als gevolg van een veranderende behoefte (geen geld of voorkeur voor de bestaande woningen), kan leiden tot verloedering en verwaarlozing. Krimpproblematiek kan dan in een vicieuze cirkel terecht komen. Een mindere kwaliteit van de woningvoorraad kan weer een negatief effect hebben op de woonomgeving. De

investeringsbereidheid kan vervolgens nog verder afnemen. Dit mechanisme kan uitmonden in leefbaarheidsproblemen (Leidelmeijer et. al, 2012).

Een afname van de investeringsbereidheid kan ook gevolgen hebben op de dimensie voorzieningen. Een afname in de investeringsbereidheid kan ertoe leiden dat de behoefte aan en de bereikbaarheid van voorzieningen niet op elkaar aansluiten. Het voorzieningenniveau van een regio kan daardoor niet overeenkomen met de behoefte van de bewoners (Leidelmeijer et. al, 2012). In tegenstelling tot Leidelmeijer et. al (2012) is de aanwezigheid van voorzieningen volgens Hospers (2012) en Thissen (2010) niet bepalend voor de leefbaarheid, maar heeft het enkel een positieve invloed. 'Voorzieningen zijn het resultaat van leefbaarheid' (Thissen, 2010 in Hospers, 2012, p. 26). De enige voorzieningen die belangrijk zijn voor de leefbaarheid, zijn ontmoetingsplekken. Deze zijn van belang, omdat mensen hier samen kunnen komen. Voor de overige voorzieningen geldt dat de bereikbaarheid, nabijheid en de mobiliteit van voorzieningen belangrijker zijn dan de aanwezigheid daarvan (Hospers, 2012; Hospers & Reverda, 2015). Leidelmeijer et. al (2011) en Leidelmeijer et. al (2012) zien dit anders. Volgens hen is het voor steden ook van belang is dat zij attractief zijn voor jongeren. Hierbij speelt de aanwezigheid van onderwijsvoorzieningen een grote rol (Leidelmeijer et. al, 2011). Tenslotte zijn voorzieningen van invloed op de werkgelegenheid. Deze kan afnemen wanneer voorzieningen uit een regio verdwijnen. Een deel van de beroepsbevolking kan hierdoor uit de regio wegtrekken, omdat er elders meer kansen voor hen zijn (Leidelmeijer et. al, 2012).

Bij de dimensie bewoners is de samenstelling binnen een wijk bepalend. Dit gaat over hoe mensen bij en naast elkaar wonen. Krimp kan deze dimensie beïnvloeden doordat het tot een scheve verhouding van bevolkingsgroepen kan leiden (Leidelmeijer et. al, 2011). Mensen met dezelfde sociale status gaan bewust dan wel onbewust bij elkaar wonen. De voorkeur voor samenstelling is niet voor elke bewoner hetzelfde (Leidelmeijer et. al, 2008). Sortering van de bevolking kan zowel positieve als negatieve effecten hebben. Het kan positief zijn als men homogeniteit nastreeft: 'homogeniteit kan de sociale cohesie versterken als gelijkgestemden zich in de wijk verenigen' (Verwest & Van Dam, 2010, p. 57). Desalniettemin kan dit ook een ongewenste ontwikkeling zijn. Ongewenste sortering of segregatie, bijvoorbeeld een laag opleidingsniveau, kan een negatieve invloed hebben op de leefbaarheid (Van Dam et. al, 2007).

De vierde dimensie is fysieke veiligheid. Deze dimensie hangt grotendeels samen met de fysieke omgeving. Daarom worden deze dimensies samen besproken. Een achteruitgang van de fysieke omgeving kan leiden tot (een toename van) onveiligheidsgevoelens (Van Dam et. al, 2007; Martinez-Fernandez et. al, 2012). Fysieke veiligheid zegt iets over veiligheid in absolute zin en niet over het veiligheidsgevoel van mensen. Het heeft betrekking op onder andere overlast (door drugsgebruik, bekladding en overlast door jongeren of omwonenden), ordeverstoringen of berovingen (Leidelmeijer et. al, 2012). De aanname dat krimp direct leidt tot verval en verpaupering van de fysieke omgeving wat vervolgens weer zal leiden tot onveiligheid(sgevoelens) in de directe omgeving, is niet per definitie waar. Woningleegstand en negatieve segregatie kunnen mogelijk leiden tot een niet veilige buurt, al hangt dit ook af van andere factoren (Van Dam et. al, 2007).

Leefbaarheid wordt niet alleen gevormd door objectieve gegevens, maar ook factoren als het woonklimaat en sociale cohesie. Het lastige aan het beschrijven van de sociale leefbaarheid is dat het persoonlijk is. Mensen hebben individuele voorkeuren en behoeften die voor hen belangrijk zijn om zich betrokken te voelen bij de omgeving (Bulder, 2018). Volgens Hospers (2012) zijn het sociale factoren die deze betrokkenheid kunnen beïnvloeden en zo de leefbaarheid bepalen. De sociale leefomgeving is belangrijk voor de beleving van bewoners en heeft betrekking op de subjectieve kant van leefbaarheid (Leidelmeijer et. al, 2011). De effecten van krimp op de sociale leefomgeving zijn voornamelijk afhankelijk van de huishoudensontwikkeling en –samenstelling (Verwest & Van Dam, 2010). Volgens Leidelmeijer et. al (2012) worden de sociale contacten bijvoorbeeld beïnvloed door de eigendomssituatie of bewonerssamenstelling van een wijk. Daarmee zijn de sociale factoren ook afhankelijk van fysieke factoren en beïnvloeden de factoren elkaar onderling.

De sociale leefomgeving is op te delen in drie factoren: de sociale status van een regio, de sociale cohesie en de sociale veiligheid. De eerste factor, de sociale status van een regio, zegt iets over het imago en aanzien van een regio. Dit wordt gevormd door de bevolkingssamenstelling (De Hart, Knol, Maas - de Waal & Roes, 2002). Een hoge sociale status betekent volgens De Hart et. al (2002, p. 228): 'dat de wijkbevolking kan beschikken over een combinatie van centrale maatschappelijke goederen: werk, inkomen en (een relatief hoge) opleiding'. Een lage status houdt in dat de bevolking 'weinig werk en/of een laag inkomen en/of lage opleiding heeft' (De Hart et. al, 2002, p. 228). Als gevolg van een veranderende bevolkingssamenstelling, bijvoorbeeld doordat mensen verhuizen, kan de sociale status veranderen en de wijk minder stabiel worden.

Sociale cohesie wordt vaak geassocieerd met positieve contexten als saamenhorigheid, empathie en er zijn voor anderen. Het beeld dat sociale cohesie schetst is dat mensen op elkaar letten en elkaar steunen (De Hart, 2002). Sociale cohesie is meer dan dat. Het gaat ook om de mate van tevredenheid van mensen over de regio waar zij wonen. Deze voldoening en tevredenheid komt wel degelijk beter tot stand door de binding of band die mensen hebben met hun medebewoners (Castillo Guerra, Glashouwer & Kregting, 2008). Contacten met burens zijn belangrijke factoren voor de sociale cohesie en de waardering van de woonomgeving (Stuart-Fox, Blijie, Ligthart, Faessen & Kleinepier, 2019). Veranderingen binnen de bevolkingssamenstelling kunnen de balans binnen de bevolkingsgroep veranderen wat de sociale cohesie negatief kan beïnvloeden (Verwest & Van Dam, 2011). Dit heeft niet alleen betrekking op de sociale status of etnische achtergrond, maar bijvoorbeeld ook het hebben van deze leefstijl. Verwest & Van Dam (2011) spreken over gelijkgestemden. Gelijkgestemden hebben de neiging om meer contact te hebben en elkaar op te zoeken. Een gevaar is dat 'andersgestemden' worden uitgesloten wat slecht is voor de sociale cohesie in een regio. Er kan daarnaast vanuit de gelijkgestemden een groepsdruk ontstaan die individuele keuzes beperkt (De Hart et. al, 2002). Sociale cohesie heeft ook te maken met een groepsgevoel in plaats van individueel denken: 'sociale cohesie vereist dat mensen hun persoonlijke belangen afstemmen op een gemeenschappelijk belang. Zij houden in hun activiteiten rekening met elkaar en controleren elkaar (formeel en informeel) op naleven van gezamenlijk onderschreven normen' (Huygen & De Meere, 2008, p. 7). Solidariteit en groepsdenken zijn belangrijke eigenschappen voor het creëren van sociale cohesie (Huygen & De Meere, 2008).

Het laatste aspect is de sociale veiligheid. In tegenstelling tot de fysieke veiligheid gaat sociale veiligheid wel over de (on)veiligheidsgevoelens. Wanneer bewoners zich onveilig voelen in de wijk en hierdoor bijvoorbeeld een verhuiswens hebben, kan dit gezien worden als een teken dat het niet goed gaat met de wijk of als indicatie voor leefbaarheidsproblemen (Kleinhans & Bolt, 2010). Vaak duidt dit op een gebrekkige staat van de omgeving (De Hart et. al, 2002). De aanwezigheid van graffiti, zwerfafval en drugsgebruikers kunnen ertoe leiden dat bewoners zich onveilig voelen in de regio (De Hart et. al, 2002; Van Dam et. al, 2007). Doordat dit een subjectieve factor is, zijn er veel tegenstrijdigheden wat betreft de bepaling van die de onveiligheidsgevoelens. De aanwezigheid van een park kan voor een persoon voelen als een groene en veilige leefomgeving. Een ander kan dit zien als hangplek voor jongeren of drugsgebruikers en zich door het park onveilig voelen (Van Dam et. al, 2007; Kleinhans & Bolt, 2010). Dit geldt voor de stedenbouwkundige inrichting. Hoewel kenmerken als een hoge bebouwingsdichtheid of functiemening in theorie de sociale controle bevorderen en de veiligheid verbeteren, kan het zijn dat bewoners zich hierdoor juist onveilig gaan voelen (Kleinhans & Bolt, 2010).

Leefbaarheid is een breed begrip waarbij veel factoren spelen die ook onderling op elkaar inspelen en zo de attractiviteit van een regio bepalen. Krimp kan de verhoudingen binnen de factoren die de leefbaarheid bepalen veranderen wat kan leiden tot leefbaarheidsproblemen. Daarom is het van belang dat er zicht gehouden wordt op hoe deze factoren zich door de tijd heen ontwikkelen, zodat er ingegrepen kan worden waar nodig. Op die manier kan leefbaarheidsproblematiek mogelijk voorkomen of beperkt worden (Verwest & Van Dam, 2010). Hoewel de leefbaarheid niet in alle krimpregio's onder druk staat, is in afbeelding [afbeelding 2.7](#) te zien dat de leefbaarheid in de Limburgse krimpregio's zich negatief heeft ontwikkeld. Daarnaast toont de gemeente Heerlen, in [afbeelding 2.8](#) geel weergegeven,

een afname in de leefbaarheid (Leidelmeijer et. al, 2012). In de volgende paragraaf wordt gekeken waarom Parkstad te maken heeft met een negatieve ontwikkeling van de leefbaarheid.

2.2.4 Leefbaarheid in krimpregio Parkstad

Er zijn verschillende redenen aan te wijzen waarom de leefbaarheid in Parkstad Limburg onder druk kan komen te staan. Krimp zal de verhoudingen van de leefbaarheidsfactoren nog verder onder druk zetten. Dit komt door veranderingen van zowel fysieke als sociale factoren. Parkstad zal in 2025 naar verwachting 15 duizend inwoners minder tellen. Ook het aantal huishoudens zal naar verwachting met 15 duizend afnemen, zo'n 10%. De voornaamste oorzaak hiervan is vergrijzing. Ouderen blijven in de regio achter, terwijl jongeren wegtrekken om in de Randstad of in Noord-Brabant te werken of te studeren (De Jong & Van Duin, 2009). Als gevolg hiervan heeft de regio een lage sociaaleconomische status en zijn er verschillende problemen (Elzerman & Bontje, 2015; Ročak et. al, 2016). Deze veranderingen spelen met name in de stedelijke gebieden als Heerlen, Kerkrade en Langraaf, terwijl Voerendaal, Simpelveld en Nuth in het landelijke gebied met minder problemen kampen (Kamps, 2015).

Deze scheiding tussen landelijk en stedelijk gebied is ook te zien in hoe de leefbaarheidsproblematiek zich voortdoet (Kamps, 2015). Het zijn de stedelijke gebieden waar het werkloosheidscijfer en de armoede in vergelijking tot het Nederlandse gemiddelde hoger zijn (Van Dam et. al, 2007). Ook het aandeel eenoudergezinnen en arbeidsongeschikten relatief hoog (Ročak et. al, 2016). Daarnaast staat Heerlen op plek 45 van de 50 van aantrekkelijkste Nederlandse steden om te wonen (Ročak et. al, 2016). Veel woningen zijn moeilijk bewoonbaar en verouderd (Van Dam et. al, 2007). Verloedering en verwaarlozing van de woningen vormt hier een probleem voor de leefbaarheid. De zwakkere bevolkingsgroepen zijn niet in staat om de woningen juist te onderhouden waardoor deze onbewoonbaar worden (Elzerman & Bontje, 2015). Daarnaast hebben de zwakkere groepen vaak niet de middelen om te verhuizen, waardoor de sociale status van deze buurten langzaam daalt (Verwest & Van Dam, 2010). Zo heeft de fysieke leefbaarheid zich de laatste jaren negatief ontwikkeld.

Eerder was er voornamelijk geld vanuit de provincie beschikbaar om de regio economisch te ondersteunen. Sinds 2015 is er ook geïnvesteerd om de sociale leefbaarheid te verbeteren. Ook op dat gebied zijn er verschillen tussen het stedelijk en landelijk gebied (Kamps, 2015). Van oudsher hechten de bewoners namelijk sterk aan de lokale identiteit, maar door het wegvallen van de kerk en het werk in de mijnen komen mensen tegenwoordig minder met elkaar in contact. Sociale banden verdwijnen en ook het wij-gevoel en de trots vervaagd. Dit leidt tot sociale versnippering (Gemeente Heerlen, 2008). Bewoners van Heerlen voelen nog een grote mate van trots en lokale betrokkenheid en proberen de lokale identiteit te beschermen (Elzerman & Bontje, 2015). Het kan bij het verbeteren van de leefbaarheid daarom nuttig zijn in te spelen op het sociale kapitaal van de bewoners.

Al met al zullen bevolkingskrimp en veranderingen in bevolkingssamenstelling effect kunnen hebben op de leefbaarheid en vitaliteit van Parkstad. Naast economische impulsen kan een investering in de sociale factoren veel betekenen voor de leefbaarheid in Parkstad (Kamps, 2015). Leefbaarheidsproblemen kunnen in Parkstad mogelijk voorkomen worden door bewoners met elkaar in contact te brengen. Zo kan het wij-gevoel dat mensen vroeger hadden mogelijk weer worden aangewakkerd. De lokale identiteit vinden de bewoners immers nog altijd belangrijk. Processen als identiteitsvorming, sociale cohesie en verbondenheid zijn factoren waar Parkstad zich op kan richten bij het verbeteren van de leefbaarheid. Een manier om mensen meer met elkaar in contact te brengen is om hen samen te brengen bij erfgoed (NMV, 2011). Bekendheid met de omgeving is een van factoren die een betrokkenheid bij de omgeving veroorzaakt. Dit kan bijvoorbeeld door bewoners samen te brengen bij erfgoed. In de volgende paragrafen zal uitgelegd worden waarom erfgoed en erfgoededucatie bij kunnen dragen aan het versterken van de gevoelens van betrokkenheid, identiteitsvorming en trots (Bulder, 2018).

2.3 Erfgoed

Hoe verder een fenomeen van de huidige tijd verwijderd raakt, hoe meer mensen er iets over willen weten. Dit blijkt onder andere uit de toenemende interesse in erfgoed (Grever & Van Boxtel, 2014).

Erfgoed kan opgedeeld worden in materieel en immaterieel erfgoed, hoewel er een connectie tussen beiden is: 'Erfgoed omvat monumenten, landschappen en archeologische vondsten, bibliotheken en archieven, museale voorwerpen (materieel erfgoed) en het geheel van gewoonten, tradities, verhalen, rituelen en gebruiken (immaterieel erfgoed)' (Vroemen, 2018, p. 5).

Hoewel erfgoed vaak gezien wordt als iets opvallends of uniek is het landschap of de cultuur van een plek, hoeft dit niet altijd het geval te zijn. Ook kleinere, minder bekende aspecten van een maatschappij kunnen als erfgoed bestempeld worden. Een gevolg hiervan dat ook steeds meer onderdelen van het landschap en culturen gezien kunnen worden als erfgoed (Ashworth & Kuipers, 2004).

Volgens de overheid heeft erfgoed betrekking op zaken als musea, archeologie en monumenten die zowel op of onder land te vinden zijn. Iets wordt gekwalificeerd als monument wanneer het een wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde heeft. Monumenten zijn onder te delen in verschillende categorieën en het onderscheid wordt bepaald door de schaal waarop het monument iets betekent. Deze onderverdeling gaat van Rijksmonumenten naar beschermde stads- of dorpsgezichten (Rijksoverheid, z.j. c).

Om te kijken op welke manier erfgoed bij kan dragen aan de leefbaarheid van krimpgebieden zal eerst gekeken worden naar hoe iets bestempeld wordt als erfgoed. Of iets gezien wordt als erfgoed is afhankelijk van factoren als plaats en tijd (Graham, 2002). Hiervoor moet erfgoed een bepaalde waarde hebben die daarna besproken zullen worden. Wanneer dit behandeld is, zal gekeken worden naar wat erfgoed kan betekenen voor krimpregio's.

2.3.1 Benoeming erfgoed

In de inleiding wordt erfgoed gedefinieerd als 'sporen uit het verleden die een betekenis hebben in het heden (Renes, 2011, p. 6). Erfgoed kan een inzicht geven in het verleden om zo te helpen het heden te begrijpen (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). Niet alles uit het verleden kan bestempeld worden als erfgoed. Hetgeen moet bijvoorbeeld ook een cultuurhistorische waarde hebben (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed [RCE], 2019). Vroemen (2018, p. 5) zegt over erfgoed: 'het is een verzamelbegrip, waarmee sporen uit het verleden worden aangeduid die we als samenleving de moeite waard vinden om te bewaren voor de toekomst.'

Het toekennen van een waarde gebeurt volgens Smith (2006) wanneer mensen er op de één of andere manier mee bezig zijn. Pas dan kan 'iets' als erfgoed bestempeld worden. Dit kan onder andere door te herinneren, herdenken, communiceren en het doorgeven en het delen van kennis, herinneringen, sociale en culturele waarden. Wanneer mensen op deze manier in aanraking komen met erfgoed, dan wordt iets erfgoed, aldus Smith (2006). Dibbits (2015) voegt daaraan toe dat iets pas als erfgoed gezien kan worden wanneer anderen dit herkennen, erkennen of bediscussiëren. Op die manier ontstaat er een proces van selectie, onderhandeling en waardering alvorens 'iets' de stempel erfgoed zal verkrijgen (Dibbits, 2015). Wanneer 'iets' niet de stempel erfgoed krijgt, zal het niet op die manier gewaardeerd worden. Een risico is dat dit goed verdwijnt en het niet opnieuw gecreëerd kan worden, wanneer het bijvoorbeeld gesloopt wordt (Rouwendaal, 2013). Dit maakt sommige aspecten van erfgoed niet-hernieuwbaar zijn. Wanneer het niet verdwijnt, kan het op een ander moment of andere plek wel weer opnieuw gewaardeerd worden en als erfgoed bestempeld worden. Erfgoed is daarom een dynamisch goed dat aan verandering onderhevig is: 'there is a large degree of fluidity, with changing fashions as well as an evolving understanding' (Aplin, 2002, p. 14). Dit kan de betekenis die erfgoed heeft ook veranderen (Oosterbaan, 2014).

De waardering van erfgoed is een dynamisch en persoonsafhankelijk proces. Erfgoed is daarom onderdeel van identiteitsconstructies (Dibbits, 2015). Als gevolg van individualisering en globalisering heeft erfgoed een andere betekenis gekregen voor individuen en groepen. Aan de ene kant kunnen deze processen ervoor zorgen dat mensen zich minder verbonden voelen met en plek of groep. De wereld is steeds meer met elkaar verweven waardoor de persoonlijke wereld lijkt te verdwijnen (Bergh, 2013). Tegelijkertijd kunnen mensen een sterkere behoefte hebben aan de individuele identiteit en hecht men waarde aan hun afkomst. Erfgoed kan een houvast zijn in de zoektocht naar de (lokale)

identiteit (Bergh, 2013). Dit resulteert er bijvoorbeeld in dat er steeds meer regionale en lokale canons gevormd worden in aanvulling op de nationale Canon (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015).

Wat van belang is voor de bepaling van erfgoed, is dat mensen er een bepaalde waarden aan hechten doordat zij er op een bepaalde manier mee bezig zijn (Smith, 2006). Pas wanneer mensen op een dergelijke manier met erfgoed bezig zijn, kan iets gezien worden als erfgoed. In de volgende paragraaf wordt daarom besproken welke waarden er gehecht worden aan erfgoed en waarom deze van belang zijn.

2.3.2 Waardering erfgoed

In de Nederlandse samenleving is een groeiende interesse in zowel materieel erfgoed als immaterieel erfgoed. De waarden die mensen aan het erfgoed hechten zijn echter anders (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). In deze paragraaf zullen de belangrijkste waarden besproken worden die bij van belang zijn voor het verbeteren van de leefbaarheid.

Erfgoed kan op verschillende manieren gewaardeerd worden. Enerzijds kan met erfgoed de fysieke omgeving gewaardeerd worden. Deze economische waarden zijn belangrijk voor het voortbestaan van erfgoed. Wanneer iets economische waarde heeft, is het aantrekkelijker om het te behouden. Waarden die daarbij ook van belang zijn, zijn de marktwaarde en statuswaarde (Van Dommelen & Pen, 2013). Deze waarden kunnen bijvoorbeeld in geld uit te drukken zijn. Een huis dat gezien wordt als erfgoed en monumentenstatus heeft, is in vergelijking met een vergelijkbaar huis over het algemeen ongeveer 20% meer waard. Daarnaast kan de aanwezigheid van cultureel erfgoed leiden tot waardevermeerdering van de omgeving (Rouwental, 2013).

Erfgoed heeft niet alleen waarde in geld (Rouwental, 2013). De aanwezigheid van cultureel erfgoed kan bijvoorbeeld een positief effect hebben op de mate van tevredenheid van bewoners over de woonomgeving (Baarveld, Smit & Hoogerbrugge, 2014). Met name wanneer de monumenten een nieuwe functie hebben en gerestaureerd zijn, wordt de attractiviteit van de omgeving groter. Dit kan mensen naar de regio trekken (Gebiedsontwikkeling.nu, 2015). Dit is meer van toepassing op hoger opgeleiden in vergelijking met lager opgeleiden (Rouwental, 2013).

Andere waarden zijn meer van belang voor de sociale leefbaarheid. Processen als identiteitsvorming, verbondenheid en sociale cohesie spelen hierbij een rol (Dibbits, 2015; Bergh, 2013; Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). Voor deze processen zijn de volgende vijf waarden van belang. Dit zijn de collectiewaarde, de verbindende waarde, educatieve waarde, belevingswaarde en de economische waarde. Deze worden door de NMV (2011) als volgt omschreven:

- *Collectieve waarde*: al het erfgoed dat bewaard wordt heeft een betekenis voor een groep of individu, afhankelijk van de schaal. Het is een deel van de gemeenschappelijke geschiedenis van de groep en het is onderdeel van de identiteit. Vaak worden wel alleen de positieve onderdelen van deze geschiedenis bewaard als icoon van de identiteit.
- *Verbindende waarde*: erfgoed brengt verschillende actoren samen. Het is in staat om verschillende culturen, generaties, meningen en groeperingen samen te brengen en een dialoog te hebben. Het zorgt voor een ontmoetingsplek tussen het verleden, heden en de toekomst.
- *Educatieve waarde*: mensen leren iets van erfgoed, bewust en onbewust. Het bezoeken van erfgoed is goed voor de ontwikkeling van het wereld- en zelfbeeld van zowel jongeren als ouderen. Daarnaast draagt het bij aan de ontwikkeling van de persoonlijkheid, identiteit en het sociale besef en vergroot het verantwoordelijkheidsgevoel bij mensen.
- *Belevingswaarde*: de meeste mensen zien het bezoeken van erfgoed als iets leuks, als ontspanning of iets moois. Ze krijgen er nieuwe prikkels wat hen inspireert of aan het denken zet. Het is een sociale bezigheid die ook plezier brengt. Het biedt mensen de mogelijkheid om los te komen van het dagelijkse leven en zichzelf even te verliezen in het erfgoed. Tevens is het een manier om door middel van de nieuwe ervaringen en eerdere herinneringen de eigen identiteit verder te ontwikkelen.

- *Economische waarde*: er gaat veel geld om in de culturele sector. Het bezoeken van erfgoed trekt toeristen aan, het levert werkgelegenheid op en heeft een aantrekkingskracht op bedrijven. Ook economische gezien is erfgoed daarom van belang. Daarnaast is het ook bepalend voor het beeld en de kwaliteit van de omgeving en de locatie van het erfgoed. Revitalisering is hierbij een belangrijk proces. Daarom heeft erfgoed ook een bijdrage aan de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied of regio.

Wanneer erfgoed deze waarden aanwakkert bij mensen, kan het een bijdrage hebben voor de lokale identiteit (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). Volgens Vroemen (2018) zijn er verschillende manieren waarop erfgoed in is te zetten om de identiteit te versterken of aanzetten tot trots. Wanneer men in aanraking komt met iets te maken heeft het de eigen voorouders, kan dat leiden tot een bepaalde trots. Een risico hierbij is wel dat er alleen positieve aspecten uit dit verleden gedeeld worden (Vroemen, 2018, p.107). Een andere manier waarop erfgoed een rol kan spelen bij identiteitsvorming, is omdat het inzicht geeft op waar men vandaan komt. Dit kan door in te spelen op de behoeften van de bewoners. Bewoners van een regio zullen zich waarschijnlijk meer identificeren met regionaal erfgoed zoals een beschermd stadsgezicht, dan met erfgoed dat op landelijke schaal van waarde is (Vroemen, 2018).

Erfgoed leidt echter niet altijd tot positieve gevoelens als verbinding en samenhang. Wanneer erfgoed deze verschillende waarden vertegenwoordigt, wil niet zeggen dat het altijd mensen verbindt. Niet iedereen voelt en denkt hetzelfde over erfgoed. Dit komt doordat mensen er andere belangen aan hechten. Ook kan het zijn dat mensen aan hetzelfde erfgoed een andere waarde toekennen. Zo zal een expert mogelijk eerder cultuurhistorische waarden beleven, terwijl een leek meer emotionele waarden zal voelen bij erfgoed (Van Dommelen & Pen, 2013).

Naast individuele identiteitsontwikkeling spelen deze waarden ook een rol bij de groepsontwikkeling. Het draagt ook bij aan samenlevingsvorming. Niet iedereen heeft precies 'dezelfde' identiteit. Er zijn echter wel aspecten die overeenkomen, zogenaamde deelidentiteiten (Vroemen, 2018). Deze deelidentiteiten leiden niet tot conflicten. Volgens Frijhoff (2007) leiden meerdere deelidentiteiten binnen een groep juist tot meer sociale cohesie. De redenering hierachter is dat een groepsidentiteit op twee manieren ervaren. Aan de ene kant wordt een groepsidentiteit gevormd door wat men verbindt en wat de overeenkomsten zijn. Aan de andere kant door wat mensen van elkaar onderscheidt en hoe men van elkaar verschilt (Vroemen, 2018).

Wanneer mensen erfgoed anders waarderen, kan het leiden tot conflicten (Bergh, 2013). Dit blijkt onder andere uit het voorbeeld van Zwarte Piet. Niet alleen Zwarte Piet leidt tot discussies. Ook ander cultureel erfgoed, hoe oud en waardevol het mag zijn, wordt bedreigd. Desalniettemin is er verschillend erfgoed dat ter discussie staat (Holtorf, 2015). Dit soort discussies en de strijd tussen verschillende groepen, laten zien dat erfgoed een dynamisch en controversieel karakter heeft (Oosterbaan, 2014).

2.3.3 Mogelijkheden erfgoed in krimpgebieden

Erfgoed en cultuur bieden krimpgebieden vele kansen (De Graaf, Hendriks & Zuidema, 2015). Het creëren van een band en betrokkenheid kan niet alleen bereikt worden met enkel economische impulsen als investeringen in de woningmarkt. Het gebruik van de lokale en regionale historie en het inzetten van erfgoed is zelfs in staat om de negatieve, neerwaartse spiraal van problemen in krimpgebieden om te buigen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.j.). Voor krimpgebieden kan erfgoed een grote rol spelen wanneer het gaat om regionale trots, verbondenheid en identiteit: 'Cultuur en erfgoed beïnvloeden de leefbaarheid van een dorp, stad of regio positief' (Bulder, 2018). Investeringen in cultuur en het stimuleren van cultuurparticipatie kunnen de sociale cohesie en de kennis over de eigen regio verbeteren in de hoop dat bewoners een (betere) band opbouwen met de regio (Bulder, 2018).

Volgens het ministerie van OCW (2013) is erfgoed en cultuur noodzakelijk voor de zelfontplooiing en ontwikkeling van mensen. Met behulp van erfgoed kunnen mensen zich creatief ontwikkelen, maar ook voor de identiteitsvorming is het van belang. Erfgoed kan daarbij inspelen op gevoelens als trots en

identiteit en mensen binden aan de regio (Bulder, 2018). Deze gevoelens kunnen belangrijk zijn voor de sociale cohesie en daarmee de leefbaarheid van de regio (Hospers, 2012). Op die manier kan erfgoed verbinden en een bijdrage leveren aan maatschappelijke vraagstukken (Ministerie van OCW, 2013). Ook Bulder (2018) onderschrijft een positieve verband tussen cultuur(beleving) en de kwaliteit van de leefomgeving. Erfgoed en erfgoededucatie zijn daarom middelen om de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren.

In Duitsland, Engeland en Frankrijk wordt erfgoed al langere tijd ingezet om krimpgebied te revitaliseren. Uit de ervaringen die hierbij zijn opgedaan, is geconcludeerd dat erfgoed op drie manieren iets kan betekenen voor een krimpregio. Dit kan door toerisme en nieuwe bewoners aan te trekken, door nieuwe pioniersactiviteiten te stimuleren en erfgoed kan bewoners houvast, identiteit en binding geven (RCE, 2019). Ook De Graaf et. al (2014) benoemen deze drie manieren waarop erfgoed van waarde kan zijn voor een krimpgebied. Zij achten ook dat 'erfgoed als ontmoetingsplek' als functie kan dienen voor een krimpregio. Eerder bleek al dat ontmoetingsplekken als enige voorziening van belang zijn voor de leefbaarheid (Hospers, 2012). Daarom kan erfgoed wanneer het op zo'n manier wordt ingezet van positieve invloed zijn op de leefbaarheid. Samengevat kan erfgoed op de volgende vier manieren iets betekenen voor een krimpregio:

- *Erfgoed als uithangbord*: erfgoed kan een gebied, stad of dorp een eigen gezicht geven. Hierdoor heeft deze plek als het ware zijn eigen identiteit. Erfgoed moet in deze functie 'zichtbaar, tastbaar en beleefbaar' zijn. Dit trekt niet alleen toeristen, maar zou mensen ook aan kunnen zetten tot een verhuizing naar het betreffende gebied (De Graaf et. al, 2014; RCE, 2019). Deze functie is met name gericht op het trekken van toeristen en nieuwe mensen en niet zozeer om de huidige bevolking vast te houden (De Graaf et. al, 2014). Krimp kan op deze manier niet voorkomen worden, maar enkel beperkt worden. Uit ervaringen in Duitsland, Engeland en Frankrijk blijkt dat het beperken van krimp in relatie stond met de leefbaarheid. Het zorgt ervoor dat een gebied een prettige omgeving heeft om er te leven en op die manier dan nieuwe bewoners aan te trekken (RCE, 2019).
- *Erfgoed als totempaal*: deze functie heeft wel betrekking op de lokale bewoners. Zowel de Graaf et. al (2014) als de RCE (2019) beschrijven dat erfgoed 'identiteit, houvast, trots en richting' kan geven aan bewoners. Het kan bewoners het gevoel geven dat zij zich thuis voelen in een regio. Deze functie is belangrijk voor de sense of place. Het zorgt voor een bepaalde geborgenheid en een versteviging van de lokale identiteit (De Graaf et. al, 2014). Op die manier biedt het erfgoed houvast en is het een middel waaraan mensen de identiteit kunnen ontlenuen. Bovendien kan het ook leiden tot ene grotere verbondenheid met de andere bewoners (RCE, 2019). Deze effecten zijn zeker in krimpgebieden belangrijk, zo blijkt uit de herbestemming van voormalig mijngebied Gartenreich in Duitsland (RCE, 2019).
- *Erfgoed als voedingsbodem*: wanneer een regio last heeft van leegstroom en leegstand, betekent dat er veel lege plekken zijn. Juist deze lege plekken zijn goede locaties voor de creatieve sector om te experimenteren (De Graaf et. al, 2014). Erfgoed is namelijk een interessante locatie voor nieuwe ondernemers. Jane Jacobs zei daar in 1961 al over: 'Nieuwe ideeën hebben oude gebouwen nodig'. Jacobs (1961) gaf hiervoor als reden dat deze oudere gebouwen een gunstig vestigingsplek waren, doordat de prijzen van deze gebouwen relatief laag lagen en er bedrijvigheid in de omgeving te vinden was. Ook tegenwoordig is erfgoed een populaire plek in om te vestigen, met name voor creatieve en culturele bedrijvigheden (Rouwendaal, 2013). Om deze functie succesvol te maken, moeten de voorkeuren van de initiatiefnemers en nieuwe investeerders wel overeenkomen met het aanbod van het erfgoed (RCE, 2019). Uiteindelijk kan dit ertoe leiden dat een regio weer interessant wordt voor deze investeerders en zal de regio weer kunnen groeien (De Graaf et. al, 2014).
- *Erfgoed als ontmoetingsplek*: krimp ertoe leidt dat de afstand en ruimte tussen mensen vergroot wordt. Er vallen als het ware stukjes uit de puzzel weg. Juist daarom is het belangrijk dat mensen elkaar opzoeken. Een erfgoed locatie is een goede plek voor sociale interactie om mensen samen te brengen (p. 43).

In dit onderzoek zijn twee functies relatief gezien het meest van belang om de neerwaartse spiraal van problemen voor krimpgebieden om te buigen. Allereerst is dat de tottempaalfunctie, omdat erfgoed op die manier een rol kan spelen bij de (individuele) identiteitsvorming. Het is belangrijk om in oog te houden dat er niet gezocht wordt naar dé Zuid-Limburgse identiteit, maar naar overeenkomstige aspecten van Zuid-Limburgse deelidentiteiten. Hierbij moet ingespeeld worden op de behoeften van de bewoners.

De tweede functie die van belang is in dit onderzoek, is de ontmoetingsplek functie. Bij een dergelijke ontmoetingsplek komen deze deelidentiteiten samen. Door mensen samen te brengen worden zij in de positie gebracht om te kijken naar waar zij overeenkomen. Dit kan hen verbinden waardoor zij gezamenlijk kijken naar waar zij in overeenkomen en verschillen. Op basis van die zoektocht kunnen zij een gezamenlijke identiteit opbouwen. De ontmoetingsplekfunctie sluit nauw aan bij de verbindende en collectieve waarden die de NMV geeft aan erfgoed: erfgoed kan mensen samenbrengen (De Graaf et. al, 2014; NMV, 2011). Een risico is wel dat dit mensen kan uitsluiten.

Door erfgoed op bovenstaande manieren in te zetten in krimpgebieden, kunnen de waarden die van belang zijn voor de leefbaarheid aangewakkerd worden. De waarden die gehecht worden aan erfgoed en de manier waarop mensen denken over erfgoed, wordt onder andere bepaald door de vorming (Dibbitts, 2015). Deze vorming ontstaat wanneer mensen bezig zijn met erfgoed zoals Smith (2006) dit omschrijft. Door onder andere te denken, te herinneren of te communiceren komen mensen in aanraking met erfgoed. Een manier om een dergelijke vorming te stimuleren, is erfgoededucatie. In de volgende paragraaf wordt uitgelegd hoe erfgoededucatie bij kan dragen bij het verbeteren van de leefbaarheid.

2.4 Erfgoededucatie

Erfgoededucatie is niet enkel het leren over erfgoed als sporen uit het verleden door dit in historisch perspectief te plaatsen. Door gebruik te maken van sporen uit het verleden kan het mensen dit verleden op verschillende manieren laten ervaren. Zo leren zij dat veel aspecten van de maatschappij met elkaar verbonden zijn (Erfgoed Brabant, 2018). Het geeft een inzicht waarom iets waardevol is en draagt bij aan de kennis en inzicht over het verleden (Van Boxtel, 2009). Deze kennis over het verleden kan nuttig zijn voor de hedendaagse persoonlijke ontwikkeling.

2.4.1 Definiëring educatie

Educatie kan gezien worden als een georganiseerde manier van leren (Doets, Van Esch, Houtepen, Visser & De Sousa, 2008). Dit kan op vier manieren gebeuren:

1. *Leren door directe ervaring*: wanneer men in aanraking komt met iets, zal men daar iets van opsteken. Dit kan zowel door de ervaring te ondergaan als door te handelen naar de ervaring.
2. *Leren door sociale interactie*: hierbij leert men doordat er informatie uitgewisseld wordt met anderen.
3. *Leren door nadenken en reflectie*: als er na wordt gedacht over een thema of onderwerp, komen hierbij vragen naar boven en hier leert men weer van.
4. *Leren door het verwerken van theorie*: wanneer mensen bezig zijn met bijvoorbeeld het maken van opdrachten, zijn zij actief bezig met het verwerken van de theorie.

Daarnaast zijn er verschillende plekken en momenten waarop mensen in aanraking kunnen komen met cultuur en erfgoed (LKCA, z.j.). Er wordt vaak gedacht dat leren uitsluitend plaatsvindt op school en tijdens schooluren (Simons, 2015). Het kan ook plaatsvinden in musea of andere historische locaties (LKCA, z.j.). Op die manier kan educatie ook plaatsvinden in een vorm van communicatie of participatie (Knoop, 2008). Een ander kenmerk is dat men vrijwillig kan bepalen besluiten om deel te nemen aan de activiteit (Doets et. al, 2008). Buitenschoolse educatie maakt het tevens mogelijk dat mensen hun leven lang kunnen leren. Een nadeel van informele educatie is dat mogelijk niet iedereen toegang heeft tot de educatie (Vanwing, Vermeersch, Verschelden, Machiels & Vandenbroucke, 2008). Naast formele en

informele educatie kan er ook nog gesproken worden over non-formele educatie. De belangrijkste verschillen tussen de drie vormen zijn weergegeven in [afbeelding 2.9](#) (Doets et. al, 2008).

Intentioneel en systematisch leren	Formeel leren	Gebonden aan wettelijk verankerde eindtermen	Georganiseerd door instellingen/organisaties
	Non-formeel leren	Niet gebonden aan eindtermen	
Non-intentioneel en toevallig leren	Informeel		Vindt overal plaats

*Afbeelding 2.9: Vormen van educatie.
Bron: Doets et. al, 2008.*

Van oudsher is er in Nederland een relatie tussen informele educatie en vormingswerk en wordt het gezien als een instrument dat ingezet kan worden voor maatschappelijke ontwikkelingen. Het is dan ook een nuttig middel om te gebruiken persoonlijke ontplooiing. Het past in contexten die zich voordoen in het alledaagse leven en heeft het betrekking op de vrije tijd en het welzijn van mensen (Doets et. al, 2008).

2.4.2 Definiëring erfgoededucatie

Er zijn verschillende inzichten in wat erfgoed is en wat het mogelijke doel is voor deze vorm van educatie. Dit is terug te zien in de vele definities die er bestaan voor erfgoededucatie. Zo heeft de ene definitie meer betrekking op het kennisaspect, terwijl andere definities meer gaan over de vaardigheden die geleerd worden bij erfgoededucatie.

Volgens het LKCA (z.j.) zal bij erfgoededucatie zowel vaardigheden ontwikkeld worden als kennis opgedaan worden. Mensen leren bij erfgoed verbanden te zien, ervaren het en kunnen het een betekenis geven. Dit maakt ook het verschil tussen erfgoededucatie en bijvoorbeeld geschiedenis. Bij geschiedenis wordt geleerd om het verleden op een objectieve manier te bekijken, terwijl erfgoededucatie het dichtbij en persoonlijk maken (LKCA, z.j.). Zo heeft geschiedenis als doel heeft om de feitelijkheid van het verleden te leren, terwijl erfgoededucatie meer gaat over het ervaren van het verleden en het verleden te herdenken, bewaren en in sommige gevallen te vieren (Boxtel, 2009).

Deze verschillende definities betekenen ook dat erfgoed niet op één juiste manier ingezet kan worden. Er zijn veel manieren waarop erfgoededucatie in de uitvoering kan verschillen. Zo kan erfgoed zowel als middel als doel ingezet worden. Erfgoed kan als doel fungeren als het bijvoorbeeld gebruikt wordt om kinderen kennis en vaardigheden over schilderen te leren. Als middel kan het ingezet worden om mensen sociale vaardigheden emotionele waarden bij te brengen (Van Veldhuizen, 2015).

Een volgend verschil is dat er verschillende manieren zijn om erfgoededucatie te ervaren. Hierin komen de leeractiviteiten van Geerts & Van Kralingen (2011) ook terug. Erfgoededucatie kan op een cognitieve, zintuiglijke of affectieve manier ervaren worden (LKCA, z.j.; Van Veldhuizen, 2015):

- *Cognitief*: dit houdt in dat mensen gaan nadenken of beredeneren over het erfgoed. Mensen komen in aanraking met erfgoed door middel van het hoofd.
- *Zintuiglijk*: mensen komen hier door middel van ruiken, voelen, horen, zien of proeven in aanraking met erfgoed.
- *Affectief*: met emoties en gevoelens kunnen mensen ook geprikkeld worden.

Wanneer mensen op deze manier met erfgoededucatie bezig zijn, zal het erfgoed mogelijk een waardering bij mensen oproepen. Afhankelijk van de kennis die zij op doen en welke emoties dit oproept, kan het erfgoed een rol gaan spelen bij de identiteitsvorming (Vroemen, 2018). Volgens Erfgoed Brabant (2018) moeten mensen op deze verschillende manieren met erfgoededucatie in aanraking komen. Door op meerdere manieren te onderzoeken wat erfgoed voor iemand betekent of heeft betekend, kan het bijdragen aan zowel de persoonlijke en groepsidentiteitsvorming.

Een laatste verschil is de doelgroep van de educatie. Erfgoededucatie kan geschikt zijn voor verschillende doelgroepen en hoeft niet beperkt te worden tot iets dat gebeurt op scholen (Klein, Grever & Van Boxtel, 2011). Erfgoededucatie kan ook buitenschools gebeuren. Mensen kunnen op verschillende manieren in contact komen met erfgoed: in de vrije tijd of tijdens onderwijs. De intenties

van deze contactmomenten zijn anders. In de vrije tijd zijn het voornamelijk de personen die erfgoed liefhebben of hier vrijwillig belangstelling voor hebben. Deze mensen zoeken erfgoed daadwerkelijk op en zullen al een zekere binding voelen met het erfgoed of er een bepaalde waarde aan hechten. Bij de formelere educatie is dit anders (Van den Broek & Van Houwelingen, 2015).

Wat volgens het LKCA (z.j.) een bepalende factor is in wat erfgoededucatie 'educatie' maakt en waar het verschilt met los erfgoed bezoeken of ervaren, is dat er een zekere vorm van instructie of uitleg is. Ook Grever & Van Boxtel (2014) benoemen dat educatieve begeleiders, zoals docenten, gidsen of andere educatieve medewerkers, een sleutelrol spelen bij erfgoededucatie. Waar men voor moet oppassen, is dat mensen op voorhand al bepaalde, soms onterechte, voorkennis hebben. Goede begeleiding is dan ook een sleutel tot succesvolle erfgoededucatie (Grever & Van Boxtel, 2014). Daarom zijn hoogwaardige geografische activiteiten, zoals excursies, zijn voorbeelden van momenten waarop erfgoededucatie kan plaatsvinden (Chang, Hou, Pan, Sung & Chang, 2015). Dit soort activiteiten rondom erfgoed, kunnen ook van invloed zijn op de persoonsvorming (Simons, 2015). Daarnaast zijn dit de momenten waarop de *sense of place* verbeterd kan worden (Chang et. al, 2015). Op die manier kan educatie iets betekenen voor de identiteitsontwikkeling en binding met de regio van individuen. Hierdoor kan educatie ook een rol spelen in de leefbaarheid van een gebied.

2.4.3 Doelen erfgoededucatie

Erfgoed en identiteit zijn met elkaar verbonden. Vroemen (2018) stelt dat identiteit in erfgoed zit. Hoewel er dan een link is tussen erfgoed en identiteit, hoeft deze relatie niet voor iedereen hetzelfde te zijn (Smith, 2006).

Naast de individuele identiteit bestaat ook de collectieve identiteit. Voor het creëren van deze groepsidentiteit moet er gekeken worden in twee richtingen. Ten eerste moet er gekeken worden naar wat mensen verbindt. Vanuit historici en erfgoedexperts bestaat er regelmatig de twijfel over wat erfgoededucatie kan betekenen voor deze collectieve identiteit. Hierbij speelt namelijk de vraag wat precies een gezamenlijke identiteit is. Daarom moet er bij collectieve identiteitsvorming ruimte worden gelaten voor ieders deelidentiteiten (Vroemen, 2018). Voor het creëren van een gemeenschappelijke identiteit is het belangrijk om te kijken naar wat mensen verenigt en wat hen verbindt. Wanneer erfgoed een verbindende waarde heeft voor mensen en het erfgoed de gezamenlijke belangen weerspiegelt, kan met behulp van erfgoededucatie ingespeeld worden op de collectieve identiteitsvorming (De Graaf et. al, 2014; Van Hasselt & Mein, 2013).

Op meer lokale schaal is de verwachting dat waardering van de eigen omgeving kan resulteren in meer betrokkenheid (Bulder, 2018). Volgens Weenink (2009) gaat sociale cohesie ook over een gedeelde identiteit. Sociale cohesie wordt niet enkel gevormd doordat mensen veelvuldig contact hebben met elkaar, maar kan ook ontstaan wanneer mensen een gemeenschapsgevoel hebben doordat zij dezelfde gemeenschappelijke identiteit hebben. Dit kan bereikt worden met erfgoededucatie. Hierbij is het belangrijk dat erfgoededucatie verder gaat dan alleen feitenkennis. Het gaat het erom dat mensen het erfgoed in hun eigen omgeving kunnen plaatsen. Op die manier krijgt het voor henzelf een waarde en mogelijk meer betrokkenheid.

Dit erfgoed in de eigen omgeving kan veel betekenis hebben voor de lokale bewoners. Om die reden wordt erfgoededucatie ook van ingezet als middel voor het versterken van de sociale cohesie (Vroemen, 2018; Boxtel, 2009). Erfgoededucatie kan daarbij ook leiden tot een mate van betrokkenheid met en trots op het lokale erfgoed. Goede erfgoededucatie zal echter geen garantie bieden dat ieder persoon het erfgoed ziet als waardevol of hetzelfde gevoel krijgt bij het erfgoed. Dit is een onvermijdelijk feit, omdat het waarderen van erfgoed iets subjectiefs en persoonsgebonden is (Van Gorp, 2000). Om die reden is het ook van cruciaal belang dat er gekeken wordt naar de doelgroepen in krimpregio Parkstad. Wanneer deze doelgroepen bereikt worden met erfgoededucatie, kan dit een middel zijn om deze doelgroepen het erfgoed anders te laten ervaren. Op die manier kan erfgoededucatie een rol spelen in het verbeteren van de leefbaarheid in een stad of dorp.

3. Methoden

Uit de literatuur is gebleken dat erfgoededucatie ingezet kan worden om de leefbaarheid van krimpgebieden te verbeteren door in te zetten op aspecten als sociale cohesie en binding met de regio (Bulder, 2018). Om dit doel van erfgoededucatie te bereiken, zal er gekeken worden naar wat een passende manier is om de bewoners met erfgoed in aanraking te laten komen en hoe zij dit kunnen verwerken. Erfgoededucatie kan namelijk op verschillende manieren aangeboden worden. Hierbij gelden verschillende belangen en verwachtingen vanuit diverse doelgroepen. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in welk erfgoed bewoners zelf belangrijk vinden in de regio, hoe zij daarmee in aanraking willen komen. Vervolgens kan er een beeld geschetst worden hoe erfgoedinstanties erfgoededucatie in kunnen zetten met als doel om de leefbaarheid te vergroten. Daarvoor moet antwoord gegeven worden op de volgende onderzoeksvraag:

‘Op welke manier kan erfgoededucatie toegepast worden om de leefbaarheid in krimpregio Parkstad Limburg te verbeteren?’

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag, zullen de volgende drie deelvragen beantwoord moeten worden:

1. Welk erfgoed in regio Parkstad Limburg is het meest geschikt om de lokale identiteit te versterken?
2. Hoe is erfgoed en erfgoededucatie in te zetten om bewoners te betrekken bij de regio?
3. Welke doelgroepen zijn belangrijk om meer betrokkenheid bij de regio te creëren?

Om een volledig antwoord te kunnen geven op bovenstaande vragen, zal er als toevoeging aan het literatuuronderzoek ook informatie verzameld moeten worden bij experts op het gebied van erfgoed en erfgoededucatie. In dit derde hoofdstuk volgt een verantwoording van de gekozen methoden en wordt uitgelegd hoe de dataverzameling en -analyse in zijn werk gegaan is. Zo zal blijken hoe de betreffende experts geselecteerd zijn en hoe de vragenlijsten opgesteld zijn. Tevens zal er ingegaan worden op de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek.

3.1 Kwalitatief onderzoek

In dit onderzoek is ervoor gekozen om gebruik te maken van kwalitatieve onderzoeksmethoden, omdat dit aansluit bij de hoofd- en deelvragen. Voor een efficiënte en diepgaande dataverzameling, is gekozen voor expertinterviews. De reden hiervoor is dat er in het onderzoek gezocht wordt naar een inzicht in een gecompliceerde zaak (Boeije, 't Hart & Hox, 2009). Bovendien zal de verzamelde data een grotere meerwaarde hebben wanneer deze kwalitatief worden uitgedrukt in plaats dat dit gedaan wordt in hoeveelheden of frequenties (Reulink & Lindeman, 2005). Dit maakt dat kwalitatieve methoden een doeltreffender en ook snellere manier om data voor dit onderzoek te verzamelen (Van Audenhove, 2007).

Een voorbeeld van dergelijke complexe zaken zijn belevenissen of betekenissen voor onderzoeksgroepen voor een bepaald onderwerp. In dit onderzoek is dat onderwerp erfgoed. Hoewel de onderzoeksgroepen nog onbekend zijn, dit komt terug in deelvraag drie, kan wel met experts gesproken worden over de betekenis van erfgoed voor de onderzoeksgroepen. Op basis van de gesprekken met de experts wordt gekeken naar de betekenis van erfgoed voor de regio Parkstad en haar bewoners. Hierbij is ingegaan op de gevoelens, emoties en perspectieven van die mensen hebben bij het erfgoed en hoe dit de ervaringen en waarderingen beïnvloedt. Met behulp van de verzamelde data wordt vervolgens gekeken naar manieren en verklaringen waarom erfgoededucatie in deze regio van invloed kan zijn voor de leefbaarheid.

In dit onderzoek is ervoor gekozen om expertinterviews af te nemen en zo informatie te winnen en voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn experts over erfgoed en erfgoededucatie geïnterviewd. Op die manier is gepoogd om verschillende perspectieven te belichten (Van Audenhove,

2007). Alle experts zijn werkzaam in het erfgoedveld en hebben een inzicht op welke manier erfgoed(educatie) iets kan betekenen voor een krimpregio. Op die manier kan gekeken worden naar waarom juist erfgoed en erfgoededucatie een meerwaarde heeft voor een regio. Daarnaast heeft een deel van de respondenten een inzicht in het erfgoed dat aanwezig is in de regio en waar de educatie zich op zal moeten richten. Op die manier kan gekeken worden naar welk erfgoed van belang is voor de bewoners en waarom dit het geval is. Tenslotte kunnen de experts iets vertellen over hoe erfgoededucatie de bewoners van de regio kan beïnvloeden in de persoonsvorming. Op die manier kunnen de theoretische invalshoek gecombineerd worden met de manier waarop erfgoededucatie momenteel een rol speelt in de praktijk. Deze sluiten namelijk niet altijd op elkaar aan. Al deze kennis van experts zijn belangrijk voor het onderzoek, omdat met behulp van al deze kennis gekeken kan worden naar een aanpak van erfgoededucatie voor het verbeteren van de leefbaarheid.

3.2 Dataverzameling: expertinterviews

Uit voorgaande paragraaf blijkt dat er interviews zijn afgenomen bij experts en bewoners. In deze paragraaf volgt een toelichting over de opzet van de interviews en hoe de experts geselecteerd zijn voor een interview.

3.2.1 Expertinterviews

De gehanteerde methode in dit onderzoek zijn expertinterviews. De reden hiervoor is dat experts in een relatief korte tijd veel informatie kunnen geven over een specifiek onderwerp. Dit komt doordat experts relatief veel inzicht en specifieke kennis hebben over een onderwerp en bijbehorende processen, gedragingen en strategieën (Van Audenhove, 2007). Deze respondenten zijn om die reden goed op de hoogte en geïnformeerd over het onderwerp en zijn bereid geweest om deze informatie te delen (Reulink & Lindeman, 2005).

De geïnterviewde respondenten zijn allen experts, omdat zij op basis van hun kennis betrokken zijn bij erfgoed dan wel erfgoededucatie. Er is bewust gekozen om zowel experts over erfgoed als erfgoededucatie met vak brede kennis te interviewen. Een expert over erfgoed zal mogelijk een duidelijker beeld hebben van de manier waarop erfgoed van invloed kan zijn op de leefbaarheid, maar minder weten over erfgoededucatie. Andersom geldt dit mogelijke voor de experts op het gebied van erfgoededucatie. Op deze manier is gestreefd om een inzicht te krijgen in de actuele gang van zaken van wat er speelt in erfgoed(educatie). Dit had als doel om een algemeen beeld te kunnen schetsen over de werking van erfgoed en erfgoededucatie op mensen en hoe dit de leefbaarheid kan een regio kan beïnvloeden.

Daarnaast zijn er ook experts geïnterviewd die betrokken zijn bij erfgoed(educatie) in het onderzoeksgebied. Deze respondenten konden gerichter vertellen over wat en welk erfgoed voor de bewoners van Parkstad betekent. Alvorens de interviews zijn afgenomen, is tevens zorgvuldig vooronderzoek gehouden om een beeld te vormen van het erfgoed en geschiedenis dat zich bevindt in Parkstad Limburg. Dit is onder andere gedaan door het beleid rondom erfgoed van verschillende gemeenten en de provincie te lezen.

Het gaat hier om unieke ervaringen en hoe deze ervaringen mogelijk beïnvloed kunnen worden door het beleid dat vanuit verschillende organisaties daarop is opgezet. De ervaringen die daaruit voortkomen worden vaak niet vastgelegd op papier, maar komen wel naar voren in gesprekken die de experts hebben met de bewoners. Daarom is het nuttig om met de respondenten in gesprek te gaan over de manier waarop zij te werk gaan en hoe de bewoners hierop reageren. De ervaringen en de manier waarop de experts dit gebruiken in hun eigen werk laten relevante voorbeelden zien van hoe erfgoed(educatie) gebruikt wordt in de praktijk en hoe dit al dan niet verschilt met de theorie. Door de informatie die de experts geven is het mogelijk om niet alleen inzicht te krijgen in wat erfgoed(educatie) kan betekenen voor een krimpgebied, maar ook op wat voor een manier en welke belangen er spelen die van invloed zijn op bijvoorbeeld de effectiviteit van erfgoededucatie.

Er is gekozen om de interviews een half gestructureerd karakter te geven. Met behulp van vooraf geformuleerde vragen en richtlijnen kon gegarandeerd worden dat de thema's die volgens de

onderzoeker belangrijk zijn ook daadwerkelijk behandeld zouden worden. Daarnaast was er ook ruimte om hiervan af te wijken en mee te gaan met wat de respondenten inbrachten (Reulink & Lindeman, 2005). Op die manier is geprobeerd om zoveel mogelijk gedetailleerde data te verzamelen die relevant zijn voor het onderzoek. Aan het einde van het interview is aan de respondenten gevraagd of zijzelf nog iets wilden toevoegen. Zo konden de respondenten zelf nog iets inbrengen waarvan zij dachten dat het relevant kon zijn voor het onderzoek, maar niet in het interview ter sprake is gekomen. Dit heeft nieuwe, relevante informatie gebracht voor het onderzoek (Opdenakker, 2006).

Uiteindelijk zijn er drie verschillende vragenlijsten opgesteld. Eén voor erfgoedexperts (bijlage 1), één voor de erfgoededucatie experts (bijlage 2) en één voor erfgoedmedewerkers in de regio (bijlage 3). Tijdens het afnemen van de interviews bleek dat sommige aspecten aan de vragenlijsten niet optimaal waren, bijvoorbeeld wanneer er vragen overbodig waren of de vraagstelling aangepast moest worden. Zo waren er algemene respondenten die wel iets konden vertellen over het erfgoed in Parkstad, maar ook respondenten die daar niets over konden zeggen. Daarom is de volgorde van de vragen bij daaropvolgende interviews aangepast en zijn vragen weggehaald. De vragenlijsten in bijlagen 1 tot en met 3 zijn de laatste versies.

De interviews zijn afgenomen in de maanden december 2019, januari 2020 en februari 2020. De interviews duurden tussen de 30 en 60 minuten. Alle interviews zijn afgenomen in een rustige omgeving. Eén interview is afgenomen via Skype, omdat de afstand te groot was en er anders geen tijd was om het interview af te nemen. Al de interviews zijn opgenomen met zowel de telefoon als met de laptop, om er zeker van te zijn dat er goede geluidsopnames zijn van de interviews. Hiervoor is voorafgaand aan het interview toestemming gevraagd aan de respondenten. Na het afronden van al de interviews, zijn de geluidsopnames uitgetypt in de vorm van een transcript.

3.3.2 Selectie experts

Zoals eerder vermeld, is er een onderscheid gemaakt tussen drie soorten experts. Aan de ene kant erfgoedexperts en erfgoededucatie experts met algemene kennis over het betreffende onderwerp en aan de andere kant erfgoed(educatie) experts met specifieke kennis over Parkstad. Op die manier is geprobeerd een alles omvattend beeld te vormen van de werking van erfgoed(educatie) voor mensen in het algemeen. De kennis van de experts uit de regio kon duidelijkheid geven over welk erfgoed voor de bewoners van Parkstad belangrijk is en wat het voor hen betekent. Op basis van deze bevindingen is gekeken met welk functie en op welke manier erfgoededucatie in de toekomst ingezet kan worden om de leefbaarheid van Parkstad te verbeteren.

Voor het selecteren van de experts zijn e-mails gestuurd naar de betreffende respondent of naar de organisatie waar zij werkzaam zijn. Ook is er contact gezocht met een aantal respondenten door middel van de sneeuwbal methode. Andere respondenten hadden geregeld contacten met andere experts binnen het erfgoedveld. Via deze eerdere respondenten is vervolgens contact gelegd met de nieuwe, potentiële respondenten. Voor de selectie van de experts uit de regio was een criteria dat zij werkzaam zijn in het gebied. Niet al deze respondenten zijn opgegroeid in het onderzoeksgebied, maar zijn hier al enkele jaren werkzaam. Om die reden hebben zij voldoende kennis over het onderwerp om als expert benaderd te worden.

Uiteindelijk zijn 16 organisaties benaderd, waaruit tien experts meegewerkt aan dit onderzoek. Van vijf organisaties is geen reactie ontvangen. Twee potentiële respondenten gaven aan dat zij zichzelf niet geschikt vonden voor het interview en dat er andere respondenten waren die gerichtere informatie konden geven over het onderwerp.

Na het zesde interview bleek dat er bij enkele vragen verzadiging optrad. De experts daarna brachten nog wel nieuwe informatie en voorbeelden in, maar de essentie van waar erfgoededucatie in krimpregio Parkstad betrekking op moet hebben werd duidelijk voor de onderzoeker. Vanaf dat moment was er een patroon te herkennen in de interviews (Morse, 2015). Tevens bleek uit de latere interviews dat de verschaft informatie niet tegenstrijdig was aan de eerder verzamelde data (Hak, 2007). Daarom is

besloten geen nieuwe respondenten te zoeken en de analyse te starten op basis van de tien respondenten. De verdeling van de respondenten was als volgt:

	Soort expert + organisatie	Waarom een expert?
Respondent 1	Erfgoedexpert <i>Algemeen</i> Universiteit	Deze respondent is een medewerker van een Nederlandse universiteit en geeft onder andere colleges van enkele vakken rondom erfgoed en beschikt daarom over veel specifieke kennis.
Respondent 2	Erfgoedexpert <i>Regio</i> Museum	Deze persoon is een medewerker van een museum dat zich richt op de mijnen in Zuid-Limburg. Hierdoor heeft de respondent inzicht in alle activiteiten die er spelen rondom de mijnen en heeft contacten met betrokkenen. Deze persoon heeft een beeld van wat er speelt rondom de mijnen in Parkstad.
Respondent 3	Erfgoededucatie expert <i>Algemeen</i> Universiteit	Deze persoon is onderzoeker aan een Nederlandse universiteit en heeft onderzoek gedaan naar wat erfgoededucatie kan betekenen voor een krimpgebied en beschikt daarom over diepgaande kennis en inzichten.
Respondent 4	Erfgoedexpert <i>Regio</i> Gemeente	Als medewerker van een gemeente in Parkstad kon deze respondent alles vertellen over hoe de betreffende gemeente omgaat met het erfgoed in de regio. Hierdoor kon gerichte informatie gevraagd worden over wat erfgoed voor de gemeente betekent.
Respondent 5	Erfgoedexpert <i>Algemeen</i> Kennisinstelling	Deze respondent is medewerker geweest bij een kennisinstelling rondom erfgoed en herbestemming, waaronder in krimpregio's. De respondent heeft om die reden kennis over hoe erfgoed iets kan betekenen voor een krimpregio.
Respondent 6	Erfgoedexpert <i>Regio</i> Toeristisch bureau	Deze persoon staat relatief gezien tussen de bewoners en de gemeente in. Als expert op het gebied van toerisme , kon de respondent vertellen wat voor waarde bewoners aan het erfgoed hechten en wat zij willen. Met deze informatie wordt de verwachting van de lokale bewoners ook duidelijk.
Respondent 7	Erfgoedexpert <i>Algemeen</i> Kennisinstelling	Deze medewerker van een kennisinstelling over erfgoed, helpt bij het waarborgen van erfgoed en het ondersteunen van erfgoedinstellingen. Met deze persoon is gesproken over hoe erfgoed de leefbaarheid van een regio kan beïnvloeden.
Respondent 8	Erfgoededucatie expert <i>Algemeen</i> Universiteit	Deze respondent is werkzaam op een Nederlandse universiteit en heeft meerdere artikelen gepubliceerd over erfgoededucatie. Hierdoor kan deze respondent vertellen over wat erfgoededucatie kan betekenen voor mensen en welke functies daarbij horen.
Respondent 9	Erfgoededucatie expert <i>Regio</i> Culturele instelling	Deze persoon is medewerker van een culturele instelling in Parkstad Limburg. Hier maakt deze respondent in samenwerking met onder andere musea ook onderwijs voor de regionale musea. Als ontwerper van educatie kan deze medewerker mij praktijkvoorbeelden geven over erfgoededucatie en wat dit met de mensen doet.
Respondent 10	Erfgoededucatie expert <i>Regio</i> Museum	Deze persoon is werkzaam bij een museum in Parkstad dat zich onder andere richt op verschillende kastelen. Hierbij is deze respondent verantwoordelijk voor het ontwerpen en het beheren van de erfgoededucatie.

Tabel 3.1: Tabel met respondenten en toelichting over expert.

Bron: Eigen werk.

3.3 Operationalisering

Om inzicht te krijgen over de manier waarop erfgoededucatie bijdraagt en/of bij kan dragen aan de leefbaarheid in krimpgebieden, wordt er tijdens de interviews gesproken over de belangrijkste concepten van dit onderzoek. Deze concepten zijn: *krimpgebied Parkstad*, *erfgoed*, *erfgoededucatie* & *leefbaarheid*. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is het van belang om deze concepten meetbaar te maken. Op die manier kunnen de concepten ook in de vragenlijsten verwerkt worden. De concepten zijn als volgt geoperationaliseerd:

- *Krimpgebied Parkstad*: Regio Parkstad is één van de negen krimpgebieden in Nederland (Verwest & Van Dam, 2010). De krimp in deze regio wordt veroorzaakt door een herverdeling van de bevolking (Renes, 2011; Ročak et. al, 2016). Nadat de mijnen in de Oostelijke Mijnstreek zijn gesloten, zijn veel arbeiders vertrokken naar elders met als gevolg dat de mijnstreek van bloeiend industriegebied veranderde naar in een gebied zonder identiteit (Elzerman & Bontje, 2015). Met name de jongere bevolking trekt ook nu nog weg met als gevolg dat de achterblijvende bevolking aan het vergrijzen is. Om de leefbaarheidsproblemen op te lossen kan erfgoed ingezet worden. Hierbij is de afbakening van Parkstad belangrijk, omdat dit erfgoed zich in de regio moet bevinden. Tot Parkstad horen de volgende gemeenten: Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Beekdaalen, Brunssum, Voerendaal en Simpelveld (Stadsregio Parkstad Limburg, 2020). Wanneer in de interviews gesproken wordt over (erfgoed in) Parkstad, gaat het om deze gemeenten.
- *Leefbaarheid*: Krimp kan leiden tot leefbaarheidsproblemen (Verwest & Van Dam, 2010). Deze kunnen ontstaan op zowel fysiek niveau als sociaal niveau (Leidelmeijer et. al, 2012). Het fysieke niveau heeft betrekking op aspecten als de samenstelling van de bevolking, van de huizen en de veiligheid en hoe de omgeving eruit ziet. De sociale omgeving gaat over kenmerken als sociale cohesie, de beleving van de regio en de veiligheidsbeleving (Leidelmeijer et. al, 2011). Deze twee hangen echter wel samen. Voor een gepaste oplossing voor het tegengaan van leefbaarheidsproblemen is het van belang te bekijken waar volgens de experts de problemen van de leefbaarheid zich afspelen en hoe dit aangepakt moet worden. Dit is van belang om vervolgens te kunnen bepalen met welk doel erfgoed en erfgoededucatie in de regio ingezet zullen worden.
- *Erfgoed*: Er zijn verschillende vormen van erfgoed, zoals Rijksmonumenten, beschermde stadsgezichten of mobiel erfgoed (Rijksoverheid, z.j. c). In de kern komt het erop neer dat erfgoed altijd iets te maken heeft met het verleden (Renes, 2011; Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). Toch wordt niet alles uit het verleden bestempeld als erfgoed. Dit komt doordat mensen er een andere waarde aan hechten. Wat voor de één erfgoed is, hoeft voor een ander niet zo te zijn (Smith, 2006). Om die reden wordt met de experts gesproken over wat zij zien als erfgoed. Op die manier kan hun input beter geduid worden. Erfgoed kan verschillende functies hebben. Met oog op het versterken van de identiteit en leefbaarheid van het onderzoeksgebied, wordt daarom ook gesproken met welk doel en met welke vorm van waardering erfgoed het best kan bijdragen aan leefbaarheid en identiteit (De Graaf et. al, 2014; NMV, 2011). Hierbij is ook de doelgroep van belang (Rouwendal, 2013). Door met de experts te spreken over deze vele aspecten van erfgoed, kan duidelijk worden welk erfgoed het best ingezet kan worden om leefbaarheidsproblematiek tegen te gaan. Door vragen over de doelgroep te stellen, kan gekeken worden naar een zo gericht mogelijke aanpak voor het tegengaan van de problemen.
- *Erfgoededucatie*: Uit het theoretisch kader is gebleken dat erfgoededucatie op verschillende manieren kan plaatsvinden. Dit hoeft niet per se op school gedaan te worden, maar kan ook in de vrije tijd, bijvoorbeeld in de vorm van participatie (LKCA, z.j.). Uiteindelijk kan erfgoededucatie tot besef of gedragsverandering leiden. Dit kan zeker in relatie tot identiteit een gewenste ontwikkeling zijn. Met de experts zal ook gesproken worden over de manier waarop erfgoededucatie aangeboden moet worden: 'hoe wordt de leeractiviteit aangeboden?' en 'op welke manier kunnen mensen erfgoededucatie het beste ervaren?' (Geerts & Van

Kralingen, 2011). Doordat de plek van erfgoededucatie zowel in het primaire als voortgezet onderwijs onduidelijk is, zal met name gekeken moeten worden naar het non-formele en non-intentionele leren (Doets et. al, 2008). Vervolgens wordt er met de respondenten gesproken over hoe erfgoededucatie in het onderzoeksgebied iets kan betekenen voor de leefbaarheid. Hierbij zijn aspecten als sociale cohesie, trots en betrokkenheid van belang (Vroemen, 2018; Bulder, 2018). Het is wel van belang om ook te kijken in hoeverre de verschillende organisaties rekening houden met de wens van de lokale bewoners (Van Gorp, 2000). Daarbij kan een inzicht in de initiatieven die vanuit de bewoners gestart worden ook een beeld geven op wat voor soort bewoners al betrokken zijn bij het erfgoed en welke kenmerken aan deze bewoners toe te schrijven zijn. Op die manier kan er ook iets gezegd worden over eventuele doelgroepen.

3.4 Data-analyse

Doordat alle interviews met toestemming zijn opgenomen, was het mogelijk om al de interviews uit te typen in de vorm van een transcript. Op basis van de transcripten en de aantekeningen is de analyse uitgevoerd. Deze transcripten zijn vervolgens met de hand gecodeerd. Op deze manier werd de relevante data geselecteerd en gesorteerd, wat de analyse gemakkelijker en overzichtelijker maakt. Het coderen is in drie stappen gedaan: open (exploratie), axiaal (specificatie) en selectief (reductie) (Van Staa & Evers, 2010). Tijdens het open coderen is gekeken naar gehele tekst. Aan elk fragment in de transcripten is een code toegekend. Hierbij is gekeken naar de verschillende en opvallende thema's die voortkwamen uit de transcripten en hier zijn labels aan toegekend (Boeije et. al, 2009; Hak, 2007). Vervolgens is er axiaal gecodeerd. Door de teksten nog een keer te lezen kon er gericht gekeken worden naar hetgeen wat mogelijk relevant is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Aan deze tekstfragmenten werd een axiale code gegeven (Boeije et. al, 2009). Hierbij werd ook gekeken naar de thema's in het theoretisch kader. Door het combineren van deze tekstfragmenten met het theoretisch kader is het mogelijk om betekenisvolle uitspraken te doen. Hierdoor kunnen verklaringen gegeven worden en is het mogelijk om een advisering te doen over hoe erfgoededucatie iets kan betekenen voor de leefbaarheid in Parkstad. Op basis van het open en axiaal coderen, is de codeboom gevormd die bijgevoegd is in [bijlage 4](#).

3.5 Onderzoekskwaliteit

Doordat dit een kwalitatief onderzoek is, heeft de onderzoeker al dan niet onbewust een inbreng in de totstandkoming van de resultaten. De onderzoeker heeft geprobeerd zo objectief mogelijk naar de data te kijken en de gegevens niet te vertekenen. Toch zal er altijd sprake zijn van persoonlijke inbreng (Plochg & Van Zwieten, 2007). Daarom wordt in deze laatste paragraaf gekeken naar de kwaliteit van het onderzoek. Hierbij wordt er gekeken naar de betrouwbaarheid en de validiteit van de dataverzameling en het gehele onderzoek.

3.5.1 Betrouwbaarheid

Er zijn verschillende manieren waarop het onderzoek geprobeerd heeft de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten (Baarda, De Goede & Teunissen, 2013). De interne betrouwbaarheid is niet onder druk komen te staan, omdat het onderzoek door één persoon uitgevoerd is. Hierbij is steeds eenzelfde introductie aangehouden en is gebruik gemaakt van de half gestructureerde vragenlijst. Daarmee is geprobeerd om de invloed van de onderzoeker zo beperkt mogelijk te houden.

Dit had als gevolg dat er alleen afgeweken is van de vragenlijst, bijvoorbeeld wanneer er doorgevraagd werd, wanneer dit nodig geacht werd. Al de citaten die gebruikt zijn in de resultaten, zijn afkomstig uit de transcripten die gevormd zijn op basis van de interviews. Een enkele keer is een citaat iets aangepast, omdat de context daarom vroeg en zijn versprekingen weggehaald. Daarmee is geprobeerd de inbreng van de onderzoeker te houden en is de interne betrouwbaarheid niet in gevaar te brengen.

Om de externe betrouwbaarheid van het onderzoek te beschermen, is geprobeerd om het onderzoeksproces zo zorgvuldig mogelijk vast te leggen (Plochg & Van Zwieten, 2007). Hiermee wordt ook gestreefd om toevalligheden en vertekeningen te beperken. Methodetriangulatie was echter geen optie. Door enkel data te verzamelen door middel van interviews, is er echter wel een risico dat

toevalligheden een rol hebben gespeeld tijdens de dataverzameling. Om deze invloeden te minimaliseren, is als volgt te werk gegaan. Door voorbereid naar te interviews te gaan en op de hoogte te zijn van de actualiteiten en belangen die spelen bij de organisaties, is geprobeerd om sociaal wenselijke antwoorden en het belanghebbende probleem uit te sluiten. Ook door meerdere vragenlijsten te gebruiken voor de verschillende experts, is geprobeerd de betrouwbaarheid te vergroten (Baarda et. al, 2013). Tenslotte is tijdens de analyse en rapportage zorgvuldig en volgens het proces te werk gegaan (Ploch & Van Zwieten, 2007).

3.5.2 Validiteit

Er is ook geprobeerde de validiteit van het onderzoek te waarborgen. Dit heeft betrekking op de vraag: wordt tijdens het onderzoek onderzocht wat er onderzocht moet worden, ook bekend als de interne validiteit (Boeije et. al, 2009). Hierbij is het van belang om kritisch te kijken naar de rol van de onderzoeker. Deze heeft zich zo neutraal mogelijk opgesteld (Boeije et. al, 2009). Wat mogelijk de validiteit van het onderzoek onder druk zet, is dat het onderzoek langer heeft geduurd dan voorheen gepland was. Dit kan van invloed zijn geweest op de uiteindelijk interpretatie (Ploch & Van Zwieten, 2007).

De externe validiteit zegt iets over de overeenstemming van de onderzoeksvragen met de gekozen methode (Ploch & Van Zwieten, 2007). Doordat methodetriangulatie niet haalbaar was, is het met interviewen van experts met verschillende expertisegebieden alsnog gestreefd om het onderzoek vanuit meerdere kanten te belichten. Om de externe validiteit te bevorderen is gestreefd om zoveel respondenten als mogelijk was te betrekken bij het onderzoek, tot er een moment van verzadiging optrad. Een belangrijke noot voor de externe validiteit is dat dit onderzoek specifiek gericht is op krimpregio Parkstad en niet generaliseerbaar is op andere krimp- of anticipeerregio's in Nederland.

Doordat enkel gesproken met experts, is het niet te zeggen dat de uitkomsten de bewoners van krimpregio Parkstad representeren. De respondenten uit de regio gaven aan dat er bij diverse projecten veel initiatieven vanuit de bewoners zelf gestart zijn en zij als organisatie daarbij fungeren als ondersteuning. Hoewel de experts dan wel veelvuldig contact hebben met de bewoners en bewoners ook inbreng hebben in wat er met het erfgoed in de regio gebeurt, is het niet te garanderen dat zij hetzelfde denken en voelen over erfgoed als de experts doen. Met deze beperking moet rekening gehouden worden bij het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen.

4. Resultaten

4.1 Verbeteren leefbaarheid Parkstad

Uit het theoretisch kader blijkt dat de leefbaarheid in Parkstad onder druk staat (Elzerman & Bontje, 2015; Ročak et. al, 2016). Leidelmeijer et. al (2012) waarschuwen dat krimp een bedreiging kan vormen voor de leefbaarheid. Daarnaast beschreven Verwest & Van Dam (2010) dat demografische krimp de leefbaarheid van een regio negatief kan beïnvloeden wanneer hier niet op geanticipeerd wordt. Ook met de respondenten is gesproken over de leefbaarheidsproblematiek in Parkstad en de mogelijke oorzaken daarvan.

Leefbaarheidsproblematiek Oostelijke Mijnstreek

Hoewel vanuit de literatuur krimp wordt aangewezen als oorzaak van de leefbaarheidsproblemen, zien de geïnterviewden dat anders en duiden op een andere oorzaak. De regionale experts stellen allen dat niet krimp de oorzaak is van de problemen, maar dat de problemen zijn ontstaan als gevolg van het mijnverleden:

‘De cijfers van de Gezondheidsmonitor van de Volkskrant hier in Parkstad zijn schrikbarend als je het hebt over volksgezondheid en werkloosheid. Dit komt door de mijnmentaliteit. Dat is iets dat generaties blijft doorwerken en in bepaalde gebieden in Parkstad brengt dat hele sociale problematiek met zich mee.’ (respondent 9).

Respondenten 2, 4 en 9 wijzen het sluiten van de mijnen aan als omslagpunt voor de regio. Deze periode had als gevolg dat de Oostelijke Mijnstreek in een identiteitscrisis belandde: ‘Na de mijnbouw verdween eigenlijk alles waar deze stad door is ontstaan. De hele bestaansreden verdween. Sindsdien is deze stad altijd op zoek geweest naar ‘wat zijn we nou eigenlijk?’ (respondent 4). Deze identiteitsproblematiek is volgens de respondenten een grote bedreiging voor de leefbaarheid, omdat dit het leven van de bewoners in de regio negatief beïnvloedde. Het leven in de Oostelijke Mijnstreek was na het sluiten van de mijnen zwaar. Er was veel ellende en de regio belandde in een mineurstemming (respondent 4). De mensen klaagden veel (respondent 2).

Het verdwijnen van de bestaanswijze betekende dat de bewoners op zoek moesten naar een nieuwe manier van leven. Eerder was dit grotendeels gebaseerd op de mijnbouw, maar met het sluiten van de mijnen leek het alsof alles dat met de mijnen te maken had ophield met bestaan:

‘Alle mijnbedrijven zijn gesloopt. Dus ook fysiek zagen die mensen, dat iets dat heel lang iets heel moois was, gesloopt werd. Daar mocht je niet meer naar kijken, niet meer aan denken en niet meer mee bezig zijn. (...) Het is voor mensen heel belangrijk om buiten de deur te komen en contacten te zoeken (...) Door het sluiten van de mijnen is dat 100% weggevaagd. De kerk werd niet meer bezocht. De verenigingen vielen uit elkaar. Het op straat gaan ging veel moeilijker.’ (Respondent 2).

Het slopen en laten verdwijnen van het mijnverleden liet een gat achter in het leven van de bewoners dat niet opgevuld kon worden, omdat er niets voor in de plaats kwam. Doordat mensen elkaar ook opstookten om te vertrekken, kreeg de regio vervolgens ook met krimp te maken:

‘In de jaren na de mijnsluiting kwam er niets in de plaats. Dan hebben mensen ook geen reden om te blijven. Ik heb wel eens gehoord van mensen die uit die generatie hier bleven, dat hen voortdurend de vraag gesteld werd: ‘wat doe je hier nog?’. Vooral ook door de oudere mensen die hier woonden. Als het vaak genoeg aan je gevraagd wordt, dan ga je wel.’ (Respondent 4).

Als gevolg van het verdwijnen van de mijnen kreeg de regio ook te maken met krimp, waardoor de regio met nog meer problemen kampte. Krimp versterkte namelijk de eerdere problemen:

‘De werkloosheid is hier hoog. We zitten niet in de beste regio van Nederland wat dat betreft. Krimp doet nog eens een extra duit in de zak om een regio lager te duwen. Het heeft zich niet helemaal zo kunnen ontwikkelen als men zou willen’ (Respondent 6).

Naast werkloosheid ontstonden rond die tijd nog meer problemen in de regio: 'Er was veel meer angst. Er was grote drugsproblematiek hier in Heerlen. Dan ga je niet gezellig ergens naar toe. De criminaliteit is ook gestegen en dergelijke. Het heeft ontzettend veel gedaan voor die mensen.' (respondent 2) en 'Heerlen heeft veel problemen gehad met heroïne en dergelijke' (respondent 5). Dit had als gevolg dat de Oostelijke Mijnstreek het imago kreeg van 'een junkyhol' (respondent 10). Respondenten 2 en 5 stellen dat deze problemen ontstaan zijn na het sluiten van de mijnen, doordat de structuren van het leven van de mensen wegvielen er minder sociale controle was.

Krimp wordt door de respondenten dan ook niet aangewezen als de grootste bedreiging van de leefbaarheid, maar eerder als een gevolg van het sluiten van de mijnen. Het kan de problemen echter wel versterken. Daarmee verschilt de analyse van de (regionale) respondenten en de literatuur. Voor hen is de mijnsluiting de gebeurtenis die andere processen in gang zette en niet de demografische krimp.

Zoektocht nieuwe identiteit

In de Oostelijke Mijnstreek zijn overheidsinstanties, waaronder de gemeenten, op zoek gegaan naar een nieuwe identiteit zo beschreven respondenten 4 en 9. Een eerste stap daarin is het veranderen van de naam van Oostelijke Mijnstreek naar Parkstad (respondent 4). Daarmee probeerde de regio het mijnverleden van zich af te schudden en een nieuwe start te maken. Naast het slopen van het mijnverleden, gebeurde dit ook door de regio opnieuw op te bouwen:

'We zijn wereldkampioen centrumplannen. Als je alle centrumplannen die wij sinds 1974 hebben gemaakt naast elkaar legt, daar kun je echt een boekenkast mee vullen. Elke twee jaar werd er een nieuw centrumplan verzonden. Dan waren er weer een winkelcentrum, dan een telematicastad. Dat is wel heel erg typisch voor een stad die op zoek is naar een identiteit.' (Respondent 4).

'Het jammere aan die periode is dat er veel gebouwd werd. Mensen vonden dat allemaal heel erg lelijk dus er is veel ook weer afgebroken (...) Dat is ook weer iets heel typisch en tekenend voor die tijd. Ik weet niet of je het station gezien hebt, dat is al het vierde station van Heerlen in 100 jaar. Dat is echt nuts.' (Respondent 9).

Het slopen van de structuur van de stad en deze op een andere manier op te bouwen, heeft niet het gewenste resultaat opgeleverd en een nieuwe identiteit voor de stad gevormd. Respondent 5 beargumenteert dat erfgoed een oplossing kan bieden voor de problemen in Parkstad:

'Mensen die in de krimpsituatie zitten, denken vaak in problemen. Als je erfgoed kunt inzetten, kun je ze plotseling kansen bieden. Als letterlijk alles om je heen wegvalt, dan is er nog altijd het verleden waar je trots op kunt zijn' (Respondent 5).

Niet alleen respondent 5 benoemt de meerwaarde van erfgoed als ondersteuner van de identiteit, ook al de andere respondenten benoemden deze functie van erfgoed:

'Ik denk dat erfgoed kan zorgen voor een identiteit. (...) De Domtoren, materieel erfgoed, kan de Utrechter een bepaald gevoel van identiteit geven. Als je het ziet dan denk je misschien wel: 'ik ben thuis'. Heel veel mensen voelen zich ook verbonden met immaterieel erfgoed. Mensen kunnen zich door een bepaalde activiteit, zoals fierljeppen, verbonden voelen. Het zit vooral in identiteit en gemeenschapsgevoel en dat kan daarom ook bijdragen aan een soort sociale cohesie.' (Respondent 7).

'De functie van erfgoed is natuurlijk dat het ook identiteiten ondersteunt. Waarom vinden mensen het belangrijk om iets uit het verleden te bewaren? Of daarover te vertellen? Dat is denk ik omdat het voor de mensen die in een regio leven iets zegt over wat kenmerkend is voor de regio.' (Respondent 8).

Erfgoed als identiteitsaandrag

Met de respondenten is daarom ook gesproken over wat erfgoed is en hoe iets uit het verleden als erfgoed bestempeld kan worden. Wat in elk interview terugkwam, is dat erfgoed het verleden met het heden verbindt: 'het zijn sporen uit het verleden die we van belang achter voor het heden of in het heden' (Respondent 1). Respondent 3 zei hierover: 'voor mij is de functie van erfgoed dat er een brug geslagen wordt tussen het heden en het verleden'. Ook respondent 8 benoemt bij het definiëren van erfgoed de sporen uit het verleden en vertelde daarbij dat erfgoed een veranderlijk goed is dat onderhevig is aan tijd en betrokkenen:

'Erfgoed is een soort selectieproces. Alles wat mensen belangrijk vinden om te bewaren of door te geven aan volgende generaties. (...) Het is betekenisvol voor mensen. Het gaat om sporen uit het verleden. Dat kunnen materiële sporen zijn, maar ook immaterieel. Tradities enzovoorts. (...) Dat wordt natuurlijk altijd gekoppeld aan wie vindt het belangrijk? Zijn er bepaalde groepen die het belangrijk vinden? Wat erfgoed is, wordt ook door iedereen verschillend gedefinieerd. Steeds weer door de tijd heen. Dat is voor mij erfgoed.' (Respondent 8).

Ook respondenten 1 en 10 benadrukken dit dynamisch karakter van erfgoed. Dit karakter zorgt er namelijk voor dat erfgoed anders ervaren kan worden, afhankelijk van de mensen zelf en als gevolg van tijd:

'Ik denk dat heel belangrijk bij erfgoed is, is dat het dynamisch is. Dus afhankelijk van tijd, maar ook van groepen of van geografische ligging. Het kan heel erg verschillen wat dan nu precies belangrijk wordt gevonden om mee te nemen naar een volgende generatie.' (Respondent 10).

Het dynamische kenmerk van erfgoed heeft ook andere gevolgen. Het zorgt er ook voor dat erfgoed kan veranderen of dat het helemaal kan verdwijnen. Dit wordt bottom-up bepaald: 'de erfgoedgemeenschap bepaalt wat er behouden wordt. Wij [als organisatie] zeggen niet: 'ten koste van alles moet het door blijven gaan'. Als de erfgoedgemeenschap het niet meer waardevol genoeg vindt, dan stopt het.' (Respondent 7). In sommige gevallen is het goed dat erfgoed met de tijd meegaat, omdat het kan zijn dat ook anderen het anders gaan waarderen:

'Soms moet je daardoor het erfgoed bijvoorbeeld veranderen. Een voorbeeld is een schaatstechniek, een soort dansen op het ijs. Die techniek dreigt uit te sterven. Dat komt deels doordat wanneer ze die opvoeringen doen of daarvoor trainen, je als schaatser altijd een bepaalde outfit aan moet. Dat is een wat oudere outfit. Het kan zijn dat jongeren dat juist niet willen. Dan moet je denken: 'als we die techniek willen behouden moeten we misschien wat flexibeler zijn'. (Respondent 7).

Volgens de respondenten is het niet erg dat erfgoed door de tijd heen verandert, omdat deze verandering ervoor kan zorgen dat erfgoed blijft voortbestaan. Dit maakt erfgoed ook kwetsbaar, omdat datgene wat belangrijk gevonden wordt, afhankelijk is van verschillende factoren zoals tijd, plek en samenleving. Dit maakt het ook een persoonlijk goed, omdat erfgoed door iedereen anders ervaren kan worden.

Erfgoed kan daardoor wel weerspiegelen wat voor een groep mensen kostbare sporen uit het verleden zijn. Op die manier kan erfgoed een verbindende functie hebben en kan het iets vertellen over de regionale identiteit:

'Erfgoed is van meerwaarde voor de regio door de identiteitsvorming. Het selecteert wat mensen belangrijk vinden in hun regionale identiteit. Het is een stukje verantwoording daarvan. Het is een binding en dat mensen een gemeenschapsgevoel krijgen van: 'dit delen wij samen en dit vinden wij heel belangrijk'. Mensen horen dan bij elkaar.' (Respondent 10).

Dit kan ook een verklaring zijn waarom erfgoed uit het mijnverleden eerst niet gezien werd als erfgoed. Vlak na de sluiting van de mijnen hadden de bewoners en instanties immers niet de behoefte om hun identiteit te bepalen aan de hand van de verdwenen mijnbouw. Het wegtrekken van de mijnbouw is een negatief omslagpunt geweest voor de regio: 'door de mijnsluiting kwam de achteruitgang en is het een

achterstandsgebied geworden' (respondent 2). Respondenten 2 en 4 benoemen dat er ook een omslagpunt is geweest waarna de bewoners de mijntijd opnieuw meer zijn gaan waarderen:

'In 2015, het Jaar van de Mijnen, heb ik een kentering gezien. Daarvoor werd er niet over gesproken. Je zag er niets van, er kwamen geen boeken over uit en ook op televisie was er niets over. 2015 was een jaar dat er heel veel aandacht aan de mijnen werd besteed. Er werden super veel evenementen georganiseerd. Toen is er een kentering gekomen van: 'oké, je mag weer trots zijn en je mag het er weer over hebben'. Sindsdien hebben mensen het ervaren, komen er films en boeken over uit en worden er evenementen georganiseerd.' (Respondent 2).

Dit toont het dynamische karakter van erfgoed, omdat jaren later deze waardering bij in ieder geval een deel van de bevolking weer terug lijkt te komen.

Daarnaast is erfgoed belangrijk voor de identiteitsontwikkeling, omdat het verbindend kan werken tussen de bewoners: 'Erfgoed is iets dat mensen herkennen als 'dat is van ons'. Het zorgt ervoor dat je je thuis voelt' (respondent 3). Erfgoed kan dit gevoel geven, omdat dat erfgoed het unieke van een regio laat zien. Hieraan kunnen mensen zich identificeren:

'Je definieert je eigen identiteit in wat je verschilt van anderen. Waar je je in onderscheidt. Dat geldt ook voor de lokale identiteit (..) Je kijkt naar wat het je biedt en wat je betrokken maakt. Steeds met het oog op: 'waarin zijn anderen dan niet zoals wij?' (...) De identiteit van een landschap is niet dat het gras groen is, want dat is het ergens anders ook.' (Respondent 1).

In die zin heeft erfgoed niet alleen een verbindende waarde, maar ook een onderscheidende waarde. Beide zijn van belang voor het creëren van een identiteit volgens respondent 1. Erfgoed is daarmee een manier om aan mensen te laten zien hoe een regio zich heeft gevormd en het kan laten zien wat een regio maakt tot wat hij vandaag de dag is. Dit kan ervoor zorgen dat mensen dit herkennen en zich daardoor bijvoorbeeld meer thuis voelen in een gebied. Dit unieke kan bijvoorbeeld zorgen voor een plaats binding (respondent 3). Daarmee kan het ook bijdragen aan een 'sense of place' (respondent 8).

Erfgoed in Parkstad

Het unieke, kenmerkende erfgoed dat gebruikt kan worden voor de identiteitsvorming beperkt zich volgens de respondenten niet alleen tot het mijnverleden. Het erfgoed in de regio loopt namelijk terug tot de Romeinse tijd: 'Er zijn hier heel veel mooie dingen. Wat ik altijd heel bijzonder vind van het Romeinse verleden, tot de bokkenrijders, het mijnverleden. Het zijn allemaal unieke verledens die je nergens in Nederland vindt' (respondent 4). Ook respondent 10, net als respondent 4 een regionale expert, benadrukt dat het bijzonder is dat er in Parkstad meerdere verledens samenkomen:

'Heerlen heeft heel veel uniek erfgoed vind ik zelf. We hebben Romeins en we hebben natuurlijk ook de mijnen die hier zijn geweest. We hebben eigenlijk heel veel verhalen die hier verteld worden en die voor de hele regio best wel belangrijk zijn (...) Erfgoed kan ook immaterieel zijn. We hebben hier bijvoorbeeld carnaval of het gedachtegoed carnaval, dat vinden we allemaal heel belangrijk. Daarom is het immaterieel erfgoed.'

Volgens respondenten 1 en 5, algemene erfgoedexperts, zijn deze verledens niet de enige verledens. Respondent 5 sprak over de vergeten geschiedenis van Parkstad. Dit is de periode tussen de Romeinen en de mijnen. In deze periode was regio Parkstad een groen gebied met dorpen en boerderijen. Ook deze periode is volgens respondenten 1 en 5 als karakteristiek te benoemen voor de regio en heeft een rol gespeeld bij de vorming van het gebied. In tegenstelling tot de overige verledens, zijn de sporen van deze periode nog wel te zien:

'Wat ik altijd heel bijzonder vind in Parkstad, is dat ze enorm trots zijn op dat mijnverleden. Dat hebben ze allemaal weg gesloopt. Datzelfde geldt voor de Romeinen (...) Dat waar ze trots op zijn komt uit het jaar 0 en daar is niets meer van te zien en komt uit 1900. (...) Er zijn 80 kastelen en burchten en dat soort dingen in Parkstad. In de Middeleeuwen was dat enorm belangrijk.' (Respondent 5).

‘Zuid-Limburg is een landelijk gebied geweest dat door de mijnbouw heel snel verstedelijkt is. Dat is een heel belangrijk vormende periode geweest. Daarnaast is er een buitengebied met boerderijen en landbouwgebieden. Voor een deel liggen die gebieden in Parkstad. Die gebieden zijn heel bijzonder in Nederland.’ (Respondent 1).

Ondanks de verschillende sporen uit het verleden benoemen de respondenten 1, 2, 4, 5 en 10 het mijnverleden en het Romeinse verleden als de perioden die sterk vormend zijn geweest voor de regio. Dat gevoel benoemden zij niet bij de andere perioden zoals de middeleeuwen en de bokkenrijders. Het mijn- en het Romeinse verleden noemen zij meer bepalend voor de regio vandaag de dag. Zonder deze beide verledens had de regio zich niet tot stedelijk gebied kunnen vormen. Respondent 10, als medewerker van een museum over de Romeinse tijd, benadrukte daarbij de invloed van de Romeinen op de regio: ‘Het Romeinse verleden is iets wat deze stad wel heel erg tekent en wat de regio ook wel heel erg heeft getekend door de Via Belgica. Dat is iets waar je als bewoner trots op kunt zijn.’ (respondent 10). De komst van de Romeinen is dan ook erg bepalend geweest voor de regio, met name voor Heerlen:

‘Het gekke van deze plek is dat wanneer de Romeinen er niet waren geweest, dan was Heerlen altijd een klein dorpje geweest. Net als alle dorpjes in Zuid-Limburg. Dan had het een heel andere identiteit gehad. De Romeinen zijn hier zo alles bepalend geweest voor wat we nu zijn. Dat moet toch iets zijn wat je meeneemt in het verhaal.’ (Respondent 5).

Toch benoemen respondenten 1, 2, 4 en 6 juist dit mijnverleden als het verleden waaraan Parkstad een vernieuwde identiteit kan koppelen. Met oog op de toekomst vinden zij dat Parkstad haar identiteit als trots voormalig mijngebied mag laten zien zoals dat vroeger voor de sluiting ook het geval was.

Opmerkelijk is wel dat het mijnverleden niet iets was wat men in eerste instantie wilde bewaren. Vlak na de mijnsluiting werd alles wat daarmee te maken had gesloopt en mocht er niet meer over gesproken worden: ‘Ik hoor wel eens verhalen dat het hele mijnverleden nooit besproken mocht worden in het gemeentehuis. Dat moest afgedekt worden. We gingen van zwart naar groen en daarna was het zo goed als over. (...) Alles moest vergeten worden.’ (respondent 4). Daarmee was dit mijnverleden in de tijd na de sluiting niet iets wat men wilde bewaren of erover te vertellen. Het is daarom de vraag waarom dit mijnverleden tegenwoordig wel aangewezen wordt als het verleden om de identiteit aan te ontlenuen.

Volgens de respondenten zijn er verschillende redenen waarom in tegenstelling tot vroeger, dit mijnverleden nu veel kan betekenen voor de regio. Zo heeft het mijnverleden ervoor gezorgd dat de streek zich heeft kunnen ontwikkelen: ‘Zuid-Limburg is een landelijk gebied geweest dat door de mijnbouw heel snel is verstedelijkt. Dat is een heel belangrijk vormende periode geweest.’ (respondent 1). Respondent 4 voegt daaraan toe dat de Oostelijke Mijnstreek in de tijd dat de mijnen open waren, een plek was waar mensen zich wilden vestigen met als gevolg dat de regio in een korte tijd snel groeide:

‘Heerlen was een stad die in 1880 nog maar een paar duizend inwoners had. Vervolgens is de stad echt gigantisch gegroeid. Ik denk dat er in Nederland, misschien op Enschede na, geen stad is die zo’n ontwikkeling heeft doorgemaakt. (...) Dat mijnverleden heeft het tot een hele welvarende regio gemaakt. Het was een van de rijkste steden van Nederland.’

Erfgoed kan helpen die ontwikkelingen uit het verleden zichtbaar te maken voor de bewoners en hen het opnieuw te laten waarderen: ‘Erfgoed kan een gevoel van samenhang en trots geven op de plek je opgroeit’ (respondent 4). Hiervoor moeten mensen wel in aanraking komen met het erfgoed uit die tijd en de invloed die het in het verleden heeft gehad.

Hoewel ook de Romeinen bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van de regio, is het volgens de respondenten lastiger om de vernieuwde identiteit aan dit verleden te koppelen. Als reden hiervoor geeft de respondent dat het mijnverleden ten opzichte van de Romeinen dichterbij de huidige bewoners staat. Dit maakt dat het makkelijker is om daar een identiteit aan te ontlenuen, dan aan de hand van volken die een veel langere tijd geleden in de regio woonden:

‘Het is heel moeilijk voor mensen om zich te identificeren met Romeinen en met het idee dat dat hun voorvaders zijn. Dat roep een ander gevoel op. Ook wel een gevoel van trots, maar je kunt mensen niet het gevoel geven dat ze afstammen van Romeinen.’ (Respondent 4).

Waar het volgens respondent 4 lastig kan zijn voor bewoners om zich met de Romeinse verleden te identificeren, is dit volgens respondenten 4 en 6 met het mijnverleden gemakkelijker het geval. Zij stellen dat erfgoed uit het mijnverleden geschikter is voor een vernieuwde identiteit, omdat dit verleden dichter bij de bewoners blijft. Doordat het mijnverleden zo’n recent verleden is, is de verwevenheid van de bewoners met deze periode ook groter: ‘Het mijnverhaal zit nog heel erg in het DNA hier’, aldus respondent 4. Dat bevestigt ook respondent 6: ‘Het zit wel echt in ons DNA. Sommige dingen zitten gewoon in ons DNA. (...) We moeten ervoor zorgen dat die dingen nuttig worden beleefd en gezien kunnen worden.’ Dit komt doordat veel aspecten van het leven in Parkstad volgens de regionale respondenten nog steeds geënt zijn op het mijnverleden. Op die manier vormt het mijnverleden de manier van leven ook vandaag de dag nog in Parkstad.

Uit directe ervaringen die de respondenten met de gebruikers van erfgoed(educatie) hebben, bijvoorbeeld tijdens hun werk, merken de respondenten dat niet iedere bewoner zich daar bewust van is. Wanneer de vernieuwde identiteit gekoppeld wordt aan het mijnverleden, kan het volgens respondenten 2 en 4 gebruikt worden om de regio en haar bewoners te begrijpen. Dit verleden heeft een deel van de huidige bewoners gevormd en heeft ook fysiek sporen achter gelaten. Omdat niet iedereen dat ziet, kan het opnieuw waarderen van het verleden bewoners laten begrijpen wat het mijnverleden heeft betekend voor de regio:

‘Ik ben hier geboren, maar ik heb ook heel lang niet begrepen waarom dingen zijn zoals ze zijn. Natuurlijk krijg je op school dat de Romeinen hier zijn geweest. Maar dat mijnverleden staat niet in de geschiedenisboeken en ook niet in de Canon. Dat krijg je niet mee, terwijl het voor deze regio zo ontzettend belangrijk is (...) Dan begrijp je ook niet waarom de regio eruit ziet zoals die eruit ziet. Dat er bergen zijn. Dat er ontzettend veel industrieterreinen zijn en er wegen zijn die nergens op aansluiten. Die mijnen zijn gewoon weggedaan dus die wegen lopen heel raar. Dat begrijp je pas als je gaat leren over de geschiedenis van de streek. Dus als je leert van dit en dit is er gebeurd.’ (Respondent 2).

Niet alleen wat betreft fysieke aspecten heeft dit verleden nog veel invloed op het leven vandaag de dag in Parkstad. Ook huidige sociale structuren zijn grotendeels nog gebaseerd op dit verleden. Zo zijn veel harmonieën en sportvereniging opgericht in de mijntijd en bestaan deze nog steeds. Niet iedereen is zich bewust dat deze verenigingen zijn ontstaan als gevolg van de mijnbouw: ‘Het gaat om de gebouwen, maar ook om de sociale samenhangen. Om de verenigingen en de harmonieën en dergelijke’ (respondent 2). Ook respondent 4 ziet de het mijnverleden tegenwoordig nog op diverse manieren terug in Parkstad:

‘Het grappige is dat je kunt zeggen dat het mijnverleden verdwenen is, maar je komt het hier nog elke dag tegen. Het hele verenigingsleven en aan de manier waarop deze stad gebouwd is. Alles is nog geënt op de mijnkoloniën en het mijnverleden. Heel veel tradities en gebruiken grijpen nog terug op het mijnverleden. Ik denk dat de mensen hier zich onvoldoende realiseren hoe dat er nog is.’

Al met al koppelen de lokale experts de leefbaarheidsproblemen waar krimp regio Parkstad mee te maken heeft niet zoals de literatuur aan krimp, maar eerder aan het sluiten van de mijnen. Krimp wordt door Van Dam et. al (2007) aangewezen als aanleiding voor de leefbaarheidsproblematiek, terwijl de respondenten krimp voornamelijk zien als gevolg van de leefbaarheidsproblemen. Dat de experts uit de regio krimp niet als gevaar voor de leefbaarheid bestempelen zoals in de literatuur gedaan wordt, kan mogelijk te maken hebben met de beweringen van respondenten 4 en 6 dat krimp door hen in de praktijk ook niet zo hevig wordt ervaren als in de literatuur wordt beschreven: ‘Uiteindelijk is het ook nog zo dat de krimp die we dachten dat het was, dat dat allemaal wel meeviel, achteraf (Respondent 6). Respondent 4 zei over hoe krimp in Parkstad wordt ervaren het volgende:

‘Ik denk, maar daar moet ik voorzichtig mee zijn, dat de krimp eigenlijk wel mee zal vallen. Het stabiliseert zich nu redelijk. We [Heerlen] waren afgelopen jaren zelfs de sterkst groeiende gemeente van Limburg. Krimpcijfers, daar kun je niet onderuit. Op den duur zal het hier krimpen. In heel Nederland overigens. Dat moet je je wel realiseren. Wij zijn een voorbode voor wat heel Nederland te wachten staat.’ (Respondent 4).

Krimp in de regio wordt daarmee niet ontkend. Het kan fungeren als een waarschuwing voor wat de rest van Nederland te wachten zal staan. De respondenten ervaren krimp op zichzelf niet als een probleem en zien ook mogelijkheden voor de nieuwe situatie in Parkstad:

‘Een van de dingen die wij proberen te doen, is dat je het ook demografische ontwikkeling kunt noemen en er neutraal naar probeert te kijken. Dat je het niet alleen als een probleem ziet, maar ook als een nieuwe realiteit waarin je iets zou kunnen, dan is het misschien wel heel fijn dat er minder mensen in een stad wonen.’ (Respondent 5).

Een voorbeeld van de nieuwe realiteit is het aannemen van een nieuwe identiteit gebaseerd op het verleden en hier kan erfgoed een rol bij spelen. De respondenten zien erfgoed in de functie van een totempaal zoals deze beschreven wordt door Graaf et. al (2014) dan ook als voornaamste manier om de leefbaarheidsproblemen tegen te gaan. Daarbij vormt het erfgoed uit het mijnverleden volgens de respondenten het onderdeel van de geschiedenis waarmee Parkstad een nieuwe identiteit kan opbouwen. Volgens de lokale respondenten 2 en 4 is het ook mogelijk dat mensen dit erfgoed tegenwoordig weer opnieuw kunnen waarderen. Beide zagen daarbij het Jaar van Mijnen in 2015 als omslagpunt. Veel van de initiatieven voor bijvoorbeeld evenementen werden gestart door bewoners. Om die reden kan erfgoed uit die tijd een mogelijk ook voor andere bewoners bruikbaar middel zijn om regio Parkstad een vernieuwde identiteit te geven aan de hand van het verleden.

Als redenen hiervoor geven zij dat dit deel van de geschiedenis het dichtst bij de bewoners staat en ook vandaag de dag nog veel invloed heeft. Daarnaast lijkt de pijn over dit verleden voor een deel van de bewoners te zijn weggezaakt. Daarom kan dit verleden nu gebruikt worden om de vernieuwde identiteit van Parkstad op te bouwen. Met deze nieuwe identiteit kunnen de leefbaarheidsproblemen die ontstaan zijn als gevolg van de identiteitscrisis worden tegen gegaan.

4.2 Meerwaarde van verhalen bij erfgoed

Wat bij alle interviews naar voren kwam, is dat erfgoed uit het mijnverleden door de respondenten bestempeld wordt als hulpmiddel bij de identiteitsvorming. Toch moet er volgens de respondenten meer gedaan worden om bewoners van Parkstad betrokken te krijgen bij het erfgoed in de regio. Mensen moeten meer weten over het erfgoed: ‘Als je de geschiedenis niet weet, kun je het wel mooi vinden, maar dan mis je er een stukje binding ermee.’ (respondent 3).

Meer betekenis door verhalen

Daarom is het volgens al de respondenten van belang dat er verhalen bij het erfgoed uit het mijnverleden gedeeld worden. Door verhalen bij het erfgoed te vertellen kan er volgens respondent 5 een extra betekenislaag worden toegevoegd. Ook respondenten 8 en 9 benoemen de grotere impact van erfgoed wanneer mensen de verhalen achter het erfgoed weten:

‘Die oude kerk, daar kun je niets mee hebben doordat je niet christelijk bent bijvoorbeeld. Wanneer je weet dat er een heel verhaal achter zit, dan doet dat je misschien wel wat. Iets dat vrij betekenisloos was en waar je normaal aan voorbij fietst, kan dan wat gaan betekenen.’ (Respondent 8).

‘Een gebouw is maar een gebouw. Mensen die dat verhaal nog niet weten, moet je dat verhaal gaan vertellen. Daarbij moet je vooral op hun eigen beleefwereld kunnen aansluiten. Dan kun je ze binnenhalen en kunnen ze het erfgoed interessant gaan vinden’ (Respondent 9).

Naast dat de verhalen voor extra betekenis kunnen zorgen, kan het de bewoners ook meer inzichten geven over hun eigen relatie met het mijnverleden. Door het vertellen van deze verhalen kunnen

mensen aan de hand van erfgoed iets over de regionale of hun individuele geschiedenis leren. Dit kan gezien worden als erfgoededucatie. Hierbij moet wel ruimte zijn voor de persoonlijke verwerking van de mensen zelf en kan niet van bovenaf worden opgelegd of iets waardevol is: 'Een belangrijk onderdeel van erfgoededucatie is bewustwording van het erfgoed is. Daarbij dwingen we niemand iets op, maar zeggen wel: 'kijk naar wat we hier in de regio hebben aan erfgoed en wat kun jij daar als persoon mee?' (Respondent 10). Erfgoededucatie draait er volgens deze respondent om dat mensen zelf kunnen bepalen wat het erfgoed voor hen zelf betekent. Instanties kunnen mensen daarnaast wel bewust maken van hun relatie met het erfgoed. Daar zijn namelijk niet alle bewoners zich bewust van:

'Laatst sprak ik een leerling van een middelbare school in Landgraaf. Hij zei toen: 'Het mijnverleden heeft niets met mij te maken'. Dat is dus zo fout. Alles heeft met die mijnen te maken en dat beseft men niet. (...) Dat moet je ze wel vertellen en dat is iets lastigs.' (Respondent 2).

Volgens respondent 5 is het van belang dat mensen gewezen worden op erfgoed, het verhaal en de bijbehorende betekenis, omdat dit veel los kan maken bij bewoners en erfgoed vervolgens vanzelf meer betekenis zal krijgen: 'Die verhalen en betekenis hoeft je maar wakker te kussen, een vuurtje op te stoken, en dan gaat dat.'

Ook volgens respondenten 2 en 8 is deze bewustwording nodig voor mensen alvorens zij hun identiteit daaraan kunnen koppelen. Ook in dit proces van identiteitsvorming is het van belang dat bij het erfgoed verhalen over vroeger verteld worden:

'Je moet de bewoners van de regio vertellen wat er is gebeurd, zodat ze begrijpen wat er hier is gebeurd. Dat ze zichzelf ook begrijpen en hun familie en de omgeving begrijpen (...) Je moet ze vertellen dat het ook iets met hen te maken heeft.' (Respondent 2).

Op die manier kunnen de verhalen niet alleen een bijdrage hebben aan individuele identiteitsvorming, maar ook aan de regionale identiteitsvorming:

'Voor een deel van het volk is het de eigen geschiedenis (...) Wat je ziet is dat voor een deel van de bevolking van Limburg die sporen van de mijnbouw worden gezien als de identiteit. Omdat het hun eigen verhaal is, maar ook omdat het anders is dan wat andere hebben.' (Respondent 1).

Niet alleen respondenten 1, 2 en 8 benadrukken dat de verhalen bij het erfgoed uit het mijnverleden gebruikt kunnen worden als identiteitsaandrag. Dit is volgens alle respondenten. Volgens respondent 2 komt dat onder andere doordat de verhalen laten zien wat de voorouders van de bewoners hebben doorgemaakt en mensen tegenwoordig steeds meer de neiging hebben om op zoek te gaan naar hun eigen verhaal en identiteit:

'Identiteit dat is de laatste tijd zo belangrijk geworden, door alle wereldproblematiek en dergelijke (...) Dus ook stamboomonderzoek en vragen als 'waar kom ik vandaan?' en 'wat heeft mijn familie allemaal moeten meemaken?'. Dat hoort er ook bij. Daar zijn mensen heel erg mee bezig.'

De mijnverhalen kunnen inzicht geven bij deze zoektocht. Hoewel respondent 2 beredeneert dat het mijnverleden op iedere bewoners van de regio betrekking heeft, maakt respondent 1 daarin wel een onderscheid en beweert dat dit maar voor een deel van de bewoners het geval zal zijn. Voor bewoners die later in de regio zijn komen wonen, is het niet onwaarschijnlijk dat zij geen familie hebben die in de mijnbouw heeft gewerkt. Volgens respondent 8 kunnen de verhalen echter wel zorgen voor meer betrokkenheid bij de regio:

'Een tijdje lag er bij ons in de supermarkt een fotoboek met oude foto's van het dorp. Daar staan verhalen in van wat er allemaal in het dorp gebeurd is. Ik kom zelf niet uit het dorp, ben er ook niet opgegroeid, maar door het fotoboek te lezen voel ik met op de een of andere manier toch

meer verbonden met het dorp. (...) Ergens doet het toch wel wat en voel je je er misschien meer thuis.' (Respondent 8).

Wanneer mensen de verhalen van het mijnverleden kennen en dit zien als een gezamenlijk, regionaal verleden, kan het deze mensen met elkaar verbinden. Dit is een belangrijke stap in het verbeteren van de leefbaarheid:

'Ik denk dat wanneer je een gedeeld verleden hebt, dan heb je iets wat al voor sociale cohesie zorgt. Automatisch. Als je daar ook nog een bepaalde trots bij hebt, dan denk ik dat het een heel belangrijk instrument kan zijn om de leefbaarheid te vergroten.' (Respondent 4).

Daarmee kunnen de verhalen uit het mijnverleden een ondersteuning vormen bij het erfgoed uit die tijd. Op die manier wordt de impact bij het creëren van de individuele en gezamenlijke identiteit mogelijk groter.

Storytelling

Storytelling is volgens de respondenten de manier om mensen betrokken te maken bij het erfgoed. Het laatste decennium is er vanuit verschillende perspectieven zoals (city) marketing & branding, toerisme en erfgoededucatie aandacht gevestigd op storytelling (o.a. Bassano et. al, 2019; Keskin, Akgun, Zehir & Ayar, 2016; Valtolina, 2016). Volgens Bouma (2011) is storytelling niet enkel te omschrijven als het 'vertellen van verhalen', maar gaat het om zowel het vertellen, schrijven, ontwikkelen als delen van die verhalen en het creëren van een narratief. Dit narratief is ook volgens respondent 5 een belangrijk aspect van erfgoededucatie en voor het creëren van bewustzijn en binding met erfgoed: 'Het narratief is cruciaal (...) Het kan mensen helpen te leren kijken naar erfgoed.'

De respondenten hebben verschillende opvattingen over hoe de verhalen en het narratief bij erfgoed tot stand komt. Zo beschrijft respondent 1 het verhaal bij erfgoed als immaterieel erfgoed bij materieel erfgoed: 'Al het materiële erfgoed heeft ook een immateriële kant. De verhalen eromheen. Terwijl immaterieel, dat het wordt gebruikt als je oude verhalen gaat vertellen, dan wordt het ook wel gelijk een beetje materieel.' (respondent 1). Dit is volgens respondent 7, expert op het gebied van immaterieel erfgoed, een onjuiste aanname: 'immaterieel erfgoed is niet zozeer het verhaal achter het materiële erfgoed. Dat is wat veel mensen denken, maar immaterieel erfgoed zijn onder andere rituelen, tradities, festiviteiten, maar ook ambachten'. Respondent 7 omschrijft de verhalen over erfgoed om die reden als *oral history*.

Oral history omvat twee kanten (Abrams, 2010). Ten eerste is het een methode waar mensen door het afnemen van interviews informatie over het verleden krijgen. Daarnaast zijn de uitkomsten van deze interviews, bijvoorbeeld een verslag, de verhalen over de gebeurtenissen in het verleden. Dit verhaal, de uitkomst van het gesprek met mensen over het verleden, is hetgeen waar de respondenten zich op focussen. Met de uitkomsten van die gesprekken over vroeger, maar ook wat bijvoorbeeld uit boeken is overgedragen, kan het verhaal gevormd worden dat bij het erfgoed hoort. De regionale verhalen die tot stand komen door middel van *oral history* kunnen van belang zijn voor de identiteitsvorming: 'Stories about individual or group experiences focus on examining experiences and have significant implications for the ongoing shaping of identity of those who tell and those who listen' (Huisman, 2014, p. 145).

Volgens respondenten 2, 4 en 6 is er momenteel nog de mogelijkheid om met mensen uit de mijntijd te spreken en met hen de verhalen op te stellen. Een deel van deze oud-mijnwerkers heeft ook de behoefte om die verhalen te delen:

'Wat wij merken is dat mensen vooral hun eigen verhaal kwijt willen. (...) Mensen willen hun eigen verhaal kwijt en dat willen ze delen met mensen. Het zijn dan clubjes van mensen die elkaar hun verhalen vertellen. Om het dus een plekje te geven, een fysiek plekje.' (Respondent 2).

Deze mensen zijn in staat om hun eigen herinneringen over het mijnverleden te delen en hun persoonlijke verhaal te vertellen. Volgens respondent 4 moeten de lokale instanties voor het werven

van deze verhalen wel rekening houden met het feit dat ook deze generatie langzamerhand zal uitsterven:

‘Bij het Mijnmuseum werken nu nog vier oud kompels, maar dat duurt geen tien jaar meer. Dan zijn ze weg. Dan gaat de herinnering over in geschiedenis. (...) Je moet er ook zorgen dat er een nieuwe doelgroep geïnteresseerd wordt gemaakt. Dat zijn mensen die het op een andere manier beleven en die het op een andere manier zullen vertellen.’ (Respondent 4).

Omdat het onzeker is hoe lang deze oud kompels hun verhalen nog kunnen delen, moet er zorgvuldig met de herinneringen van de mensen omgegaan worden. Hier is het Mijnmuseum ook bewust van en er wordt gekeken naar manieren om hun verhalen te bewaren. Zo zijn alle oud mijnmedewerkers die als vrijwilliger betrokken zijn bij het Mijnmuseum geïnterviewd en is er een soort portret van hen gemaakt op basis van hun verhalen (respondent 2).

Deze persoonlijke verhalen die oud-mijnwerkers willen delen, sluiten grotendeels aan bij de punten die gebruikers van *storytelling* in een onderzoek van Floch & Jiang (2015) hebben benoemd. Volgens deze gebruikers zijn deze punten van belang voor een effectieve manier van *storytelling*. De belangrijkste punten uit dit onderzoek zijn:

- De kwaliteit van de verhalen is belangrijk. De kwaliteit wordt voornamelijk gebaseerd op de betrouwbaarheid van een verhaal. Dit betekent dat een verhaal niet alleen gecreëerd moet worden om een verhaal te kunnen vertellen, maar bij het creëren moet ook bedacht worden hoe een verhaal betrouwbaar op mensen overkomt. Wanneer verhalen van kwaliteit zijn en als deze als betrouwbaar worden ervaren, kunnen ze betrokkenheid en betekenis geven aan mensen.
- Er moet op een manier sociale interactie tussen de gebruikers plaatsvinden. Op die manier kunnen mensen ook ervaringen en herinneringen uitwisselen met anderen.
- Bij *storytelling* moet ruimte zijn voor persoonlijke voorkeuren. Mensen hebben verschillende interesses en voorkeuren, en willen ook verschillende verhalen horen. Daar moet bij *storytelling* rekening mee gehouden worden door bijvoorbeeld meerdere verhalen te vertellen. Dit sluit aan bij het dynamisch karakter van erfgoed(verhalen).
- Mensen moeten een vorm van eigenaarschap voelen voor een verhaal. Dit komt wanneer verhalen persoonlijk zijn. Dit maakt het ook lastig voor sommige mensen om hun verhaal te delen. Andere mensen en instanties kunnen het verhaal beïnvloeden of verdraaien. Daarom wil niet iedereen zijn persoonlijke verhaal delen.

Wanneer deze vier punten over *storytelling* in acht worden genomen, valt te begrijpen waarom juist het mijnverleden een verhaal is waaraan regio Parkstad zijn identiteit kan ontleen. Voor een deel van de bewoners zijn de mijnverhalen persoonlijke verhalen doordat het hen iets vertelt over hun achtergrond. Daarnaast kunnen op basis van de ervaringen van de oud-mijnwerkers persoonlijke verhalen gevormd worden. Instanties moeten er wel voor rekening mee houden dat niet al de voormalig mijnwerkers hun verhaal kwijt willen en de verhalen niet te veel gekleurd worden door de positieve dan wel negatieve beleving van de voormalig mijnwerkers. Op die manier kunnen kwalitatief betrouwbaar verhalen gevormd worden die gebruikt kunnen worden bij erfgoededucatie.

Met de respondenten is ook gesproken over welke mijnverhalen volgens hen verteld moeten worden om de identiteitsvorming van de regio te ondersteunen. Hierin kwamen de vier punten van Floch & Jiang (2015) terug. Met name het derde punt komt overeen met wat de respondenten belangrijk achten. Wat vanuit respondenten 8, 9 en 10 duidelijk werd, is dat er niet één verhaal is dat het verhaal bij het erfgoed kan vertellen: ‘Hét verhaal is er vaak ook niet. Je ziet vaak dat er meerdere verhalen zijn. Iets dat erfgoed is, was dat misschien een generatie niet.’ (respondent 8). Ook respondent 9 benadrukt dat het belangrijk is dat de verhalen meerdere kanten van het mijnverleden laat zien:

‘We moeten heel goed kijken naar het verhaal dat we willen vertellen, want dat moet niet te eenzijdig worden. Het moet geen nostalgie en geen hosanna worden. Ik vind dat we wel heel realistisch moeten kijken naar die tijd. Het heeft goede, mooie dingen gebracht, maar er zat ook

wel degelijk een keerzijde aan waar we nog steeds de gevolgen van ondervinden.’ (Respondent 9).

Net als erfgoed zelf, hebben de verhalen bij het erfgoed een dynamische kant. Dit dynamische karakter maakt dat er discussie of reflectie mogelijk is bij de verhalen en dat bewoners andere waarden hechten aan het erfgoed of de verhalen. Bij storytelling als educatievorm is ruimte voor dit dynamische karakter van de verhalen, omdat er ruimte is voor de persoonlijke ontwikkeling.

Betwiste mijnverhalen

Volgens respondent 10 is dit dynamische karakter van de verhalen van belang voor identiteitsontwikkeling. Dit onderscheidt erfgoededucatie van geschiedenisonderwijs:

‘Ik denk dat juist het verhaal heel belangrijk is. Niet zozeer alleen maar feitenkennis, want het moet wel iets zijn waar mensen hun eigen stukje identiteit uit halen of kunnen halen. Dus ik denk dat je juist de verhalen moet gaan vertellen en dat mensen daar zelf mee verder kunnen, niet zozeer met de feiten. Ik denk ook dat dat het verschil is tussen erfgoededucatie en geschiedenis. Geschiedenis is heel erg op de feiten, theorie en dit is gebeurd. Erfgoededucatie is meer open voor discussie en wat vind jij daarvan? Waarom vind je dit wel of niet belangrijk?’ (Respondent 10).

Dit hoeft op zichzelf geen probleem te zijn, omdat het begrijpen van andermans perspectief belangrijk is voor het ontwikkelen van een groepsgevoel en daarmee leefbaarheid:

‘In die zin is juist het erfgoed dat vaak wat complexer is, wat mensen eerst weg hebben gestopt en nu weer terug komt, dat functioneert juist heel goed hiervoor. Dat zie je ook met Zwarte Piet, zo’n traditie. Het daarover hebben in de klas is heel goed. Daar is dialoog, discussie over. Mensen denken er heel verschillend over. Dan leer je ook omgaan met meerdere perspectieven. Dat zou je met die mijnen ook kunnen doen.’ (Respondent 8).

Daarom is het belangrijk om meerdere verhalen bij het mijnverleden te vertellen, omdat er op die manier ruimte is voor zowel persoonlijke als regionale identiteitsvorming. Niet iedereen zal uit hetzelfde erfgoed een stukje identiteit kunnen halen. Daarnaast verschilt de behoefte om de verhalen over het mijnverleden te horen tussen de bewoners. Dit hangt af van de houding van de bewoners ten opzichte van het verleden:

‘De oudere generatie is nog steeds van: ‘dat verhaal, dat is ons afgepakt. Dat mochten we nooit vertellen en dat moet een plek krijgen’. Er is ook een nieuwere generatie die zegt: ‘hou eens op. Das war einmal. Dat altijd maar teruggrijpen op het verleden, daar schiet je ook niet heel erg mee op om verder te komen’.’ (Respondent 4).

Het lastige aan het erfgoed uit het mijnverleden is naast dat er veel gesloopt is, is dat niet alle bewoners dit verleden opnieuw willen beleven. Hoewel de experts ervaren dat de regio de identiteit opnieuw kan opbouwen aan de hand van het mijnverleden, is voor een deel van de mensen het mijnverleden een zwart onderdeel van hun verleden:

‘Je hebt nog steeds die grote, grote groep. (...) Die gaan niet naar die evenementen, omdat dat nog zo diep zit. Die ellende die ze hebben meegemaakt. Die pijn ook dat het heeft gedaan. (...). En er zijn nog wel mensen tussen, die denken: ‘het is geweest en ik hoef er ook niet aan terug te denken en het is wel goed zo’.’ (respondent 2).

Deze bewoners zal het vertellen van de mijnverhalen mogelijk niet het verbindende en ontwikkelende effect hebben. Daar moet rekening mee gehouden worden, omdat erfgoed op die manier mogelijk de mensen die het er niet meer over willen hebben kan uitsluiten. Aan de andere kant kan erfgoed ook verbindend werken voor een ander deel van de bewoners dat opzoek is naar erkenning van het mijnverleden. Deze groep wil juist dat er weer over dat verleden, waar zij vroeger trots op waren, gedeeld mag worden. Voor deze groep kan identiteitsvorming aan de hand van het mijnverleden veel betekenen:

‘Het mijnverleden zit hier zo diep in de mensen, zo ontzettend diep. Dat heb ik me ook heel lang niet gerealiseerd. Dat dat wel belangrijk is om te erkennen en te herkennen. Dus dat die mensen die de trots weer terug krijgen. Dat ze erkend worden en dat er aandacht aan wordt gegeven. Dat doet de mensen heel goed. Als je hele kleine evenementen zoals wij organiseren, dan zie je dus ook dat mensen dat mooi vinden en fijn vinden omdat ze daarmee erkenning krijgen voor hun verleden, van hun identiteit.’ (Respondent 2).

Er zijn daarmee veel argumenten te benoemen waarom de verhalen uit het mijnverleden gebruikt kunnen worden om de identiteit aan te koppelen. Door op een zorgvuldige manier betrouwbare verhalen te verzamelen, bijvoorbeeld door met oud-mijnwerkers te spreken, kunnen deze verhalen verzameld worden. Hoewel daar nu nog mogelijkheid tot is, moeten lokale instanties wel rekening houden dat er niet voor altijd mensen zijn die het mijnverleden van zo dichtbij hebben meegemaakt.

Het delen van de mijnverhalen

Hoewel er methodes zijn om de verhalen te verzamelen, benoemt respondent 6 dat er nog veel potentie is voor de manier waarop het verhaal verteld wordt. Deze respondent ziet een grote meerwaarde bij het overdragen van het verhaal wanneer dit verhaal door erfgoed ondersteund wordt:

‘Ik zou graag geld willen om dat te ontwikkelen, dat die verhalen bewaard blijven. Zoals verhalen van mijnwerkers. Dat is deels natuurlijk ook gedaan, maar in directe toepassing met bijvoorbeeld een gebouw of een schacht, is dat toch nog stukken minder. Dat zouden we nog heel veel kunnen doen.’ (Respondent 6).

Ondanks dat er veel uit het mijnverleden gesloopt is, is hier volgens de respondenten nog wel mogelijkheid toe. In de omgeving zijn naast de schachten nog andere diverse fysieke overblijfselen te vinden die het verhaal kunnen ondersteunen. Zo beschrijft respondent 2 dat de voormalig mijnkoloniën ook nu nog fungeren als woonwijken en zijn er in de wijken nog Barbarakapellen te vinden. Ook zijn er in tuinen bijvoorbeeld nog oude mijnwagentjes te vinden. Op die manier kunnen erfgoed en de verhalen daaromheen elkaar ondersteunen.

De respondenten beoordelen dat *storytelling* de manier is om erfgoededucatie in te zetten om de leefbaarheid van krimpregio Parkstad positief te beïnvloeden. Volgens respondenten 9 en 10, beide erfgoededucatie medewerkers in Parkstad, moet hierbij wel ruimte zijn voor persoonlijke invulling. Deze respondenten hechten minder waarde aan een verhaal dat tot in de details klopt en zien liever dat er verhalen gebruikt worden die impact hebben op de bewoners:

‘In de praktijk benoem je wel eens iets dat niet waar is, omdat je een bepaald punt wilt maken. Omdat je iets wil bereiken of wil laten klikken. Dat mensen wakker worden. Dan is het niet relevant of het jaartal juist is of dat het stofje klopt.’ (Respondent 9)

Deze persoonlijke ruimte voor ontwikkeling maakt dat erfgoededucatie met dit doel voornamelijk gezien zal moeten worden als een vorm van non-formele of informele educatie, waarbij het leren door het verwerken van theorie zoals beschreven door Geerts & Van Kralingen (2011), minder belangrijk wordt geacht. Leren door directe ervaring, leren door sociale interactie en leren door nadenken en reflectie zijn daarmee leeractiviteiten die meer recht doen aan identiteitsvorming bij erfgoededucatie.

Voor het leren door directe ervaringen en interactie kan het daarnaast van meerwaarde zijn op erfgoededucatie op locatie te laten ervaren volgens respondenten 7, 9 en 10. Respondent 7 pleit er voor om met erfgoededucatie ‘altijd naar buiten te gaan’. Volgens respondent 9 leren mensen door naar het erfgoed toe te gaan, het erfgoed op een andere manier te bekijken en wordt de beleving anders. Dit is met name voor kinderen van belang:

‘Voor kinderen is het ook heel belangrijk om erfgoed te beleven. Daarvoor moeten ze gewoon naar een locatie. Of dat een museum is, of dat een kasteel is of dat ze een wandeling maken door de stad of een kijkje nemen in de eigen wijk, dat doen ze dan andere manier dan normaal.’ (Respondent 9).

Ook volgens respondent 10 kan het ervaren van erfgoed op locatie net als het vertellen van het verhaal zorgen voor extra betekenis:

‘Erfgoed is sensatie. Op locatie snap je pas wat je ziet. Pas dan kun je er een voorstelling van maken van: ‘hoe zou dit ooit geweest zijn? Hoe hebben mensen hier ooit geleefd?’. Als je alleen een foto ziet, ervaar je dat is toch heel anders. Ik denk dat juist dat directe contact met dat erfgoed, dat dat wel heel belangrijk is.’ (Respondent 10).

Doordat de plek van erfgoededucatie in bijvoorbeeld het curriculum onduidelijk is, moeten mensen zelf de stap nemen om het erfgoed op te zoeken en te ervaren. Het is echter de vraag of iedere bewoner de behoefte heeft aan (deze vorm) van erfgoededucatie. Daarom wordt in de volgende paragraaf gekeken welke doelgroepen bereikt moeten worden met erfgoededucatie en wat de behoefte is van deze doelgroepen wat betreft de invulling van de educatie.

4.3 Doelgroepen erfgoededucatie

Voor de effectiviteit van erfgoededucatie is het van belang dat de verwachtingen van een doelgroep aansluiten bij het aanbod: ‘Je moet wel kijken hoe je erfgoededucatie precies gaat aanvliegen. Dat is wel heel erg maatwerk. Je moet dan van tevoren bedenken: wat wil ik bereiken, wat wil ik daar? En dan kies je daar een aanvliegroute voor.’ (Respondent 6). Om erfgoededucatie op een effectieve wijze in te zetten met als doel om de leefbaarheid te verbeteren, is het van belang om zicht te krijgen op de potentiële doelgroepen.

Erfgoededucatie is niet iets dat enkel op school kan plaatsvinden. Volgens respondenten 8, 9 en 10 is het zelfs raadzaam dat erfgoededucatie niet enkel op school gebeurt: ‘Erfgoededucatie zie ik idealiter niet op school’ (respondent 9). Respondent 10 stelt dat met enkel erfgoededucatie op school, de impact op de identiteitsvorming beperkter is: ‘School is één onderdeel van iemands leven. Van iemands identiteit. Als je op meerdere facetten dat weet te bereiken dan maak je denk ik de meeste impact en in iemands identiteitsvorming krijgt het dan ook een groter onderdeel.’

Erfgoededucatie is volgens deze respondenten dan ook niet iets dat enkel in schoolverband kan gebeuren. Dit betekent ook dat iedere bewoner als doelgroep gezien kan worden voor erfgoededucatie:

‘Elke stap die jij zet in jouw persoonlijke vorming zijn allemaal educatieve activiteiten. Of dat nou via school gebeurt of dat je een excursie gaat maken, dat is ook educatie. Als het aan erfgoed gelinkt is, is het wat mij betreft gewoon erfgoededucatie. Elke stap die je daarin zet, vormt jou en bepaalt je identiteit. Het is en blijft ontzettend belangrijk tot op hoge leeftijd. Tot 99, 100 of hoger.’ (Respondent 3).

Iedere gebruiker van het erfgoed in Parkstad kan om die reden binnen een potentiële doelgroep vallen. Toch zijn er volgens de respondenten diverse groepen waar erfgoededucatie met als doel om de identiteit te vormen en daarmee de leefbaarheid te verbeteren, een zinnigere doelgroep is om de educatie op te richten.

Eenvoudiger te bereiken doelgroepen

Volgens de respondenten zijn er twee doelgroepen die relatief gezien makkelijker te bereiken zijn. Dit zijn toeristen en ouderen. Om die reden wordt er op het gebied erfgoededucatie in Parkstad veel gedaan voor deze groepen, met name voor toeristen: ‘Er wordt ook veel gedaan om toeristen te informeren over een streek. Dat vind ik ook belangrijk. Als ik ergens toerist bent, dan wil ik ook iets weten over de plek waar ik ben.’ (respondent 1). Toeristen zijn met name voor de economische ontwikkeling van de regio een belangrijke doelgroep: ‘Nu komen er steeds meer bezoekers, echt recreanten en toeristen, af op het erfgoed. Mensen die misschien wel van iets verder vandaan komen.’ (respondent 6).

Hoewel toeristen op economisch gebied een geschikte doelgroep vormen, twijfelen meerdere respondenten aan de functie van erfgoededucatie als uithangbord om toeristen te trekken wanneer het gaat over het verbeteren van de leefbaarheid. Respondent 4 beredeneert dat erfgoededucatie met als doel om de leefbaarheid te verbeteren, zich dan ook beter kan richten op de eigen bewoners:

‘Dag- en verblijfstoeristen, die komen hier een dag of blijven iets langer. Ze gaan ook weer weg. Dat moet je heel erg richten op je eigen mensen. Op je eigen bevolking. Niet alleen op school, maar ook de generatie die het niet op school heeft gekregen maar wel woont.’ (Respondent 4).

Dit maakt dat erfgoededucatie zich beter op de bewoners kan richten. In de interviews kwam naar voren dat de respondenten de bewoners niet als één grote doelgroep zien, maar deze in kleinere doelgroepen opsplitsen. De respondenten antwoordden namelijk verschillend op de vraag op welke leeftijds- of doelgroep erfgoededucatie zich mogelijk het best kan richten, met oog op het verbeteren van de leefbaarheid. Respondent 9 benadrukt echter wel hoe moeilijk het is om de lokale bewoners, ondanks de verschillende doelgroepen, te bereiken met erfgoededucatie:

‘Ik heb de neiging om te zeggen: geen enkele doelgroep. Daar zijn ze absoluut niet mee bezig, met een enkele uitzondering. Ik denk dat de projecten vooral bedoeld zijn om een vlammetje aan te wakkeren en om zaadjes te planten. Dat zeggen we soms ook tegen elkaar: we zaaien, we zaaien, we zaaien.’

Desondanks is de doelgroep ouderen volgens respondenten 4 en 10, een doelgroep die al wel betrokken is bij het erfgoed. Bij hen heeft het mijnverleden vaker al een groter aandeel in hun identiteit. Wanneer echter het doel is om de leefbaarheid te verbeteren, zal de meerwaarde die erfgoededucatie voor hen kan hebben beperkter zijn dan wanneer jongere generaties de doelgroep zijn. Deze mensen, met uitzonderingen daar gelaten, hebben al meer een verbinding met het verhaal en kennen het verhaal mogelijk al beter:

‘Ik denk dat dat nu toch nog de oudere generatie is, want die staan er toch wat idealistischer tegenover van ‘het is ons verleden’. Bij die jongere doelgroep zie je dat echt heel weinig nog terug. Ik denk dat je juist door erfgoededucatie bij die groep in te zetten, dat je die mindset wel kunt aanpassen. Jongeren zijn ook nog wel heel leergierig.’ (Respondent 10).

‘Uit onderzoek, ook uit onze cultuurmonitor overigens, blijkt wel dat veel ouderen tijd hebben, bijvoorbeeld tijdens hun pensioen, en zich dan met erfgoed gaan bezig houden. Jongeren zijn gewoon met andere dingen bezig. (...) Je moet ook zorgen dat er een nieuwe doelgroep geïnteresseerd wordt gemaakt. Dat zijn mensen die het op een andere manier beleven en die het op een andere manier zullen vertellen’ (Respondent 4).

Nieuwe doelgroepen betrekken

Doordat deze bevolkingsgroep al een bepaalde mate van betrokkenheid heeft, raden meerdere respondenten aan om bij het verbeteren van de leefbaarheid te richten op andere doelgroepen. Volgens respondent 4 zou ook de groep bewoners van middelbare leeftijd een doeltreffende doelgroep kunnen vormen. Deze bewoners hebben immers voornamelijk de negatieve aspecten van het erfgoedverleden meegekregen, waardoor er in die zin nog veel te winnen valt bij deze doelgroep:

‘Misschien die middengroep wel. Tussen jongeren en ouderen. Ik denk dat dat een groep inwoners is die vooral de negatieve kant van dat mijnverleden altijd mee hebben gekregen. Je merkt dat er toch wel heel veel mensen waren die het leuk vonden om daar iets mee te doen. Dat er ook veel positiever bekeken werd. Dat is wel een groep die je veel meer zou interesseren.’ (Respondent 4).

Wanneer erfgoededucatie enkel op deze groep bewoners gericht wordt, is dat met oog op de toekomst ook dit mogelijk een minder zinvolle doelgroep. Deze tussengroep bestaat namelijk niet de bewoners die grotendeels wegtrekken of waarbij het mijnverleden nog geen onderdeel vormt in hun identiteit. Daarom kan erfgoededucatie zich mogelijk beter richten op hun kinderen en jongere generaties, zo beaamt ook respondent 7: ‘Vanuit de krimpregio gedacht zou ik dan eerder denken dat het meer op jongeren gericht moet worden.’ Jongeren zijn de toekomst van Parkstad. Door jongere generaties het erfgoedverhaal te laten ervaren, en wanneer dit persoonlijk iets voor hen gaat betekenen, kan dit voor hen mogelijk een reden zijn om te blijven en biedt het hen perspectief (respondent 4). Ook volgens respondent 6 en 8 kan erfgoededucatie met als doel de leefbaarheid te verbeteren zich beter richten

op jongeren: 'Als je nieuwe mensen wilt binden, dat zou ik heel erg voelen voor de jeugd. De jeugdigen' (respondent 6). Respondent 8 zegt daarover:

'In de praktijk is het natuurlijk wel zo dat oudere mensen, gepensioneerden, mensen die hebben veel tijd. Die zijn vaak ook meer geïnteresseerd, zeker ook in lokaal, regionaal erfgoed. (...) Als je het hebt over leefbaarheid, dan is het denk ik heel relevant om daar die jongere generatie te kijken. Die moeten toch de leefbaarheid verder invoeren.'

De doelgroep jongeren beslaat alle bewoners vanaf ongeveer 18 jaar tot een leeftijd van ongeveer 30. Dit is de doelgroep waar volgens respondent 7 het meeste te winnen valt met erfgoededucatie en waar erfgoededucatie de grootste impact kan hebben:

'Wat we vaak zien in ieder geval, niet met alle soorten erfgoed, maar dat bewoners in hun jeugd ook nog wel interesse hebben, maar vanaf hun 18^e tot 30^e gaat dat weg. Dan komt het weer terug, omdat ze dan weer interesse krijgen in identiteit en erfgoed.'

Tevens is dit ook de leeftijd waarop mensen zullen bepalen of zij in de regio blijven of vertrekken, omdat er ergens anders meer kansen zijn, of dat zij terugkeren naar de regio: 'Als jij ging studeren, trok je weg. Natuurlijk ging je hier weg. Er waren geen banen. Het is nog steeds lastig om hier een baan te vinden. Hoewel het steeds beter gaat'. (Respondent 2). Respondent 10 zegt daarover:

'Je merkt toch wel dat gezegd wordt: 'hier is toch niets te doen?'. Ik denk dat het wel heel moeilijk is om hier als jongere tot je recht te komen. Ook de baankansen uiteindelijk. (...) Ik heb altijd gedacht dat ik misschien wel naar de Randstad zou moeten om een baan te zoeken, terwijl ik dat eigenlijk niet wil. Uiteindelijk ben ik heel blij dat ik hier terecht ben gekomen, maar ik ben een van de weinigen die terug is gekomen.'

Doordat jongeren daarmee in groten getale dreigen weg te trekken, is het mogelijk erg nuttig om erfgoededucatie op deze doelgroep te richten, zodat deze jongeren een reden wordt gegeven om te blijven of om terug te keren.

Om te voorkomen dat jongeren voor hun studie wegtrekken en nooit meer terugkomen, is het volgens respondent 8, 9 en 10 (erfgoededucatie experts) raadzaam om jongeren al voor hun 18^e met erfgoededucatie in aanraking te brengen. Zij zien namelijk een meerwaarde is het aanbrengen van een leerlijn vanaf jonge leeftijd voor erfgoededucatie. De respondenten benadrukken dat mensen niet gelijk een gevoel bij erfgoed hebben, maar dat dit besef moet groeien. Om die reden is het van belang dat kinderen al op een jonge leeftijd opgroeien met erfgoed zodat zij daar later een bepaald besef bij krijgen:

'Hoe je een goede leerlijn maakt van erfgoedonderwijs is best een ingewikkelde vraag. Wat zou je dan willen als je het hebt over inzicht op wat erfgoed eigenlijk is? En wat het voor mensen betekent? (...) Eerst eigenlijk: wat is een museum? Dat kun je met kleuters al doen. (...) Je kunt dan heel jong beginnen terwijl je naar iets toewerkt in de bovenbouw van het VO.' (Respondent 8).

'We weten dat op het moment dat je mensen aanspreekt of het moment dat kinderen zich verbonden voelen of als je bijvoorbeeld samenwerkt met een school aan een project, dan zien ze de waarde van in. Dan vragen die mensen je om terug te komen. Op een gegeven moment doen kinderen ieder jaar iets met erfgoed. Dan kun je echt kun je ze niet alleen warm maken om op een bepaalde manier om zich heen te kijken, maar dan zie je ook dat ze bepaalde tools gaan ontwikkelen. Dat ze op een bepaalde manier gaan denken en zich daar hopelijk onderdeel van gaan voelen.' (Respondent 9).

Daarom is het volgens hen ook zaak om al op een jongere leeftijd met het erfgoed in aanraking te komen. Respondent 10 beredeneert dat kinderen vanaf ongeveer 5-jarige leeftijd een soort erfgoedbesef kunnen creëren. Dit gaat niet inhoudelijk over het erfgoed, maar waarom erfgoed ontstaat:

‘We proberen hier vanaf jongs, vanaf 5/6 jaar oud uit te leggen waarom we belangrijke spulletjes bewaren. (...) Wat we ook met die kleuters doen is toch: ‘respect voor erfgoed’. Waarom bewaren we überhaupt spulletjes? Waarom is dat belangrijk? Zo groeien ze op met musea en erfgoed. (...) Dus dan leren we ze ook wat we in een museum doen. Kinderen op die leeftijd hebben totaal nog geen besef van tijd. Die kunnen op een moeilijke manier nog net gister en vandaag onderscheiden, maar we proberen wel iedere doelgroep langzaam meer te leren.’ (Respondent 10).

Als kinderen vanaf die leeftijd regelmatig met erfgoed(educatie) in aanraking komen, kan dit ervoor zorgen dat mensen van kinds af aan al een waarde hechten aan het erfgoed in de regio dat kan groeien naarmate zij ouder worden. Op die manier kan erfgoededucatie opbouwen naar een middel voor de identiteitsontwikkeling:

‘Erfgoededucatie zorgt dat je in ieder geval een idee hebt van wat zich heeft afgespeeld van de plek waar je woont of vandaan komt. Met name kleine kinderen hebben nog helemaal geen historisch besef. Dat is iets dat ze heel langzaam gaan opbouwen door naar je eigen stad of omgeving kijken, of naar je eigen afkomst kijken. Dat kan eraan bijdragen dat je aan het besef werken dat het niet iets is dat buiten jou omgaat, maar waar je deel van bent.’ (Respondent 9).

Respondenten 9 en 10 zijn van mening dat erfgoededucatie het meest succesvol is wanneer daar al op jonge leeftijd mee gestart wordt. Kinderen leren rond 5-jarige leeftijd nog niet inhoudelijk over het mijnerleden, maar het laat hen wel nadenken over de waarden van erfgoed in het algemeen.

Dat de respondenten niet vanaf die jonge leeftijd al bezig zijn met identiteitsvorming is in lijn met wat er in de literatuur wordt gezegd over identiteitsontwikkeling per leeftijdsgroep. Op basis van een onderzoek van Van der Hoeven et. al (2014) zijn kinderen daar op die leeftijd ook nog niet mee bezig. De identiteitsontwikkeling bij per leeftijdsgroep is als volgt:

Leeftijdsgroep	Fase identiteitsontwikkeling
7 tot 9 jaar	Ontwikkeling zelfbeeld met waarden, normen, eigenschappen en houdingen. Kinderen zijn in deze leeftijdsfase nog niet echt bezig met de ontwikkeling van een persoonlijke identiteit, maar met het aannemen van bepaalde houdingen. Zij zijn zich bewust van positie ten opzichte van anderen. Daarnaast hebben kinderen van deze leeftijd een sterke zelfverbeelding en kunnen hierdoor bijvoorbeeld fantasiewerelden verzinnen, met bijbehorende structuren, regels en verhalen. Door daarop te reflecteren, wat zij in beperkte mate kunnen, kunnen zij inzicht krijgen in hun eigen leven en dat van anderen. Daarnaast zorgt ervoor dat zij een inzicht krijgen in cultuur of erfgoed, en hoe zichzelf en anderen daarmee omgaan.
10 tot 14 jaar <i>Overgang kindertijd naar adolescentie</i>	12 tot 14-jarigen gaan in deze leeftijdsfase op zoek naar de eigen identiteit en maken zich daarbij los van de ouders en zijn meer gericht op leeftijdsgenoten. De verbeeldingskracht neemt af en hormonen krijgen meer invloed op beslissingen. Er is een toenemende interesse in fysieke wereld. Desondanks hebben kinderen in deze leeftijdsfase wel aandacht voor het verleden en kunnen door middel van reflecteren op aspecten uit het verleden, wel betekenis geven aan het verleden. Met behulp van erfgoededucatie kan deze fase een eerste stap zijn in de identiteitsvorming.
14 tot 16 jaar <i>Vroege adolescentie</i>	Kinderen gaan in deze fase keuzes maken in en identiteiten uitproberen. Zij zijn zoekende in wie zij zijn. Dit kan tot verwarring leiden en bijvoorbeeld een persoonlijke crisis. Tevens zijn zij zich bewust van de mening van anderen, wat kan leiden tot sociaal wenselijk gedrag. Het hebben van een rolmodel kan daarbij helpen. Kinderen kunnen in deze fase argumenteren op basis van bepaalde overtuigingen. Erfgoededucatie is niet alleen van belang voor het cultureel bewustzijn, maar ook voor de persoonlijke ontwikkeling.

16 tot 18 jaar	Een adolescent komt met meerdere sociale structuren en perspectieven in aanraking, waardoor zelfbeeld verfijnd kan worden. Het wordt moeilijker om van identiteiten te wisselen. In deze leeftijds crisis gaan kinderen verder met het aangaan van hun identiteitscrisis. Erfgoededucatie kan kinderen helpen bij het onderzoeken wie zij zijn en de verwarring wegnemen. Men kan zich spiegelen aan anderen. Kinderen kunnen zich verplaatsen in een ander perspectief en dit beargumenteren, al moeten zij hierin wel getraind worden.
-----------------------	--

*Tabel 4.1: Identiteitsvorming per leeftijdsgroep bij jongeren.
Bron: Van der Hoeven et. al, 2014.*

Op basis van deze bevindingen is het raadzaam om erfgoededucatie, met oog op het ontwikkelen van een (regionale) identiteit, te richten op jongeren vanaf een leeftijd van 10 – 18-jarigen. Vanaf die leeftijd zijn kinderen los van hun ouders bezig met het ontwikkelen van een identiteit. Identiteitsvorming vanaf deze leeftijd kan, wanneer deze mede gebaseerd is op het regionale verhaal, veel betekenen voor de leefbaarheid. Dit is wel afhankelijk van de behoefte en de al bestaande betrokkenheid die kinderen op dat moment met de regio voelen. Het is zinvol om op deze leeftijdsgroep te focussen, omdat het risico is dat kinderen na deze leeftijd wegtrekken uit de regio. Wanneer dit gebeurt kan de behoefte voor regionale identiteitsvorming verdwijnen. De impact van erfgoededucatie voor doelgroep 18+ zal daarom een stuk minder zijn dan bij jongere bewoners. Al raden respondenten 9 en 10 wel aan om op jongere leeftijd te werken aan het erfgoedbesef bij kinderen, zodat het op latere leeftijd van meer impact kan zijn bij de identiteitsvorming.

Daarnaast vormen deze jonge kinderen een handig middel om ook de ouders te bereiken beredeneert respondent 10, doordat ouders met hun kinderen naar bijvoorbeeld een museum gaan. Ook respondent 9 benadrukt dat door de invloed van kinderen gezinnen ook een goed te bereiken doelgroep is. Respondent 7 beredeneert dat de ouders van jonge kinderen de behoefte hebben aan identiteitsvorming. Dit is volgens deze respondent ook de reden dat mensen na hun ongeveer 30^e levensjaar een vernieuwde interesse in erfgoed krijgen: ‘Dat kan ook te maken hebben met dat mensen rond die tijd kinderen krijgen. Dat ze denken van: dit is iets van ons en dat willen we ook doorgeven’. Daarmee vormen gezinnen met kinderen vanaf ongeveer 5 jaar een zinvolle doelgroep om de erfgoededucatie op te richten.

Tenslotte zijn er naast jongeren en gezinnen met kinderen nog een doelgroep waar erfgoededucatie zich op kan richten. Respondent 1 benadrukt dat ook voor nieuwe bewoners in Parkstad erfgoededucatie veel kan betekenen voor het verbeteren van de leefbaarheid. Deze nieuwe bewoners hebben over het algemeen minder kennis over het regionale verleden dan de bewoners die er al langer wonen of zijn opgegroeid. Dit maakt dat erfgoededucatie de nieuwe bewoners nog veel kan bijleren en deze nieuwe bewoners vaak ook welwillend zijn om te leren over de regionale geschiedenis:

‘Daarnaast zijn het ook mensen die van buiten komen en die erfgoed en de lokale geschiedenis gebruiken om in te burgeren. Om zich in te werken in een nieuwe omgeving. Die weten heel snel veel meer van het lokale bewoners. Dat zijn ook vaak mensen die hoog zijn opgeleid en heel snel toegang hebben tot informatie, maar ze hebben dan niet hun eigen herinneringen daar zitten. Ze hebben wel kennis die maakt dat ze zelfs wel eerder geaccepteerd worden denk ik.’ (Respondent 1).

Doordat deze nieuwe bewoners mogelijk behoefte hebben om te ontdekken wat de achtergrond is van de regio waar zij komen wonen, maakt dat ook deze doelgroep van (hoger opgeleiden) nieuwe bewoners, een doelgroep die over het algemeen makkelijker te bereiken zijn en net als jongeren, gemotiveerd zijn om te iets nieuws te leren. Of zij naast dat zij gemakkelijk te bereiken zijn, ook gemakkelijker geaccepteerd worden hangt echter ook af van hoe andere bewoners met de nieuwe bewoners omgaan. Kennis over de regio kan daar volgens respondent 1 bij helpen, al hangt dit wel af van hoe de bewoners de komst van de nieuwe bewoners ervaren. Wanneer nieuwe bewoners op basis van kennis over de omgeving, verkregen door erfgoededucatie, inderdaad geaccepteerd worden in de

regio, kan dit verbindend werken en ervoor zorgen dat er een groepsgevoel ontstaat. Dit kan van belang zijn voor de sociale cohesie en daarmee ook de leefbaarheid.

Hiermee is te concluderen dat erfgoededucatie, met oog op het verbeteren van de leefbaarheid, zich volgens de respondenten op meerdere doelgroepen kan richten. De respondenten schatten voor al deze doelgroepen wel in dat erfgoededucatie iets kan betekenen voor de identiteitsvorming. Bij de doelgroepen jongeren en gezinnen kan dit zowel op persoonlijke identiteit als voor de regionale identiteit betekenen. Voor de doelgroep nieuwe bewoners ligt de nadruk echter meer op het creëren van de regionale identiteit en dat zij onderdeel kunnen worden van dat zij eventueel kunnen worden van de regionale bevolking. Dit betekent niet dat er geen erfgoededucatie voor de overige bewoners moet zijn. Ook deze mensen kunnen en willen nog leren over het regionale mijnverhaal, maar voor een effectieve educatie met betrekking voor het verbeteren van de leefbaarheid, zijn deze doelgroepen minder relevant. Desondanks moeten deze groepen niet vergeten worden of zich uitgesloten voelen, wat mogelijk een averechts effect voor hun betrokkenheid zal hebben.

5. Conclusie en discussie

5.1 Conclusie

In dit onderzoek is onderzocht op welke manier experts beoordelen hoe erfgoededucatie in krimpregio Parkstad kan worden ingezet met als doel om de leefbaarheid te verbeteren. De onderzoeksvraag luidt als volgt: *‘Op welke manier kan erfgoededucatie toegepast worden om de leefbaarheid in krimpregio Parkstad Limburg te verbeteren?’*.

Er is een kwalitatief onderzoek uitgevoerd waarbij verschillende experts uit het erfgoedveld zijn geïnterviewd. Hierbij is duidelijk geworden dat erfgoed bij kan dragen aan het verbeteren van de leefbaarheid, omdat het van invloed kan zijn op de identiteitsvorming. Na het wegtrekken van de mijnbouw uit de Oostelijke Mijnstreek, raakte de regio in verval en is de regio haar identiteit kwijtgeraakt. Door een vernieuwde identiteit te creëren aan de hand van sporen uit het verleden en bewoners te laten zien dat het verleden iets is waar zij trots op kunnen zijn, kan erfgoed een positief effect hebben op de leefbaarheid. Het kan ervoor zorgen dat mensen zich thuis voelen, zich met elkaar verbonden voelen en het leert de bewoners de regio te begrijpen. Het erfgoed functioneert voor de regio als totempaal en als ontmoetingsplek, zoals De Graaf et. al (2014) deze functies van erfgoed beschreven. Daarbij is het van belang dat er diverse verhalen bij het erfgoed verteld worden waar bewoners zich in kunnen vinden. Niet iedereen zal dit erfgoed en de verhalen namelijk op eenzelfde manier waarderen. Omdat er bij erfgoededucatie ruimte is voor de persoonlijke verwerking van de verhalen, wordt dit door de respondenten aangewezen als hét middel om de verhalen te vertellen.

Parkstad beschikt over een brede collectie aan erfgoed dat is overgebracht vanuit diverse tijdperiodes. Dit erfgoed is overgeleverd vanuit het Romeinse verleden en het meer recente mijnverleden. Hoewel beide periodes van essentiële invloed zijn geweest voor de ontwikkeling van Parkstad, wijzen de respondenten het mijnverleden aan als verleden dat geschikt is om de vernieuwde, lokale identiteit te versterken. Deze periode is nog in meerdere mate erg bepalend voor het leven vandaag de dag in Parkstad. Veel bewoners zijn zich niet bewust van deze invloed wat tot veel onbegrip en weinig trots onder de bewoners heeft geleid. Om dit te veranderen moeten bewoners met het erfgoed en de verhalen in aanraking komen. Door te spreken met mensen die de mijntijd en de jaren daarna hebben meegemaakt, kunnen persoonlijke en betrouwbare verhalen uit mijntijd verzameld worden. Het is aan de bewoners zelf om te bepalen wat het erfgoed voor hen betekent voor zowel hun individuele identiteit als bewoner van een voormalig mijngebied. Dit kan bewoners verbinden, maar het kan ook een deel van de bewoners uitsluiten, omdat zij andere waardes toekennen aan dit mijnverleden.

Om meer betrokkenheid onder de bewoners te creëren, moet erfgoededucatie ingezet worden op doelgroepen bij wie erfgoededucatie het meeste effect kan hebben. Ouderen en toeristen staan in de regio bekend als welwillende gebruikers van erfgoed. Daarom moeten juist andere groepen bereikt worden met erfgoededucatie. De verwachting is dat door deze interesse voor erfgoed, de impact van erfgoededucatie als middel voor meer betrokkenheid met de regio te weinig is ten opzichte van nieuwe doelgroepen. De respondenten wijzen drie doelgroepen aan van wie zij verwachten dat erfgoededucatie het meest van invloed kan zijn op de betrokkenheid bij de regio en de identiteitsvorming. Dit zijn jongeren tussen de 10 en 18 jaar, gezinnen met kinderen vanaf 5 jaar en nieuwe bewoners van de regio. Naar verwachting zijn dit de doelgroepen waar de identiteit het meest gevormd kan worden aan de hand van erfgoed. Doordat deze groepen vanuit henzelf minder interesse hebben in erfgoed dan ouderen en toeristen, moeten instanties nauwkeurig kijken naar de verwachtingen van deze doelgroepen, zodat erfgoededucatie ook bij deze doelgroepen zal aanslaan. Daarnaast moet er gewaakt worden voor uitsluiting van anderen, door ruimte te laten voor persoonlijke verwerking.

Uit dit kwalitatieve onderzoek is gebleken dat erfgoededucatie over het mijnverleden een bruikbaar middel is om de leefbaarheid in krimpregio Parkstad te verbeteren op voorwaarde dat er meerdere verhalen over dit verleden worden verteld. Wanneer hierbij ruimte wordt gelaten voor persoonlijke invulling is het een zinvol middel voor de identiteitsvorming wat van invloed is op de leefbaarheid.

5.2 Discussie en aanbevelingen

In Nederland zijn momenteel negen gebieden die te maken hebben met krimp (Verwest & Van Dam, 2010; Erfgoedmonitor). Een deel van deze gebieden heeft al te maken met een afname van de leefbaarheid. Hoewel er al eerder onderzoek is gedaan naar de samenhang tussen leefbaarheid krimpgebieden (o.a. Leidelmeijer et. al 2012; Bulder, 2017; Tillema et. al, 2019), is de werking van erfgoed en erfgoededucatie op de leefbaarheid nog niet onderzocht. Volgens Bulder (2018) kan erfgoededucatie in krimpregio's ervoor zorgen dat de leefbaarheid in krimpgebieden weer verbetert. Hoe erfgoed en erfgoededucatie precies ingevuld moeten worden en wat voorwaarden zijn om erfgoededucatie in te zetten met als doel om de leefbaarheid te verbeteren wordt daarbij open gelaten.

In dit onderzoek is daarom onderzocht in welke mate erfgoededucatie een geschikt middel is en op welke manier erfgoededucatie in krimpregio's kan worden ingezet. Hierbij is gefocust op krimpregio Parkstad, omdat deze krimpregio zich volgens Leidelmeijer et. al (2011) het negatiefst heeft ontwikkeld in de periode 2012-2014. Met name de leefbaarheid in de gemeente Heerlen heeft zich in die tijd negatief ontwikkeld. Daarom is er onderzoek gedaan naar wat erfgoededucatie voor deze regio kan betekenen.

Ondanks dat zowel de respondenten als de literatuur aantonen dat erfgoed iets kan betekenen voor de leefbaarheid, zit er wel een verschil in hoe dit in de praktijk wordt omschreven en ervaren. Zo blijkt uit onderzoek van Leidelmeijer et. al (2012) dat leefbaarheid bestaat uit veel verschillende componenten die zijn onder te verdelen in fysieke en sociale aspecten. Volgens Hospers (2012) en Castillo Guerra et. al (2008) zijn de sociale factoren bepalender voor de leefbaarheid. De respondenten benadrukten dat erfgoed met name op de sociale kant van leefbaarheid van invloed kan zijn, zoals bij identiteitsvorming en sociale cohesie. Verschillende respondenten gaven aan dat gemeenten en provincie minder geïnteresseerd zijn in de sociale opbrengsten van erfgoededucatie, omdat deze opbrengsten minder goed in geld uit te drukken zijn. Een fysieke meerwaarde, bijvoorbeeld de waarde van een monumentaal pand, is in geld uit te drukken, terwijl een toename van de sociale cohesie een meer objectieve meerwaarde is die betrekking heeft op gevoelens van mensen. Hoewel voor gemeenten een toename in de sociale cohesie een positieve ontwikkeling van de leefbaarheid is, is de ontwikkeling van deze sociale factor minder relevant wanneer er geld verdeeld wordt. De verwachtingen van overheidsinstanties vormen op deze manier een mismatch met hetgeen dat erfgoed(educatie) kan betekenen voor een krimpregio. Een goede stap voor vervolgonderzoek is daarom om te onderzoeken hoe overheidsinstanties de erfgoededucatie waarderen en hoe sociale aspecten van leefbaarheid voor deze instanties van meerwaarde kunnen zijn, ondanks dat het niet in geld is uit te drukken. Op die manier kunnen de verwachtingen van overheidsinstanties mogelijk in kaart worden gebracht en kan het beleid daarop worden aangepast.

Dit onderzoek toont ook aan welke aspecten van erfgoededucatie van belang zijn voor de uitvoering daarvan. Het vertellen van verhalen bij erfgoed is daarbij een belangrijke uitkomst voor het onderzoek. Deze uitkomst kan ook voor andere krimpgebieden van meerwaarde zijn. Deze verhalen maken namelijk dat er een extra betekenislaag wordt toegevoegd aan erfgoed. Bij het vertellen van deze verhalen moet rekening gehouden worden met de verwachtingen van de gebruikers. Zoals Floch & Jiang (2015) omschrijven moeten het kwalitatieve, betrouwbare verhalen zijn met invulling zijn voor persoonlijke gevoelens als eigenaarschap en voorkeur. De verhalen die verteld moeten worden, komen daarmee niet alleen tot stand door instanties die een verhaal vormen, maar moeten ontstaan door interactie tussen instanties en mensen die over dit verleden kunnen vertellen. Refererend aan Floch & Jiang (2015) kan ook gesteld worden dat het mijnverleden dat is aangewezen als het verleden dat verteld moet worden, een geschikte keuze is. Het is immers een regionaal verhaal dat met behulp van mensen uit dat verleden op een betrouwbare manier verteld kan worden.

Aan de andere kant is dit verleden voor Parkstad heel bepalend geweest en is het voor andere krimpgebieden minder relevant. Andere Nederlandse krimpregio's hebben niet een dergelijk bepalende regionale economie gekend zoals Parkstad. Deze regio's hebben een andere ontwikkeling doorgemaakt en zijn op een andere manier gevormd. Dit maakt dat deze casus gericht is op een voormalig krimpend

mijngebied en nauw raakt aan de ontwikkeling van andere Europese (voormalig) mijngebieden. Voor de andere Nederlandse krimpregio's zal gezocht moeten worden naar verledens die kenmerkend zijn voor waar die regio. Door met betrokkenen uit die regio's te praten, kan gezocht worden naar verhalen die bij die regio passen.

Hoewel er in dit onderzoek gezocht is naar een antwoord op de vraag aan welk erfgoed erfgoededucatie gekoppeld wordt, zit daarin een verschil tussen hoe erfgoed in de theorie wordt omschreven en hoe dit in de praktijk ervaren wordt. Zoals Smith (2006) en Dibbits (2015) omschreven kan iets pas erfgoed worden wanneer mensen het waarderen of daar op een bepaalde manier mee bezig zijn. Hierbij gaat het ook om de waardering van leken voor erfgoed. Dit zijn namelijk de mensen die de leefbaarheid ervaren en waar erfgoed mogelijk een toevoeging voor kan zijn. Daarbij is de scheiding in verschillende vormen van erfgoed, zoals materieel en immaterieel, en de onderverdeling van erfgoed in categorieën zoals de Rijksoverheid (z.j. c) dit doet, in de praktijk minder relevant. De respondenten omschreven het erfgoed uit de mijntijd meer als een categorie waar dit onderscheid er niet toe deed. Daarom hoeft er bij het aanwijzen van erfgoed niet gekeken te worden naar de vorm van het erfgoed, maar of het erfgoed uit die tijd gewaardeerd wordt door de bewoners of niet.

Daarnaast zorgt de waardering van erfgoed door bewoners er volgens de respondenten voor dat erfgoed een bottom-up karakter heeft. De bewoners kunnen volgens hen bepalen wat erfgoed is, terwijl instanties daarbij alleen mogen adviseren. Hierbij gaat het over de waarde die leken hechten aan erfgoed. Dit zijn namelijk ook mensen die de leefbaarheid ervaren en waar erfgoed mogelijk een toevoeging voor kan zijn. Door enkel met experts te spreken, die door hun ervaring en werk mogelijk deels wel weten wat er speelt onder leken, kan het zijn dat het aangewezen erfgoed niet het erfgoed is dat bewoners zouden aanwijzen als het erfgoed dat zij belangrijk vinden voor de identiteitsvorming. Aan de andere kant stellen de experts dat ondanks dat het mijnverleden in de gehele regio nog aanwezig is, de bewoners zich daar niet bewust van zijn. Daarmee hebben de experts ten opzichte van de bewoners een mogelijk completer beeld van wat er op het gebied van erfgoed in de regio speelt, omdat de bewoners die waarde mogelijk nog niet zien. Uit de interviews kwam het dynamische karakter van het mijnverleden naar voren en zagen de experts al een omslag ten opzichte van de tijd vlak na de mijnsluiting. Bewoners hebben die omslag mogelijk nog niet opgemerkt. Door middel van erfgoededucatie kunnen bewoners mogelijk inzien dat het mijnverleden niet meer weggestopt hoeft te worden, maar dat zij deze tijd ook mogen waarderen. Het spreken van experts kan om die reden dienen als een verkenning van welke invloed het erfgoed in Parkstad heeft op het leven van de bewoners. Een invloed die bewoners zelf niet bewust opmerken. Dit onderzoek heeft daarom een verkennend karakter. Bij mogelijk aanvullend onderzoek kan met de bewoners gesproken worden over welk erfgoed zij waarderen en waar zij de identiteit aan kunnen ontleen. Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is dan ook om met bewoners in gesprek te gaan over het erfgoed in Parkstad.

Het betwiste karakter van erfgoed zorgt ervoor dat niet alle bewoners een verbondenheid zullen voelen met het mijnverleden en er niets mee te maken willen hebben. De respondenten beoordelen dat het mijnverleden voor een groot deel van de bewoners inzicht kan geven van de regio waar zij vandaan komen en op die manier mensen kan verenigen. Voor een andere deel van de bewoners kan zijn dat dit niet geldt. Deze andersgestemden willen mogelijk niets meer met het mijnverleden van doen hebben, omdat zij het als traumatisch ervaren. Als gevolg hiervan worden zij uitgesloten van gezamenlijke identiteit die gebaseerd is op het mijnverleden. Erfgoededucatie kan mogelijk deze bewoners het mijnverleden op een andere te ervaren. Daarbij blijft het belangrijk dat erfgoededucatie een open karakter houdt voor persoonlijke verwerking. Hoewel vanuit de meerderheid van de respondenten het mijnverleden aangewezen wordt om de regionale identiteit opnieuw mee op te bouwen, kan dit mogelijk een deel van de bewoners juist uitsluiten. Daarom is het raadzaam om ook met dit gedeelte van de bevolking in gesprek te gaan, zodat ook deze belangen kunnen worden meegenomen bij het ontwerpen van erfgoededucatie met als doel de leefbaarheid te verbeteren.

In de literatuur wordt door Ritsema van Eck et. al (2013) gewaarschuwd voor de negatieve spiraal waar de leefbaarheid in krimpregiën in terecht kan komen. Er is geen causaal verband tussen krimp en

leefbaarheid, maar het kan wel een bedreiging vormen voor de leefbaarheid. In de resultaten wordt dan ook duidelijk dat niet krimp, maar het verliezen van de identiteit heeft geleid tot een afname van de leefbaarheid. Krimp is in Parkstad enkel een versterkende factor van de leefbaarheidsproblematiek en niet de oorzaak. Bovendien kan de vorm van krimp van Parkstad ten opzichte van andere krimpgebieden verschillen. Zo heeft Parkstad te maken met jongeren die wegtrekken om te verhuizen naar plekken die hen meer kansen biedt op gebied van onderwijs en werk en een afname van gezinnen (Elzerman & Bontje, 2015). Mogelijk wordt de krimp in andere krimpgebieden veroorzaakt door andere factoren. Dit zou kunnen betekenen dat erfgoededucatie in die krimpregio's op een andere manier moet worden ingezet, omdat in deze gebieden erfgoededucatie niet identiteitsvorming als doel hoeft te hebben. Daarom is de vraag of de werking van erfgoededucatie zoals ideaal wordt geacht voor Parkstad ook als oplossing kan gelden voor andere krimpgebieden met leefbaarheidsproblemen. Wat betreft vervolgonderzoek in een andere krimpregio, moet gekeken worden naar de vorm van krimp zodat erfgoededucatie daar op een effectieve manier kan worden ingezet.

Ditzelfde geldt voor de doelgroepen die bereikt moeten worden bij erfgoededucatie. Ook deze zijn afhankelijk van de regio. Volgens het Ministerie van OCW (2018) is het voor de doelgroep bepaling van belang dat er rekening gehouden wordt met de lokale behoefte van de bevolking. De uitkomsten van potentiële doelgroepen in dit onderzoek zijn mede gebaseerd op doelgroepen die de regio moet behouden volgens de respondenten. Zo wordt verwacht dat de doelgroepen met een jongere leeftijd van belang zijn om de vergrijzing op te vangen. Vergrijzing is in Parkstad namelijk ontstaan als gevolg van het wegtrekken van jongeren in het verleden (Elzerman & Bontje, 2015). Het is niet gezegd dat vergrijzing, als dat een probleem is in andere krimpgebieden, op eenzelfde manier wordt veroorzaakt. Het kan zijn dat het in andere krimpregio's beter is om andere bevolkingsgroepen te behouden. Daarom zal in vervolgonderzoek nauwkeurig gekeken moeten worden op welke doelgroep een krimpregio zich wil richten wanneer zij erfgoededucatie in willen zetten als middel voor het verbeteren van de leefbaarheid.

Tenslotte worden erfgoed en erfgoededucatie door onder andere Bulder (2018), Vroemen (2018) en Van den Broek & Van Houwelingen (2015) aangewezen als middel dat van invloed kan zijn op de identiteitsvorming. Ook de respondenten beamen dat erfgoed(educatie) hiervoor een meerwaarde kan zijn. Daarbij zijn ook een aantal respondenten die wel zien dat erfgoed een effect heeft op de leefbaarheid, het is echter nooit alleen erfgoed die de leefbaarheid bepaalt. Dit blijkt ook uit de vele dimensies die Leidelmeijer et. al (2012) aan leefbaarheid geven. Erfgoededucatie zal naar verwachting niet op elke dimensie direct invloed kunnen uitoefenen. Enkel erfgoededucatie zal er niet voor zorgen dat mensen in een regio blijven wonen wanneer er op het gebied van onderwijs of werk geen kansen worden geboden. Erfgoededucatie kan er echter wel voor zorgen dat mensen zich thuis voelen in een regio en dat bewoners zich verbonden voelen met de regio en haar bewoners. Daarom moeten instanties wanneer zij als doel hebben om de leefbaarheid te verbeteren, erfgoededucatie niet vergeten, maar ook niet verwachten dat enkel erfgoededucatie de leefbaarheidsproblemen in de regio kan oplossen.

5.3 Reflectie

Voor vervolgonderzoek zijn er verder nog een aantal punten die anders aangepakt kunnen worden. Zowel uit de literatuur als uit de interviews kwam naar voren dat erfgoed draait om de waardering van mensen. Deze waardering wordt niet enkel gevormd door wat experts vinden, maar ook wat bewoners bij het erfgoed voelen en hoe zij hun identiteit daaraan kunnen binden. In dit onderzoek is echter niet onderzocht hoe bewoners het erfgoed in de regio waarderen en welk erfgoed zij aanwijzen als hetgeen dat vormend is voor de regio. Om te kijken op welke manier erfgoededucatie ingezet kan worden in een krimpregio, en wat erfgoed daarbij voor meerwaarde heeft, is het van belang geweest om te begrijpen hoe erfgoededucatie van invloed kan zijn op de leefbaarheid alvorens er inhoudelijke invulling gegeven kan worden aan de educatie. Dit neemt niet weg dat de mening van de bewoners van Parkstad geen toevoeging was geweest voor dit onderzoek en het had de validiteit van het onderzoek kunnen doen toenemen.

Een tweede beperking in het onderzoek is dat enkele respondenten vanuit hun werk een bepaalde vorm van erfgoed vertegenwoordigen. Hoewel voor de interne betrouwbaarheid van dit onderzoek geprobeerd is om tijdens de interviews zoveel mogelijk vast te houden aan de vragenlijsten, kwam dit belang bij sommige respondenten in hun antwoorden terug te zien. Zij konden immers beter vertellen over waarom het bepaalde erfgoed van belang is voor de leefbaarheid en minder met ander erfgoed. Ondanks dat deze respondenten dezelfde vragenlijsten kregen als andere respondenten, is het mogelijk dat in enkele interviews de persoonlijke voorkeur van deze respondent naar voren kwam. Dit had voorkomen kunnen worden door enkel experts te spreken die in het algemeen het erfgoed van Parkstad vertegenwoordigen en geen respondenten te benaderen die een specifieke vorm van erfgoed representeren. Aan de andere kant vertegenwoordigen deze respondenten wel het erfgoed dat eerder al door algemene experts werd aangewezen als erfgoed dat relevant kan zijn voor het verbeteren van de leefbaarheid. Voor de betrouwbaarheid was het mogelijk wel beter geweest om meer algemene experts te benaderen voor een interview, zodat de uitkomsten van het onderzoek in dat opzicht minder belangeloos zijn.

Een laatste punt is dat er uitsluitend gesproken is met regionale respondenten die, op een enkeling na, werkzaam zijn in de gemeente Heerlen. Daarom hebben sommige citaten bijvoorbeeld alleen betrekking op de ontwikkeling van Heerlen van zowel voor als na de mijnsluiting. Het kan daardoor zijn dat in dit onderzoek voornamelijk de belangen van Heerlen naar voren komen en minder dat van andere gemeenten in Parkstad. Hoewel met deze respondenten wel gesproken is over het erfgoed in Parkstad en het mijnverleden in de gehele regio van invloed is, benadrukte Kamps (2015) dat er verschillen zijn in de leefbaarheid tussen de stedelijke en landelijke gebieden van Parkstad. Ook respondent 5 vertelde dat er verschillende belangen spelen in de gemeenten in Parkstad. Daarom was het nuttig geweest om ook vertegenwoordigers vanuit andere gemeenten te spreken over hoe zij denken over erfgoed, identiteitsvorming en leefbaarheid.

Literatuur

- Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. Londen: Routledge.
- Aplin, G. (2002). *Heritage; identification, conservation, and management*. Oxford UP: South Melbourne.
- Ashworth, G. J., & Kuipers, J. (2004). Erfgoedplanning in Nederland: een incomplete paradigmawisseling. *Agora*, 20(2), 4-7.
- Audenhove, L. van (2007). *Expert interviews and interview techniques for policy analysis*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Baarda, D. B., Goede, M. P. M., de & Teunissen, J. (2013). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff.
- Baarveld, M., Smit, M. & Hoogerbrugge, M. (2014). *Bouwen aan herbestemming van cultureel erfgoed: Samenwerking en verevening in gebiedsontwikkeling*. Den Haag: Platform 31.
- Bassano, C., Barile, S., Piciocchi, P., Spohrer, J. C., Iandolo, F., & Fisk, R. (2019). Storytelling about places: Tourism marketing in the digital age. *Cities*, 87, 10-20.
- Bergh, G. van den (2013). Volg het spoor terug: de rol van erfgoed. Verkregen van de website: <https://www.unesco.nl/artikel/volg-het-spoor-terug-de-rol-van-erfgoed>
- Bodd, J. & Hofman, J. (1999). *Thuis in de buurt: Leefbaarheid en de behoeftenloopbaan van bewoners*. Verkregen van de website van de Rode Wouw: <https://www.rodewouw.nl/assets/files/versie-thuis-in-de-buurt-januari-03.pdf>
- Boeije, H., Hart, H, 't & Hox, J. (2009). *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Bouma, M. (2011). *Storytelling in 12 stappen: op reis met de held*. Antwerpen: Atlas Contact.
- Boxtel, C. (2009). *Geschiedenis, erfgoed en didactiek [oratie]*. Geraadpleegd van: https://lkca.nl/wp-content/uploads/2020/02/ws_2009_oratie_carla_van_boxtel.pdf
- Bulder, E. (2017). De responsieve regio: van een complete kern naar een complete regio. In *10 jaar Barometer Maatschappelijk Vastgoed: impact, trends en ontwikkelingen* (1 ed.). Hanze University of Applied Sciences, Groningen - Research Centre for Built Environment – NoorderRuimte.
- Bulder, E. (2018). Krimpgebied aantrekkelijk maken?: investeer in cultuur-en erfgoededucatie. *Cultuurkrant NL*. Verkregen van: <https://www.lkca.nl/cultureel%20kapitaal/krimpgebied-investeer-in-cultuur--en-erfgoededucatie>
- Burton, M. (2014). Quality of place. *Encyclopedia of quality of life and Well-Being research*, 5312-5314.
- Broek, A. van den & Houwelingen, P. van (2015). *Gisteren vandaag: Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Castillo Guerra, J. E., Glashouwer, M., & Kregting, J. (2008). *Tel je zegeningen: Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*. Nijmegen: Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). Voor derde jaar op rij 100 duizend inwoners erbij. Verkregen van de website van het Centraal Bureau voor de Statistiek: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/01/voor-derde-jaar-op-rij-100-duizend-inwoners-erbij>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (z.j.). Bevolkingsontwikkeling. Opgevraagd op 9 mei 2019. Verkregen van de website van het Centraal Bureau voor de Statistiek: <https://www.cbs.nl/nl-nl/reksen/bevolkingsontwikkeling>

- Chang, Y. L., Hou, H. T., Pan, C. Y., Sung, Y. T., & Chang, K. E. (2015). Apply an augmented reality in a mobile guidance to increase sense of place for heritage places. *Journal of Educational Technology & Society*, 18(2), 166-178.
- Compendium voor de Leefomgeving (2015). Gemiddeld kindertal per vrouw, 2014. Verkregen van de website van Compendium voor de Leefomgeving:
<https://www.clo.nl/indicatoren/nl211005-gemiddeld-kindertal-per-vrouw>
- Dam, F. van, Groot, C. van & Verwest, F. (2007). Groei, krimp en ruimte. Toekomstige regionale en lokale verschillen. *Demos*, 23(1), 1-5.
- Doets, C., Esch, W. V., Houtepen, J., Visser, K., & De Sousa, J. (2008). Palet van de non-formele educatie in Nederland. 's-Hertogenbosch: CINOP expertisecentrum.
- Dommelen, S. van, & Pen, C. J. (2013). *Cultureel erfgoed op waarde geschat: economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*. Den Haag: Platform.
- Dibbits, H. C. (2015). Delen van het verleden: Erfgoed en educatie in de 21ste eeuw [oratie]. Geraadpleegd van:
https://www.lkca.nl/~media/downloads/portals/erfgoededucatie/delen_van_het_verleden_oratie_hester_dibbits.pdf
- Elzerman, K., & Bontje, M. (2015). Urban shrinkage in Parkstad Limburg. *European Planning Studies*, 23(1), 87-103.
- Ennen, E., Offringa, B. (2013). De betekenis van erfgoed voor regionale ontwikkeling. *Vrijtijdstudies*, 31(3), 17-27.
- Erfgoed Brabant (2018). Erfgoededucatie in het nieuwe curriculum. Verkregen van de website van Erfgoed in Brabant:
<https://www.erfgoedbrabant.nl/media/803635/visiedocument-erfgoededucatie-voor-curriculumnu-feb-2018.pdf>
- Erfgoedmonitor, de (z.j.). Krimp- en anticipeergebieden. Opgevraagd op 3 mei 2019. Verkregen van de website van de Erfgoedmonitor:
<https://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/krimp-en-anticipeergebieden>
- Erfgoedstem, De. (2009). Cultuurhistorie en leefbaarheid in kleine kernen. Verkregen van de website van De Erfgoedstem:
<https://erfgoedstem.nl/cultuurhistorie-en-leefbaarheid-in-kleine-kernen/>
- Floch, J., & Jiang, S. (2015). One place, many stories digital storytelling for cultural heritage discovery in the landscape. *Digital Heritage*, 503-510.
- Fol, S. (2012). Urban shrinkage and socio-spatial disparities: Are the remedies worse than the disease?. *Built Environment*, 38(2), 259-275.
- Frijhoff, W. (2007). Dynamisch erfgoed: Heeft De Cultuurgeschiedenis Toekomst? Amsterdam: SUN.
- Gardenier, J. D., Nanninga, M., Rijn, H. van & Weijer, A. (2011). *Leven in de leegte: leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010* (Rapport CAB). Groningen: CAB.
- Geerts, W. & Kralingen, R. van (2011). Handboek voor leraren. Bussum: Coutinho.
- Gemeente Heerlen (2008). Stadsvisie Heerlen 2026: Centrumstad. Ondernemende stad. Jeugdige stad. Netwerkstad. Energiëk hart van Parkstad. Verkregen van de website van Buurtgericht Werken Heerlen:
http://www.bgwheerlen.nl/wp-content/uploads/2013/07/StadsvisieHeerlen2026_LR11.pdf

- Goess, S., de Jong, M., & Meijers, E. (2016). City branding in polycentric urban regions: Identification, profiling and transformation in the Randstad and Rhine-Ruhr. *European Planning Studies*, 24(11), 2036-2056.
- Gorp, B.H. van (2000). Nagelaten? Het stedelijk erfgoed 1850-1940 en de historische geografie. *Historisch geografisch tijdschrift*, 18 (1), (pp. 12-22).
- Graaf, A. de, Hospers, G.J., Péro, M., Renes, H., Stegmeijer, E. & Strolenberg, F. (2014). Werven en verbinden: Krimp en erfgoed in Europa. Verkregen van de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:
<https://publicaties.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/werven-en-verbinden-krimp-en-erfgoed-in-europa.pdf>
- Graaf, K. de, Hendriks, R. & Zuidema, E. (2015). Levende Monumenten in een leefbare regio. Verkregen van de website de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:
https://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/advies_levende_monumenten_in_een_leefbare_regio_16_07_2015.pdf
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2016). *A geography of heritage: Power, culture and economy*. Routledge.
- Grever, M., & van Boxtel, C. (2014). Verlangen naar tastbaar verleden: erfgoed, onderwijs en historisch besef. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Großmann, K., Bontje, M., Haase, A., & Mykhnenko, V. (2013). Shrinking cities: Notes for the further research agenda. *Cities*, 35, 221-225.
- Hak, T. (2007). Theorie toetsen in kwalitatief onderzoek. *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek in Nederland*, 36(3), 5-13.
- Hart, J. de, Knol, F., Maas-de Waal, C. & Roes, T. (2002). *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (Rapport SCP 9097700764). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hasselt, G. van, & Mein, M. (2013). Aan de slag met een leerlijn Erfgoededucatie. Verkregen van de website van het Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam:
<https://kc-r.nl/media/101155/definitieve-versie-leerlijn-erfgoed.pdf>
- Hoekveld, J. J., & Bontje, M. (2016). Intra-Regional Differentiation of Population Development in Southern-Limburg, the Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 107(3), 282-297.
- Hoeven, M. van der, Jacobse, A., Lanschot Hubrecht, V. van, Rass, A., Sluijsmans, I., Volre, R. van de, (...) Ekster, W. (2014). *Cultuur in de Spiegel: Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Enschede: SLO.
- Holthuis, P. (2005). Erfgoedonderwijs is niet van gisteren. In P. Holthuis (Ed.), *Erfgoededucatie in onderwijsleersituaties* (pp. 6-26). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Holtorf, C. (2015). Averting loss aversion in cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 21(4), 405-421.
- Hospers, G. J. (2012). Krimpdorpen in een global village. *Geografie*.
- Hospers, G. J., & Reverda, N. (2015). *Managing population decline in Europe's urban and rural areas*. Heidelberg: Springer International Publishing.
- Huisman, D. (2014). Telling a family culture: storytelling, family identity, and cultural membership. *Interpersonal: An International Journal on Personal Relationships*, 8(2), 144-158.
- Huygen, A., & de Meere, F. (2008). *De invloed en effecten van sociale samenhang*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

- Jong, A. de & Duin, C. van (2009). Regionale prognose 2009-2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp. Verkregen van de website van het Centraal Bureau voor de Statistiek:
<https://www.cbs.nl/-/media/imported/documents/2010/53/2009-k4-b15-p35-art.pdf>
- Kamps, P. (2015, 16 december). Zwarte gaten van Parkstad. *De Limburger*. Verkregen van:
https://www.limburger.nl/cnt/dmf20151216_00003081/zwarte-gaten-van-parkstad
- Kennis voor Krimp (2015). Toelichting Werven en verbinden: krimp en erfgoed in Europa. Verkregen van de website van Kennis voor Krimp:
<https://www.kennisvoorkrimp.nl/publicaties-over-krimp/werven-en-verbinden-krimp-en-erfgoed-in-europa>
- Kennis voor Krimp (2019). Nieuws over krimp: Limburg. Verkregen van de website van Kennis voor Krimp:
<https://www.kennisvoorkrimp.nl/nieuws-over-krimp/demografie>
- Keskin, H., Akgun, A. E., Zehir, C., & Ayar, H. (2016). Tales of cities: City branding through storytelling. *Journal of Global Strategic Management*, 10(1), 31-41.
- Khorasani, M., & Zarghamfard, M. (2018). Analyzing the impacts of spatial factors on livability of peri-urban villages. *Social Indicators Research*, 136(2), 693-717.
- Klein, S., Grever, M., & van Boxtel, C. (2011). 'Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder'-Afstand en nabijheid bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie in Nederland. *Tijdschrift voor geschiedenis*, 124(3), 380-395.
- Kleinhans, R. J., & Bolt, G. (2010). Vertrouwen houden in de buurt: Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten. Den Haag: Nicis Institute.
- Knoop, R. (2008). A Tale of Two Cities: Idealen en ideaaltypen in de erfgoededucatie. Verkregen van de website van Academia:
http://www.academia.edu/download/33343007/educatieartikel_Knoop_in_MMN.pdf
- Koomen, E., Westerink, J., & Nedkov, S. (2014). Gebiedsontwikkeling dicht bij de burger. *Rooilijn*, 47(4), 280-285.
- Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie Amateurkunst (2019). Cultuurbeleid 2021-2024: Cultuur voor iedereen. Verkregen van de website van het Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie Amateurkunst:
<https://www.lkca.nl/nieuwsoverzicht/cultuurbeleid-2021-2024-cultuurparticipatie-cultuuronderwijs>
- Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie Amateurkunst (z.j.). Erfgoededucatie. Opgevraagd op 4 maart 2019. Verkregen van de website van het LKCA:
<https://www.lkca.nl/artikelen/erfgoededucatie>
- Lauf, S., Haase, D., Seppelt, R., & Schwarz, N. (2012). Simulating demography and housing demand in an urban region under scenarios of growth and shrinkage. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 39(2), 229-246.
- Leidelmeijer, K. & Marlet, G. Rossum, F. van, Woerkens, C. van & Schulenberg, R. (2011). *Leefbaarheid in krimpgebieden: een verkenning van de relatie tussen bevolkingskrimp en leefbaarheid* (Rapport RIGO P19700). Amsterdam: RIGO Research en Advies.

- Leidelmeijer, K., Marlet, G., Iersel, J. van, Woerkens, C. van & Heijden, H. van der (2008). De Leefbarometer: Leefbaarheid in Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken. Verkregen van de website van de Leefbarometer:
<https://leefbaarometer.nl/resources/rapportage%20instrumentontwikkeling%20Leefbaarometer%201.0.pdf>
- Leidelmeijer, K., Marlet, G., Ponds, R., & Woerkens, C. van (2012). Leefbaarheid in beeld: Analyse van de leefbaarheidsontwikkeling 2012-2014 volgens de Leefbarometer 2.0. Verkregen van de website van de Leefbarometer:
<https://www.leefbaarometer.nl/resources/Leefbaarheid%20in%20beeld.pdf>
- Libau (z.j.). Programma Herbestemming Cultureel Erfgoed. Opgevraagd op 28 juni 2019. Verkregen van de website van Libau:
<https://www.libau.nl/aardbevingen/programma-herbestemming-cultureel-erfgoed/>
- Luken, L. (2019). Parkstad Limburg: verbeterde leefbaarheid in krimpregio dankzij regionale samenwerking. Verkregen van de website van Gebiedsontwikkeling.nu:
<https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/parkstad-limburg-effectieve-krimpaanpak-door-regionale-samenwerking/>
- Marsman, G. & Leidelmeijer, K. (2001). *Leefbaarheid Schipholregio: meer dan geluid alleen* (Rapport gemeente Haarlemmermeer en provincie Noord-Holland 77940). Amsterdam: RIGO Research en Advies BV.
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., & Cunningham-Sabot, E. (2012). Shrinking cities: Urban challenges of globalization. *International journal of urban and regional research*, 36(2), 213-225.
- McCann, E. J. (2007). Inequality and politics in the creative city-region: Questions of livability and state strategy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1), 188-196.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018). Indeling krimp- en anticepeerregio's. Verkregen van de website van de Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingskrimp/documenten/publicaties/2018/01/23/indeling-gemeenten-krimpregios-en-anticepeerregios-per-1-1-2018>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2013). *Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2018). Erfgoed telt: de betekenis van erfgoed voor de samenleving. Verkregen van de website van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap:
https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/beleidsnotas/2018/06/22/erfgoed-telt-de-betekenis-van-erfgoed-voor-de-samenleving/Erfgoed_telt_juni_2018.pdf
- Morse, J. M. (2015). Data Were Saturated... . *Qualitative Health Research*, 25(5), 587-588.
- Nederlandse Museumvereniging (2011). Meer dan waard. De maatschappelijke betekenis van musea. Amsterdam: Nederlandse Museumvereniging.
- Nimwegen, N. van, & Heering, E. L. (2009). Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009: van groei naar krimp: een demografische omslag in beeld. NIDI rapport.
- Okulicz-Kozaryn, A., & Valente, R. R. (2018). Livability and subjective well-Being across European cities. *Applied Research in Quality of Life*, 1-24.
- Oosterbaan, W. (2014). *Ons erf: identiteit, erfgoed, culturele dynamiek*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Opdenakker, R. (2006, September). Advantages and disadvantages of four interview techniques in qualitative research. *In Forum: Qualitative social research*, 7(4).

- Overweel, S. (2014). *De kracht van krimp*. In: Van Onderop: Bottom-up initiatieven in krimpgebieden. Rotterdam: Drukkerij Printvisie.
- Pallagst, K. (2010). The planning research agenda: shrinking cities—a challenge for planning cultures. *Town Planning Review*, 81(5), 1-4.
- Palma, J. G. (2014). De-industrialisation, 'premature' de-industrialisation and the dutch-disease. *Revista NECAT-Revista do Núcleo de Estudos de Economia Catarinense*, 3(5), 7-23.
- Panagopoulos, T., & Barreira, A. P. (2012). Shrinkage perceptions and smart growth strategies for the municipalities of Portugal. *Built Environment*, 38(2), 276-292.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2009). Nieuwe regionale bevolkingsprognoses tot 2040. Verkregen van de website van het Planbureau voor de Leefomgeving:
<https://www.pbl.nl/nieuws/persberichten/2009/nieuwe-regionale-bevolkingsprognoses-tot-2040>
- Planbureau voor de Leefomgeving (z.j.). Bevolkingsprognose 2015-2040. Opgevraagd op 2 mei 2019. Verkregen van de website van het Planbureau voor de Leefomgeving:
<https://www.pbl.nl/themasites/regionale-bevolkingsprognose/bevolkingsprognoses-2015-2040>
- Plochg, T., & Van Zwieten, M. C. B. (2007). Kwalitatief onderzoek. *Handboek gezondheidszorgonderzoek*, 77-93.
- Renes, J. (2011). Erfgoed in interessante tijden [oratie]. Geraadpleegd van:
<http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/20111/Oratie?sequence=1>
- Reulink, N., & Lindeman, L. (2005). Kwalitatief onderzoek: Participerende observatie. Verkregen van de website van de Radboud Universiteit:
[http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20\(2005\)/om2_files/syllabus/kwalitatief.pdf](http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20(2005)/om2_files/syllabus/kwalitatief.pdf)
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2019). Gebouwde rijksmonumenten – aantal. Verkregen van de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:
<https://www.erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-aantal>
- Rijksoverheid (z.j. a). Krimpgebieden en anticipeergebieden. Opgevraagd op 18 april 2019. Verkregen van de website van de Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingskrimp/krimpgebieden-en-anticipeergebieden>
- Rijksoverheid (z.j. b). Nieuw leven voor erfgoed. Opgevraagd op 2 april 2019. Verkregen van de website van de Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/06/22/nieuw-leven-voor-erfgoed>
- Rijksoverheid (z.j. c). Wat is een monument en welke typen monumenten zijn er?. Opgevraagd op 19 augustus 2019. Verkregen van de website van de Rijksoverheid:
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/vraag-en-antwoord/wat-is-een-monument-en-welke-typen-monumenten-zijn-er>
- Ritsema van Eck, J., Dam, F. van, Groot, C. de & Jong, A. de (2013). *Demografische ontwikkelingen 2010-2040: Ruimtelijke effecten en regionale diversiteit*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ročak, M., Hospers, G. J., & Reverda, N. (2016). Searching for social sustainability: The case of the shrinking city of Heerlen, The Netherlands. *Sustainability*, 8(4), 382.
- Rouwendal, J. (2013). Oud goud, economische waardering van cultureel erfgoed [oratie]. Geraadpleegd van:
<http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/40329/Oratie?sequence=1>
- Simons, R. J., (2015). Leren: wat is dat eigenlijk?. Verkregen van de NRO Kennisportal Onderwijs:
<https://wij-leren.nl/leren-definitie-acht-dimensies.php>

- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. New York: Routledge.
- Van Staa, A., & Evers, J. (2010). 'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek in Nederland*, 43(1), 5-12.
- Stadsregio Parkstad Limburg (2020). Gemeenten. Verkregen van de website van Stadsregio Parkstad Limburg:
<https://parkstad-limburg.nl/stadsregio/gemeenten/>
- Steel, P., Schmidt, J., & Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological bulletin*, 134(1), 138.
- Stuart-Fox, M., Blijie, B., Ligthart, D., Faessen, W. & Kleinepier, T. (2019). *De woningmarkt en leefbaarheid in krimpgedebieden: Uitkomsten van het WoonOnderzoek Nederland (WoON) 2018 en CBS data*. Delft: ABT Research.
- Thissen, F. (2010). Wat houdt een (krimpend) dorp leefbaar en vitaal?. *Real Estate Magazine*, 13(9), 23-26.
- Tillema, T., Jorritsma, P., & Harms, L. W. J. (2019). *Bevolkingsdaling en de effecten op de bereikbaarheid en de mobiliteit in Nederland*. Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid (KiM).
- Valtolina, S. (2016). A storytelling-driven framework for cultural heritage dissemination. *Data Science and Engineering*, 1(2), 114-123.
- Vanherwegen, D., & Lievens, J. (2014). The mechanisms influencing active arts participation: an analysis of the visual arts, music, and the performing arts. *Sociological Inquiry*, 84(3), 435-471.
- Vanwing, T., Vermeersch, L., Verschelden, G., Machiels, R., & Vandenbroucke, A. (2008). *Evoluties en kenmerken van niet-formele educatie*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Veldhuizen, A. van (2015). Erfgoed en onderwijs. Verkregen van de website van Erfgoed Gelderland:
<http://erfgoed gelderland.nl/wp-content/uploads/2016/04/Erfgoed-Cahier-1-Publiek-1.pdf>
- Verwest, F & Dam, F. van (2010). *Van bestrijden naar begeleiden: Demografische krimp in Nederland*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Vreke, J., Salverda, I. E., & Langers, F. (2010). *Niet bij rood alleen: buurtgroen en sociale cohesie* (Rapport Alterra 2070). Wageningen: Alterra.
- Vroemen, J. (2018). *Educatie in erfgoed: Hoe we erfgoed (kunnen) gebruiken in het Nederlandse onderwijs*. Raalte: Drukkerij van Gorcum.
- Weenink, D. (2009). *Samen leven in het dorp: 'sociale cohesie: voor wat het waard is'*. Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen UR.
- Wijn, C. (2013). *Gemeentelijk cultuurbeleid – een handleiding*. Den Haag: VNG uitgeverij.

Bijlagen

Bijlage 1:	Vragenlijst erfgoedexperts
Bijlage 2:	Vragenlijst erfgoededucatie experts
Bijlage 3:	Vragenlijst erfgoedmedewerker regio
Bijlage 4:	Codeboom

Bijlage 1: Vragenlijst erfgoedexperts

Start	<ul style="list-style-type: none"> • Interview starten door onderwerp te introduceren. Waar gaat het precies over, waar is het voor en wat gebeurt er met de data en resultaten? • Vertellen dat het een anoniem interview is. • Toestemming vragen aan respondent voor het opnemen van het interview.
Introductie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat doet u in het dagelijks leven?
Erfgoed	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u de definitie van erfgoed? • Wat vindt u de meerwaarde van erfgoed voor een gebied? • Waarom vindt u dat erfgoed deze meerwaarde voor de regio heeft? • Wat denkt u dat erfgoed een krimpregio te bieden heeft?
Lokale identiteit	<ul style="list-style-type: none"> • Denkt u dat erfgoed een geschikt middel is om mensen aan een regio te binden? Zo ja, op welke manier denkt u dat dit het beste kan? • Hoe zou erfgoed een rol kunnen spelen in het versterken van een identiteit?
Leefbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> • Op welke manier kan erfgoed de leefbaarheid van een gebied beïnvloeden? • Voor welk aspect van leefbaarheid kan erfgoed met name een rol spelen, de fysieke of sociale leefomgeving? • Welke vorm van erfgoed denkt u dat het meest van invloed is op de leefbaarheid van een gebied? • Met het oog op uitsluiting van 'anderen': In hoeverre kan een erfgoed een bedreiging vormen voor de leefbaarheid?
Erfgoededucatie – Doelgroep	<ul style="list-style-type: none"> • Welke doelgroep denkt u dat het meeste waarde hecht aan erfgoed? • Op welke doelgroep zal erfgoededucatie zich het meest moeten richten om mensen aan de regio te kunnen binden? • Welke vorm van erfgoededucatie is naar uw mening het meest nuttig om de leefbaarheid van een gebied te vergroten?
Huidige inzet van erfgoed	<ul style="list-style-type: none"> • Denkt u dat overheden de meerwaarde van erfgoed voor een regio inzien of denkt u dat erfgoed nog niet optimaal wordt ingezet als hulpmiddel voor een regio? Waarom merkt u dat dit wel of nog niet gebeurt? • Hoe zouden overheden de meerwaarde van erfgoed in een regio beter kunnen benutten? • Wordt er op het gebied van erfgoed(educatie) al iets gedaan door instanties met als doel de leefbaarheid van het gebied te beïnvloeden? Zo ja, wat voor initiatieven zijn dit? • Welke andere ontwikkelingen waarbij erfgoed een rol speelt worden in de praktijk ingezet om de leefbaarheid te verbeteren?
<p>Vragen of respondent bekend is met het erfgoed in Parkstad Limburg.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ja: vragen hieronder stellen. • Nee: interview afronden. 	
Regio	<ul style="list-style-type: none"> • Wat denkt u dat het unieke is aan deze regio als het gaat om erfgoed? • Hoe denkt u dat de bewoners van Parkstad Limburg de aanwezigheid van dit erfgoed ervaren? • In hoeverre speelt dit erfgoed een rol in het leven van de mensen in Parkstad? • In hoeverre denkt u dat de aanwezigheid van dit erfgoed van invloed is op binding van mensen met de regio?
Afsluiting	<ul style="list-style-type: none"> • Wilt u nog iets toevoegen of benoemen dat niet behandeld is in dit interview, maar dat u wel als relevant voor het onderzoek acht? • Bedankt voor uw hulp. Ik kan het definitieve onderzoek naar u opsturen als u dit wilt.

Bijlage 2: Vragenlijst erfgoededucatie experts

Start	<ul style="list-style-type: none"> • Interview starten door onderwerp te introduceren. Waar gaat het precies over, waar is het voor en wat gebeurt er met de data en resultaten? • Vertellen dat het een anoniem interview is. • Toestemming vragen aan respondent voor het opnemen van het interview.
Introductie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat doet u in het dagelijks leven?
Erfgoed	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u de definitie van erfgoed? • Wat vindt u de meerwaarde van erfgoed voor een gebied? • Waarom vindt u dat erfgoed deze meerwaarde voor de regio heeft? • Wat denkt u dat erfgoed een krimpregio te bieden heeft?
Erfgoededucatie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u de definitie van erfgoededucatie? • Wat vindt u de meerwaarde van erfgoededucatie voor een gebied? • Wat denkt u dat erfgoededucatie een krimpregio te bieden heeft?
Lokale identiteit	<ul style="list-style-type: none"> • Op welke manier kan erfgoed bijdragen aan betrokkenheid van mensen met een gebied? • Welke rol heeft erfgoededucatie hierbij? • Hoe denkt u dat de invloed van erfgoed op een identiteit kan zijn? (een stap verder dan betrokkenheid) • In hoeverre denkt u dat erfgoededucatie een rol speelt in het versterken van een of de lokale identiteit? • Op welke manier kan erfgoededucatie een rol spelen om de lokale identiteit te versterken?
Leefbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> • In hoeverre denkt u dat erfgoed van invloed is op de leefbaarheid van een gebied? • Welke vorm van erfgoed denkt u dat het meest van invloed is op de leefbaarheid van een gebied? (bijvoorbeeld materieel, immaterieel, religieus) • Op welke manier kan erfgoededucatie een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van een gebied? • Wat zijn valkuilen bij het inzetten van erfgoededucatie als hulpmiddel voor het verbeteren van de leefbaarheid? • Met oog op uitsluiting van 'anderen': In hoeverre kan een erfgoed een bedreiging vormen voor de leefbaarheid?
Erfgoededucatie – Doelgroep	<ul style="list-style-type: none"> • Welke doelgroep denkt u dat het meeste waarde hecht aan erfgoed? • Op welke doelgroep zal erfgoededucatie zich het meest moeten richten om mensen aan de regio te kunnen binden? • Welk erfgoed is voor deze doelgroepen van belang? • Aan welk erfgoed hechten zij waarden in het algemeen? • Welke vorm van erfgoededucatie is naar uw mening het meest nuttig om de leefbaarheid van een gebied te vergroten?
Huidige inzet van erfgoed	<ul style="list-style-type: none"> • Denkt u dat overheden de meerwaarde van erfgoed voor een regio inzien of denkt u dat erfgoed nog niet optimaal wordt ingezet als hulpmiddel voor een regio? Waarom merkt u dat dit wel of nog niet gebeurt? • Hoe zouden overheden de meerwaarde van erfgoed in een regio beter kunnen benutten? • Wordt er op het gebied van erfgoed(educatie) al iets gedaan door instanties met als doel de leefbaarheid van het gebied te beïnvloeden? Zo ja, wat voor initiatieven zijn dit? • Welke andere ontwikkelingen waarbij erfgoed een rol speelt worden in de praktijk ingezet om de leefbaarheid te verbeteren?

Vragen of respondent bekend is met het erfgoed in Parkstad Limburg.

- Ja: vragen hieronder stellen.
- Nee: interview afronden.

Regio	<ul style="list-style-type: none"> • Wat denkt u dat het unieke is aan deze regio als het gaat om erfgoed? • Hoe denkt u dat de bewoners van Parkstad Limburg de aanwezigheid van <i>dit</i> erfgoed ervaren? • In hoeverre speelt <i>dit</i> erfgoed een rol in het leven van de mensen in Parkstad? • In hoeverre denkt u dat de aanwezigheid van <i>dit</i> erfgoed van invloed is op binding van mensen met de regio? • Hoe zouden deze mensen in de toekomst in aanraking kunnen komen met erfgoededucatie?
Afsluiting	<ul style="list-style-type: none"> • Wilt u nog iets toevoegen of benoemen dat niet behandeld is in dit interview, maar dat u wel als relevant voor het onderzoek acht? • Bedankt voor uw hulp. Ik kan het definitieve onderzoek naar u opsturen als u dit wilt.

Bijlage 3: Vragenlijst erfgoedmedewerker regio

Start	<ul style="list-style-type: none"> • Interview starten door onderwerp te introduceren. Waar gaat het precies over, waar is het voor en wat gebeurt er met de data en resultaten? • Vertellen dat het een anoniem interview is. • Toestemming vragen aan respondent voor het opnemen van het interview.
Introductie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat doet u in het dagelijks leven?
Erfgoed	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u de definitie van erfgoed? • Wat is de meerwaarde voor erfgoed voor deze regio? • Met welke functie heeft erfgoed in de regio? (<i>ontspanning/uitstraling/binding</i>)
Erfgoededucatie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u de definitie van erfgoededucatie? • Wat wordt er momenteel aan erfgoededucatie gedaan in de regio? • Wat vindt u de meerwaarde van erfgoededucatie voor een gebied?
Regio	<ul style="list-style-type: none"> • Wat denkt u dat het unieke is aan deze regio als het gaat om erfgoed? • Hoe denkt u dat de bewoners van Parkstad Limburg de aanwezigheid van <i>dit</i> erfgoed ervaren? • Hoe ervaren verschillende bevolkingsgroepen <i>dit</i> erfgoed volgens u? Zijn er grote verschillen tussen diverse bevolkingsgroepen? • In hoeverre speelt <i>dit</i> erfgoed een rol in het leven van de mensen in Parkstad? • In hoeverre denkt u dat de aanwezigheid van <i>dit</i> erfgoed van invloed is op binding van mensen met de regio?
Krimp	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is de grootste bedreiging die krimp vormt voor regio Parkstad? • Hoe denkt u dat erfgoed als middel de regio kan helpen? • Met welk doel denkt u dat dat erfgoed(educatie) ingezet moet worden in de regio? • In hoeverre kan erfgoed een middel zijn om mensen in de regio te houden of bijvoorbeeld 'terug te winnen'?
Lokale identiteit	<ul style="list-style-type: none"> • In hoeverre denkt u dat erfgoededucatie een geschikt middel is om mensen aan een regio te binden? • Op welke manier kan erfgoededucatie bijdragen aan betrokkenheid met een gebied? • In hoeverre denkt u dat erfgoededucatie een rol speelt in het versterken van een / de lokale identiteit?
Leefbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> • In hoeverre denkt u dat erfgoed van invloed is op de leefbaarheid van een gebied? • Welke vorm van erfgoed denkt u dat het meest van invloed is op de leefbaarheid van een gebied? • Op welk 'soort' erfgoed kan erfgoededucatie het beste op bouwen om de leefbaarheid van de regio te vergroten? • Met het oog op uitsluiting van 'anderen': In hoeverre kan een erfgoededucatie een bedreiging vormen voor de leefbaarheid?
Erfgoededucatie – Doelgroep	<ul style="list-style-type: none"> • Welke doelgroep denkt u dat het meeste waarde hecht aan erfgoed? • Zijn deze doelgroepen ook de doelgroep die jullie als instantie momenteel proberen of moeten bereiken? • Op welke doelgroep zal erfgoededucatie zich het meest moeten richten om mensen aan de regio te kunnen binden? • Welk erfgoed is voor deze doelgroepen van belang? / Waar hechten zij waarden aan? • Welke vorm van erfgoededucatie is naar uw mening het meest nuttig om de leefbaarheid van een gebied te vergroten?

Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Welke rol zal erfgoed in de toekomst voor de regio hebben? • Hoe kunnen jullie als organisatie eraan bijdragen dat erfgoed in de toekomst ingezet zal (blijven) worden ten behoeve van de leefbaarheid? • Op welke manier valt dit te realiseren? • Hoe is de samenwerking tussen verschillende betrokken instanties bij het realiseren van erfgoededucatie in de regio?
Afsluiting	<ul style="list-style-type: none"> • Wilt u nog iets toevoegen of benoemen dat niet behandeld is in dit interview, maar dat u wel als relevant voor het onderzoek acht? • Bedankt voor uw hulp. Ik kan het definitieve onderzoek naar u opsturen als u dit wilt.

Bijlage 4: Codeboom

Hoofdcode	Open code	Axiale code	Selectieve code
Wat	Erfgoed	<i>Definiëring erfgoed</i>	Materieel – immaterieel Landschap Verleden Dynamisch Betekenis voor mensen Exclusiviteit Vergelijkbare plekken
		<i>Erfgoed in Parkstad</i>	Mijnen Mijngemeenschappen Sociale samenhangen Romeinen Carnaval Bokkenrijders Landschap Kastelen Kloosters Schutterijen
		<i>Functie erfgoed in Parkstad</i>	Waarden Betekenis Identiteit Verbinden met elkaar Binding met regio Begrip verleden Traditioneel Economisch Wegstoppen Burgerschapsvorming Verhaal van Nederland
Waarom?	Leefbaarheid	<i>Huidige leefbaarheid in Parkstad</i>	Vergeten trots Problemen Opkrabbelen Stadsplannen Identiteitsproblematiek
		<i>Krimp en leefbaarheid</i>	Voorbode Nederland Verpaupering Criminaliteit Kansloos Neerwaartse spiraal Vergrijzing Geen doorstroom woningen
		<i>Bepalende factoren leefbaarheid</i>	Sociaal Sociale cohesie Fysiek Sfeer in de stad Veiligheid Combinatie
		<i>Rol erfgoed verbeteren leefbaarheid</i>	Trots Gebruikswaarde Herbestemming

			Identiteit Unieke plek Gemeenschapsgevoel Samenkomen Erkenning Begrijpen van de regio Sense of place Betrokkenheid
Wat vertellen	Verhaal	<i>Meerwaarde verhaal</i>	Kennis Betrokkenheid Binding Begrijpen waarde Mag verteld worden Identiteitsvorming Herkenning Plek kunnen geven
		<i>Meerdere verhalen</i>	Goede en akelige Mijnverleden Migratie Wat heb ik ermee Immaterieel Vorming gebied/stad
		<i>Vorming verhaal</i>	Herinneringen Vanuit de mensen zelf Zichtbaarheid erfgoed Betekenis geven Aansluiting leefwereld
		<i>Verhalenvertellers</i>	Lokale bewoners Ouderen Mijnwerkers Museum Vrijwilligers
		<i>Aspecten</i>	Omgeving Straatnaambordjes Onderdelen mijnverleden Badhuis Huizen – koloniën Schachten
Hoe vertellen	Erfgoededucatie	<i>Kenmerken effectiviteit</i>	Eigen omgeving Op locatie Koloniën Begeleiding Bewustwording Combineren erfgoed Lijn in erfgoededucatie Samenkomen Toegankelijk
		<i>Leerdoelen</i>	Geschiedenis Besef belang erfgoed Perspectief kijken Persoonsvorming

			Herkomst Reflecteren
		<i>Manieren</i>	Actualiteiten Leerlijn Onderzoeken Augmented reality Podcast Jaar van de Mijnen (2015) Pop-up museum Theater Bottom-up Tijdslijnen Zintuigen Excursies
Aan wie	Doelgroep	<i>Huidige gebruikers</i>	Ouderen Gezinnen Nieuwe bewoners Toeristen Gedeelde geschiedenis Alleenstaanden Historisch geïnteresseerden
		<i>Bepaling doelgroepen</i>	Invulling Leeftijd Curriculum
		<i>Te richten doelgroep</i>	Gezinnen Kinderen Volgende generaties
		<i>Moeilijkheden</i>	Uitsluiten Ouderdom Contact maken Ongeïnteresseerd Onbekend Nationaal niveau Praktijk – theorie Aansluiten vraag en aanbod Meerdere factoren